

О.Ю.ВИСОЦЬКИЙ

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ

О.Ю. ВИСОЦЬКИЙ

**ПОЛІТИЧНА ВЛАДА В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ**

Дніпропетровськ
«Інновація»
2012

УДК 32.019.51
ББК 66.06
В 53

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної металургійної академії України
(протокол № 4 від 23 квітня 2012 р.)*

Рецензенти:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса);

Кривошеїн В. В. – доктор політичних наук, професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Висоцький О. Ю.

В 53 Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації [Текст] : монографія / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – 132 с.

ISBN 978-966-8676-58-1

У монографії з'ясовуються політико-владні практики правлячих суб'єктів в Україні, аналізуються їх позиції та внесок щодо політичної модернізації, визначаються способи та стратегії забезпечення легітимності влади. Обґрунтовано доводиться, що основні проблеми легітимації та модернізації політичної влади в сучасній Україні полягають, з одного боку, у надзвичайній слабкості суспільної солідарності та відсутності привабливої пропозиції моделі спільного майбутнього, а з іншого – у недооцінці теоретичного та практичного досвіду Заходу в досягненні збалансованої політичної системи, що є динамічним механізмом досягнення консенсусу.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, державних службовців, політиків – усіх, хто цікавиться проблемами легітимації та модернізації політико-владних відносин у сучасній Україні.

УДК 32.019.51

ББК 66.06

При повному або частковому відтворенні матеріалів даної публікації посилання на видання є обов'язковим.

ISBN 978-966-8676-58-1

© Висоцький О. Ю., 2012

*Присвячується видатному науковцю
та педагогу, а також чудовій людині –
Британу Володимирі Терентійовичу*

ПЕРЕДМОВА

Після двадцяти років, що минули після здобуття Україною незалежності, актуальними залишаються проблеми легітимації та модернізації політичної влади. Саме від належного розв'язання цих проблем залежить як процвітання українського суспільства, так і зміцнення позицій Української держави на міжнародній арені.

Процеси модернізації та легітимації багато в чому взаємопов'язані. Модернізація, за своєю сутністю, є послідовністю змін у напрямку «осучаснення» суспільства в сукупності всіх його складових, у тому числі організації та здійснення політичної влади. Оскільки будь-які зміни для набуття ними якості сприятливих чинників стійкого розвитку суспільства, особливо у сфері владних відносин, потребують легітимації, було б неправильно недооцінювати значення проблеми забезпечення легітимності в процесі плідного здійснення модернізації. Разом з тим, оскільки модернізація повсякчасно змінює умови та характер здобуття, утримання та реалізації влади в суспільстві,

проведення успішної легітимації є перманентною необхідністю, з якою сьогодні стикаються всі політичні суб'єкти.

Модернізації не може уникнути жодне суспільство, що є будь-якою мірою відкритим до світу. Природно, що відкритість до зовнішніх впливів безпосередньо впливає на інтенсивність модернізації. В умовах удосконалення засобів комунікації та посилення глобалізаційних тенденцій у світі, відмовитися від модернізації неможливо. Країни-лідери модернізації (США, Німеччина та ін.) затверджують певні стандарти соціального та політичного життя, неприйняття яких іншими країнами означає не лише їхню занепадність та викликає брак зовнішньої легітимності, а й послаблення внутрішньої легітимності їх державних структур. Це обумовлює низьку ефективність політичної влади в таких країнах. Соціальні та політичні стандарти, що виступають легітимними в силу своєї фактичності в країнах-лідерах модернізації, стають критеріями оцінки діяльності органів державної влади в «недорозвинутих», «наздоганяючих» країнах з боку їх суспільних сил.

Здійснення модернізації та легітимації в Україні є унікальним досвідом, що свідчить, по-перше, про невідворотність модернізації для будь-якої країни в умовах світу, що глобалізується, по-друге, про згубність недостатньо відповідального ставлення до завдань модернізації з боку українських правлячих сил, по-третє, про суперечливе розуміння та фактичне заниження значення проблеми легітимності влади з боку політичних суб'єктів.

Показово, що значна частина вчених (Г. Алмонд, Дж. Пауелл, К. Стром, Р. Далтон [1,с.116], В. Горбатенко [25], О. Новакова [71,72], В. Холод [156] та ін.) вказує на надзвичайну важливість розв'язання проблеми легітимності політичної влади в контексті здійснення модернізації. Абсолютна більшість з них вважає, що забезпечення легітимності політичної влади, її успішна легітимація є одним із ключових чинників, передумов ефективного здійснення модернізації суспільства.

Разом з тим слід зазначити, що існує досить неоднозначне розуміння сутності та наслідків модернізації різними дослідниками. Існують як оптимістичні, так і песимістичні оцінки самого феномену модернізації. Так, наприклад, Г. Блокланд інтерпретує модернізацію як «виключно складний процес, що

охоплює диференціацію, індивідуалізацію та раціоналізацію суспільства» [168,р.XI]. На його думку, найбільш важливою із вказаних складових модернізації є раціоналізація, що призводить до зростання важливості функціональної раціональності та зменшення значущості субстанційної, основоположної раціональності у все більших сферах життя. «Наслідки модернізації для нашої політичної свободи спровокували загальні дорікання на «розрив між громадянами та політикою», «хворобу сучасності», «невдоволення політикою», «Кінець Політики», «Кінець Історії» і т.ін.» [168,р.XII], – стверджує голландський дослідник. На противагу Г. Блокланду, вітчизняні вчені демонструють стійкий оптимізм щодо модернізації, зокрема, у контексті осмислення перспектив розвитку українського суспільства. Про це, наприклад, свідчить Проект до обговорення «Модернізація України: визначення пріоритетів реформ» [67], підготовлений відомими українськими вченими та провідними аналітиками.

На нашу думку, осмислюючи модернізацію, не варто перевантажувати цей термін песимістичними чи оптимістичними конотаціями. Виходячи з таких позицій, під модернізацією слід розуміти «суму процесів великомасштабних змін, через які певне суспільство має тенденцію набувати економічні, політичні, соціальні та культурні характеристики, що розглядаються як типові для сучасності» [182, р.5].

РОЗДІЛ 1

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СТРУКТУР НА ЕТАПІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1990-ті рр.)

1.1. Зовнішньополітичний чинник модернізації суспільно-політичних відносин в Україні та його вплив на легітимаційні процеси

Здобуття Україною незалежності та подальший розвиток процесів модернізації суспільства на її території, відповідно до концепції В. Ростоу, співпало з п'ятою стадією розвитку суспільства, добою «високого масового споживання» («high mass-consumption») [184, р.230]. Багато в чому саме потяг населення радянських республік до споживання за західними стандартами підготувало ґрунт для розвалу СРСР та отримання незалежності Україною. Спокушена образами західних зразків споживання, більшість населення українських територій схильна була бачити в незалежності шлях до власного збагачення та достатку. Іншими словами, незалежність України сприймалась більшістю не як духовна цінність, або, скажімо, політичне чи етнічне звільнення, але виключно як надійний та самодостатній засіб неминучого досягнення Доби Великого Достатку та Необмеженого Споживання, тобто символ швидкого настання Світлого Майбутнього. Ставши символом швидкого приходу Доби Великого Споживання, незалежність України сама стала об'єктом споживання, споживання особливого роду – символічного. Разом з незалежністю, об'єктом символічного споживання також стала й демократія, її прикмети та ознаки. Тут більш справедливим було б говорити не про саму незалежність та демократію, а про їх образи, що стали інструментом впливу на масову свідомість у руках політиків. Так, пострадянською людиною демократія

здебільшого ніколи не сприймалась як відповідальність кожного перед суспільством, як політичний порядок, але швидше як вседозволеність та головна умова наближення до західних стандартів споживання.

Крім терміну «доба високого масового споживання», осмислити сутність модернізації українського суспільства періоду незалежності допомагають такі концепти як «кінець історії» (Ф. Фукуяма), «кінець соціального» (Ж. Бодрийяр), «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл) та «інформаційне суспільство» (Ф. Машлуп, Е. Масуда, М. Кастельс). Перехід до високого масового споживання призводить до розчинення та зникнення соціальних та політичних суб'єктів як активного початку, ініціаторів суспільно-політичних змін. Їм на зміну приходить «остання людина» (Ф. Фукуяма), рушійною силою якої є жага наживи, а метою – індивідуальне збагачення. У результаті модернізації функціональна раціональність дедалі більше проникає в такі сфери суспільства як освіта, наука, мистецтво та політика, що змушені відповідати критеріям ефективності та прибутковості. У цій системі координат знання, винахід, художній твір, політик чи демократія розглядаються лише як товар. Політична модернізація призводить до елімінації класичної політики. Як відомо, класична політика ґрунтується на піднесенні над грою партикулярних інтересів у громадянському суспільстві; це ідеальна сфера громадян на відміну від егоїстичних інтересів, що характеризують буржуазію. В Україні політика зі здобуттям незалежності та під час модернізації набуває ознак недефективного засобу збагачення для політиків та українських бізнесових кіл. Разом з тим, проникнення функціональної раціональності до політичної сфери призводить до її технологізації.

Значна частина вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних, зазначає вагому роль технологій у здійсненні державної політики та забезпеченні легітимності влади в Україні, застосування яких мало місце вже з початку 1990-х рр. і продовжується до останнього часу. Так, наприклад, О. Чемшит зауважує, що «...народ не мав вирішального впливу на хід подій в Україні ні в 2004 р., ні тим більше в 1991 р. Політичні результати подій і в першому, і в другому випадках були наперед визначені політичними маніпуляціями й політичними технологіями» [160, с.8]. «Сьогодні можна констатувати, – стверджує І.Поліщук,

– що вітчизняні виборці здебільшого виступають як об'єкт застосування маніпулятивних технологій...» [89, с.255]. Американські вчені із Гарвардського університету С. Левітські та А. Вей віднесли Україну до змагальних авторитарних («competitive authoritarian») режимів, у яких, на їх думку, «формальні демократичні інституції широко розглядаються як провідні засоби здобуття та здійснення політичної влади», одночасно слугуючи прикриттям для різноманітних порушень демократичних принципів правлячими силами, від обмеження доступу до ЗМІ, тиску на виборців до маніпулювання результатами виборів [181, р.52–53]. «Вибори, іншими словами, проводяться, щоб легітимувати владу, але не створювати їй загрози» [188, р.XV], – стверджує відомий в Україні англійський вчений Е. Вілсон. На його думку, до політичних технологій з метою легітимації своєї влади вдаються політичні еліти, щоб за фасадом «фальшивої демократії» розграбувати національне багатство країни [188, р.13–14]. У цьому контексті симптоматичні слова С. Холмса: «Посткомуністичні еліти не є для мас ані покровителями, ані жорсткими гнобителями. Вони – просто авантюрні падальщики. Еліти мають невеличку чи не мають жодної потреби у своїх співгромадянах» [177, р.119]. До речі, цей момент певною мірою обумовив те, що правлячі політичні сили в Україні набагато більше значущості надавали здобуттю та збереженню міжнародної легітимності своєї влади (в очах суб'єктів світового співтовариства), ніж забезпеченню її внутрішньої легітимності (у сприйнятті українського суспільства). З одного боку, це підштовхувало їх до створення та розвитку демократичних інституцій, а з іншого – вони або ж усіляко знижували значущість цих демократичних інституцій та вихолощували їх демократичний зміст, або ж намагались повністю підпорядкувати їх собі, зробити слухняними інструментами у збереженні, укріпленні та реалізації своєї влади та, одночасно, засобами підпорядкування їй волі громадян.

Здобуття Україною статусу незалежної держави було пов'язане із застосуванням низки технологій легітимації влади, найбільш ефективними із яких можна вважати міфологізацію, ідеологізацію та використання референдумів для ствердження рішень влади як таких, що відповідають волі суспільства, та, внаслідок цього, справедливих, демократичних, незаперечних, іншими словами, легітимних. Як зазначає М. Вокер, «референдуми

дають політичним акторам політичну легітимність для переслідування змін та потенційної зміни статусу-кво інституцій» [185, р.3]. У 1991 р. в Україні було проведено два референдуми – 17 березня та 1 грудня. Якщо центральне керівництво СРСР із результатами березневого референдуму пов'язувало ствердження свого курсу на збереження Радянського союзу та, відповідно, збереження своєї влади на всій його території, то політична верхівка в Україні, всупереч намірам центрального керівництва та прагнучи самостійно володарювати на українській території, намагалась використати цей референдум у своїх владних інтересах. Так, центральне керівництво СРСР запропонувало для референдуму маніпулятивне формулювання питання що потенціювало б збереження Союзу, на яке складно було відповісти «ні»: «Чи вважаєте Ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, у якій повною мірою гарантуються права й свободи людини будь-якої національності?». Зі свого боку, політична верхівка в Україні, яку уособлював Л.Кравчук, добилася проведення одночасно із загальносоюзним референдумом республіканського опитування населення для з'ясування думки громадян щодо суті майбутнього Союзу й включила до бюлетеня таке питання: «Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» [54, с.74]. У результаті проведення референдуму на питання про збереження Союзу «так» відповіли 70,2%, а на питання про входження України до оновленого Союзу на основі Декларації про державний суверенітет – 80,2% громадян, які взяли участь у референдумі.

Таким чином, керівництво СРСР хоча й отримало згоду людей в Україні на збереження Союзу та укладання нового союзного договору, але й політична верхівка України внаслідок контрреферендуму, як його називає М. Вокер [185, р.14], добилася легітимності на реалізацію своєї влади на українській території на принципах державного суверенітету. Тут варто зазначити, що для західної політичної думки державний суверенітет є синонімом незалежності, на що звертає увагу А. Аслунд, а в українській (як і в пострадянській) політичній практиці він означав лише автономію [166, р.21]. Проте, результати референдуму 17 березня знаменували, хоча й невеличку, але перемогу політичного керівництва України над союзним у змаганні за владу та народну

підтримку. Повну та остаточну перемогу в боротьбі за легітимність своєї влади політична верхівка України отримала внаслідок організації та проведення референдуму 1 грудня 1991 р. Наприклад, тодішній голова Верховної Ради та майбутній перший президент України Л. Кравчук з проведенням референдуму щодо підтримки Акта про державну незалежність України пов'язував денонсування результатів референдуму щодо збереження СРСР [54, с.74]. Але головним підсумком цього референдуму стало те, що курс правлячих сил в Україні з метою набуття нею державної незалежності здобув легітимність з боку 90,32% громадян [12, с.93], які прийшли на референдум, а українська політична верхівка отримала легітимність на незалежне від союзних структур здійснення влади на її території. Симптоматичним у цій ситуації є те, що саме Л. Кравчук, який для більшості населення України уособлював цю верхівку, здобув перемогу (61,59%) на президентських виборах 1 грудня 1991 р. [12, с.93]. Таким чином, багато в чому завдяки такій інституційній технології легітимації влади як референдум політична верхівка України змогла повністю перемогти союзне керівництво у змаганнях за право на здійснення влади на її території. Нагадаємо, що саме успішне проведення референдуму 1 грудня 1991 р. потягло за собою міжнародну легітимацію України як незалежної держави. До речі, на цьому особливо наголошував Л. Кравчук у своїх спогадах [54, с.74].

Слід зазначити, що для використання референдуму як ефективної технології легітимації політичної влади його ініціатори мають або бути впевненими в його позитивних результатах для себе, або бути в змозі їх забезпечити. Як пригадує Л. Кравчук, він не добивався б референдуму щодо підтримки Акта про державну незалежність України, якщо б не сподівався на його позитивний підсумок [54, с.74]. Крім того, були прикладені вагомі зусилля, щоб забезпечити позитивний результат цього референдуму. «Період між кінцем серпня і 1 грудням 1991 р. був сповнений зусиль керівництва республіки, національних і демократичних сил для пропаганди в масах ідеї незалежності. Населення, яке ще в березні проголосувало у більшості за збереження СРСР, тепер мало усвідомити усі переваги незалежного існування. На утвердження цієї ідеї працювала більшість засобів масової інформації, що стали трибуною для виступів державних, політичних і громадських діячів, вчених, публіцистів, відомих і авторитетних діячів

культури, господарників. Потреба у цій потужній пропагандистській кампанії зумовлювалася і тим, що ті сили на союзному рівні, які воліли збереження СРСР хоч у будь-якому вигляді, не припиняли своїх зусиль. І оскільки формально СРСР ще існував, вони за інерцією могли схилити на свій бік симпатії людей» [7, с.941–942], – стверджує О. Бойко.

Важливою складовою пропагандистської кампанії, спрямованої на забезпечення позитивного підсумку референдуму щодо підтримки Акта про незалежність стало застосування такої технології легітимації як міфологізація. Однією із її основ став міф про те, що незалежний статус принесе Україні економічне процвітання та забезпечить зростання добробуту її громадян, оскільки у складі СРСР Україна завжди була об'єктом експлуатації її економічного, технічного та інтелектуального потенціалу внаслідок імперської політики союзного керівництва. Цей міф зародився у лоні українських національно-демократичних сил* та використовувався ними як один із головних пропагандистських засобів боротьби за українську незалежність. Хоча цей міф і відштовхувався від того об'єктивного факту, що УРСР більше віддавала, ніж отримувала із союзного бюджету, політична незалежність республіки не могла сама по собі призвести до її економічного процвітання, що й було продемонстровано подальшими подіями. Проте, що цікаво, у цей міф повірили не лише широкі маси населення України, але й інтелектуали та провідні українські економісти, зокрема, тодішній голова постійної Комісії Верховної Ради з економічної реформи й управління народним господарством В. Пилипчук [166, с.30].

Ефективність щодо впливу на маси міфу про економічне

* Так, наприклад, у Програмі Української республіканської партії, що була прийнята 30 квітня 1990 р., знаходимо таке: «Визиск України в складі тоталітарної імперії призвів до спустошення надр, лісів, забруднення і вичерпання вод, зруйнування чорноземів. Наш край перетворено на колонію, де імперський московський центр по-хижацькому грабує природні багатства і продукт праці трудящих республіки... Виражаючи волю народу України жити вільно і в достатку, прагнемо до побудови незалежної Української держави, в якій гідно, мирно, в умовах добробуту житимуть усі громадяни республіки...» [149, с.62]. Розвиток економіки та зростання рівня життя населення пов'язувались із незалежним існуванням України також у Програмних принципах Демократичної партії України, що були прийняті 16 грудня 1990 р.: «Україна має об'єктивні можливості стати до ряду економічно найрозвиненіших країн світу. Щоб досягти високого рівня життя народу України, потрібно передусім націоналізувати загальносоюзну власність на території України...» [29, с.176].

піднесення та зростання добробуту громадян в умовах незалежності посилилась завдяки процесам інфляції та зниженню рівня життя, що швидко набували обертів в умовах економічної кризи. На основі результатів загальноукраїнського соціологічного опитування, що проводилось за місяць до грудневого референдуму, відомий український соціолог В. Хмелько зробив висновок, що «поєднання зрослих труднощів із новими можливостями стало одним із вагомих чинників, що позитивно вплинули на підтримку незалежності України» [154, с.47].

Помітну роль у пропагандистській кампанії, спрямованій на забезпечення позитивного підсумку грудневого референдуму, відіграла легітимаційна технологія ідеологізації. Її змістовною основою стала ідеологія антикомунізму, що була спільною для більшості тодішніх українських політичних сил. У здійсненні технології ідеологізації в її антикомуністичній версії можна виділити три операції: 1) ототожнення усіх негативних явищ в економіці, соціальному та національному житті суспільства з комуністичною ідеологією та Комуністичною партією; 2) ототожнення майбутнього економічного зростання, підвищення рівня життя громадян та усунення соціальної й національної несправедливості з капіталістичними відносинами (ринковою економікою, приватною власністю та т.ін.) і широкою демократизацією суспільства; 3) ототожнення бажаних (з точки зору суб'єктів використання технології) політичних практик чи рішень з передумовами чи сутністю процесу демократизації або побудови ринкової економіки. На тлі невдалої спроби державного перевороту комуністичної верхівки Радянського Союзу з метою його збереження (серпень 1991 р.) і в межах успішного здійснення технології антикомуністичної ідеологізації мас незалежність України набула значення однієї із важливіших передумов демократизації та переходу до капіталістичних відносин. Це підтверджують зроблені у ті часи висновки В. Хмелько, що ґрунтувались на соціологічних даних: «...частка тих, які схвалюють капіталістичний шлях, серед прихильників незалежності майже вдвічі більша, ніж серед противників» [154, с.48].

Слід зазначити, що легітимаційна технологія ідеологізації в її антикомуністичній версії сприяла формуванню та укоріненню міфів у масовій свідомості про капіталізм як «світле майбутнє» та правлячу верхівку як об'єднання демократів та реформаторів.

До інституційних за формою та психологічних за ефектом впливу технологій легітимацій влади можна віднести ухвалення Верховною Радою 1 листопада 1991 р. «Декларації прав національностей України». Цей документ мав переконати тих, хто не належав до титульного етносу, що у незалежній державі вони не зазнають утисків та переслідувань на національному ґрунті. Від імені української держави усім народам і національним групам гарантувалися рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права, у тому числі право їхніх представників на рівні з іншими обиратися до органів влади, обіймати будь-які посади в органах управління, на підприємствах та установах, право вільного користування рідними мовами в усіх сферах суспільного життя, включаючи освіту, виробництво, отримання і розповсюдження інформації. У «Декларації» наголошувалось, що «дискримінація за національною ознакою забороняється й карається за законом» [28, с.1554]. Сприяючи усуненню страху у представників різних національностей перед майбутнім, що багато в чому було пов'язано з результатами референдуму щодо підтвердження незалежності, ця декларація створювала позитивну атмосферу для схвального голосування на ньому.

Позитивні результати грудневого референдуму означали демократичну, всенародну легітимність незалежного статусу Української держави [18, с.190]. Відразу ж після успішної внутрішньої легітимації незалежної Української держави, почалась її міжнародна легітимація. 2 грудня 1991 р. Україну визнали Польща й Канада, 3 грудня – Угорщина, 4 – Литва та Латвія, 5 – Росія, Аргентина, Болівія, Болгарія, Хорватія та Словенія, 19 – Швеція, 24 – Норвегія, 25 – США. До початку 1992 р. Україну визнали 68 країн світу, а на травень 1993 р. з нею встановили дипломатичні відносини 139 держав світу. Проте таке міжнародне визнання України носило багато в чому формальний характер. Іншими словами, Україна формально була визнана світовою спільнотою як незалежна держава та суб'єкт міжнародних відносин, але фактично не сприймалась як повноправний суб'єкт, що може проводити самостійну політику на міжнародній арені. Провідні держави світу розглядали її як об'єкт впливу для реалізації своїх національних інтересів. Разом з тим, правляча верхівка незалежної України змушена була більше

орієнтуватись на міжнародну легітимацію своєї влади, перш за все, з боку провідних держав, зокрема, США, ніж на внутрішню легітимацію, з боку українських громадян. На думку М. Паламарчука та О. Литвиненка, «основною психологічною причиною, що зумовила орієнтацію багатьох представників політичного класу на отримання легітимації ззовні країни, є обставини набуття ними політичного досвіду у радянських умовах, коли вони фактично були намісниками, успіх чи невдача кар'єри яких залежали від позиції керівництва СРСР. З набуттям незалежності частина з них переорієнтувалася на інші центри, зберігши, по суті, ті самі установки» [77, с.80]. Проте, з нашої точки зору, орієнтація правлячої політичної верхівки на отримання легітимації ззовні країни була обумовлена швидше її прагматичними намірами отримання економічної допомоги від країн Заходу в умовах катастрофічного погіршення соціально-економічної ситуації в Україні та нездатністю впоратися з нею, ніж психологічними причинами. Але не можна скидати з рахунків і психологічні чинники. Так, не секрет, що позиція офіційних кіл держав Заходу та міжнародних структур завжди мала пріоритетне значення для легітимації державної влади та політики в Україні. До того ж, вона виступає вагомим засобом впливу на громадську думку в Україні, що іноді використовується українськими політичними акторами в своїх інтересах. Наприклад, під час «помаранчевої революції» втручання представників західних країн з метою розв'язання конфліктної ситуації та гарантування дотримання демократичних принципів «помаранчеві» сили успішно використали та подали громадськості України як підтримку В. Ющенка з боку Заходу в якості бажаного майбутнього президента. Один із останніх прикладів – це обґрунтування офіційною українською владою підвищення цін на газ для населення з 1 серпня 2010 р. на 50% посиленням на вимоги Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Переважаюча орієнтація політичної верхівки України на досягнення міжнародної легітимності зумовила здійснення низки технологій легітимації, що виходили з вимог західних держав та мали на меті отримання позитивного ставлення з їхнього боку, отримання фінансової та організаційної підтримки у боротьбі з соціально-економічними труднощами. Так, уряди західних держав в інтересах зміцнення національної безпеки своїх країн

прагнули, щоб Україна позбулась своєї ядерної зброї та стала без'ядерною країною. Тому вже у Зверненні Верховної Ради «До парламентів і народів світу» українські правлячі сили, підтверджуючи намір щодо досягнення без'ядерного статусу України, ув'язали його з допомогою західних країн. «Відповідно до Декларації про державний суверенітет України, схваленої Верховною Радою України 16 липня 1990 р., та Заяви Верховної Ради України про без'ядерний статус України від 24 жовтня 1991 р. Україна не буде ядерною державою. З цією метою Україна має намір вступити в переговори з усіма заінтересованими державами для укладення міжнародних угод. Україна вітає пропозиції про надання допомоги у знищенні ядерного потенціалу колишнього Союзу РСР на її території і готова таку допомогу прийняти» [43, с.200], – наголошувалось у Зверненні. Слід зазначити, що теми економічної допомоги й інвестицій в Україну, а також без'ядерного статусу, були провідними в україно-німецьких, україно-британських та україно-американських відносинах аж до 14 січня 1994 р., коли було підписано Тристоронню заяву між Україною, США та Росією про ліквідацію ядерної зброї, розміщеної в Україні [157, с.10 – 11, 13, 21, 27, 57–58]. Можна стверджувати, що правлячі сили в Україні використали технологію легітимації, що полягала у формальному погодженні на вимоги західних країн, але на реальному затягуванні остаточного вирішення цього питання та висуванні своїх вимог як умов його вирішення. Найбільш показовою щодо здійснення цієї технології була ратифікація Верховною Радою 18 листопада 1993 р. Договору про СНО–1 (СТАРТ–1) та його доповнення – Лісабонського протоколу, підписаного від імені України 23 травня 1992 р. Ратифікуючи формально Договір про СНО–1 та Лісабонський протокол, Верховна Рада України висунула 13 застережень до цих документів, що фактично зводились до вимог «надійних гарантій... національної безпеки», «надання достатньої міжнародної фінансової й технічної допомоги», «повернення Україні компонентів ядерної зброї для їх використання в мирних цілях або компенсацію їх вартості» [95, с.1134–1135]. Крім того, наголошувалось, що набуття Україною без'ядерного статусу буде проходити поетапно та тільки після виконання висунутих умов [95, с.1134–1135]. У результаті, США змушені були підняти

фінансову допомогу Україні з обіцяних з самого початку 175 млн. доларів [157, с.13] до 1 млрд. та надати гарантії безпеки [157, с.57–58].

Однією із важливих та більш-менш плідних технологій легітимації, що використовували та використовують правлячі сили в Україні щодо суб'єктів міжнародної політики, є технологія багатовекторності або, точніше, домінуючої двовекторності. Ця технологія передбачає одночасну орієнтацію на отримання легітимності як від країн пострадянського простору, так і від західних держав та євроатлантичних структур. Перевага цієї технології полягає в тому, що успіхи в досягненні міжнародної легітимності політичною владою в Україні на одному зовнішньополітичному напрямі можуть компенсувати невдачі та прорахунки на іншому. Основний недолік – у тому, що ця двовекторність, подвійна орієнтація викликає недовіру з боку суб'єктів міжнародної легітимації/визнання української влади, оскільки вона відрізняється непослідовністю щодо розвитку відносин на кожному з цих напрямів, певним ваганням. Насправді, важко інтегруватись в євразійські та євроатлантичні структури одночасно, співробітничати в межах Співдружності незалежних держав (СНД), Єдиного економічного простору (ЄЕП), та готуватись вступити до НАТО та Євросоюзу.

Реалізація цієї технології політичним керівництвом України багато в чому обумовлювалась позицією США, що була у свій час вербалізована З. Бжезинським та передбачала підтримку України як засіб недопущення реалізації імперських амбіцій Росії на пострадянському просторі та подальшого розширення її влади на Центральну Європу [4, с.62–63]. Що стосується Росії, то її національні інтереси передбачали боротьбу за вплив на політичне керівництво України, що також сприяло реалізації технології багатовекторності з боку Української держави. У цьому контексті технологію багатовекторності можна назвати «грою на протиріччях» між геополітичними проектами США та Росії.

Певними етапами та своєрідними успіхами реалізації технології багатовекторності політичним керівництвом України можна вважати налагодження нею співробітництва з суб'єктами світової політики в межах міжнародних організацій. Так, у грудні 1991 р. Україна стала членом Співдружності незалежних держав (СНД), у січні 1992 р. – учасницею Організації з безпеки і

співробітництва в Європі (ОБСЄ), у червні – членом Міжнародного валютного фонду (МВФ), у серпні 1992 р. – членом Європейського банку реконструкції та розвитку (ЕБРР), у вересні 1992 р. – членом Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), у лютому 1994 р. – стала учасницею програми НАТО «Партнерство заради миру», у червні 1994 р. – уклала Угоду про партнерство й співробітництво з Європейським Союзом (ЄС) (набула чинності 1 березня 1998 р.), у листопаді 1995 р. – стала повноцінним членом Ради Європи (РЄ), у липні 1997 р. – підписала Хартію про особливе партнерство з НАТО.

Деякою мірою успіхом реалізації технології багатовекторності можуть вважатись двосторонні угоди України з Росією та США – «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ» (1997 р.).

Поряд з ефективним здійсненням Україною технологій легітимації на міжнародній арені, слід зазначити й неефективні спроби забезпечення легітимності її політико-владних позицій у світі. До них слід віднести технологію іміджмейкінгу Української держави на міжнародній авансцені. Зазначимо, що українські правлячі сили надавали неабияку значущість формуванню позитивного іміджу (образу) України в руслі зміцнення її політико-владних позицій у світі ще з 1993 р. Про це свідчать «Основні напрями зовнішньої політики України», що були затверджені Верховною Радою 2 липня 1993 р. У цьому документі, зокрема, ставилось завдання «поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера», що разом з реалізацією інших завдань мало зробити Україну «впливовою світовою державою» [75, с. 935–936].

У багатьох публікаціях, присвячених аналізу міжнародного іміджу України, зазначається його переважна негативна оцінка світовою громадськістю [47; 105; 109; 135]. Так, експерти Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (УЦЕПД) на основі аналізу понад 1200 закордонних ЗМІ за 1998–2000 рр. в своїй доповіді зробили невтішний висновок: уявлення про Україну в світі є досить поверховими, фрагментарними і переважно негативними [64, с.3]. Серед причин, які вплинули на негативну оцінку іміджу України, відмічалися: затримка з проведенням радикальних економічних реформ, непослідовність у розбудові демократичного

громадянського суспільства, поширення корупції та невиконання міжнародних зобов'язань [64, с.4–7].

Підводячи підсумки аналізу ролі зовнішньополітичного чинника модернізації суспільно-політичних відносин в Україні та його впливу на легітимаційні процеси, слід зазначити, що модернізація в Україні після здобуття державної незалежності багато в чому носила вимушений характер, обумовлювалася споживацькими настроями більшості населення та відзначалася зовнішньополітичними орієнтаціями на Росію та Захід. Напередодні здобуття та у процесі ствердження української державної незалежності політична верхівка України змогла успішно застосувати низку технологій легітимації, які визначили внутрішньополітичну легітимність її незалежного статусу та певною мірою сприяли її міжнародній легітимації. Зауважимо також, що політична сфера України, незважаючи на інтенсивну технологізацію, залишається рудиментарно-авторитарною. І проблема полягає не лише у відсутності демократичних механізмів ефективного впливу та контролю суспільства над прийняттям рішень, а також у недостатній ефективності технологій легітимації, що використовуються політичними суб'єктами в Україні та за її межами. Так, наприклад, замість іміджмейкерства, багато країн світу як технологію легітимації держави на міжнародній арені успішно використовують публічну дипломатію (*public diplomacy*). Одна із основних відмінностей іміджмейкінгу від публічної дипломатії полягає в тому, що остання ґрунтується на діалозі, який виступає формуючим чинником легітимності. Тоді як іміджмейкінг держави більше ототожнюється з односпрямованою комунікацією щодо нав'язування позитивного образу, результативність якої більш пов'язана із контролем інформаційного простору та домінуванням у ньому завдяки щільній взаємодії зі ЗМІ чи контролем над їхньою медіаполітикою. А це, у свою чергу, визначає більшу ресурсовитратність іміджмейкінгу та занадто низьку ефективність його технологій, особливо у світовому інформаційному просторі. Крім того, в умовах глобального інформаційного суспільства, коли Інтернет дедалі більше стає одним із головних засобів розповсюдження інформації, до того ж на основі двоспрямованої моделі комунікації, технологічний потенціал іміджмейкінгу явно програє публічній дипломатії.

1.2. Використання технологій легітимації політичної влади суб'єктами українського політичного процесу як ознака раціоналізації та модернізації взаємовідносин влади та суспільства

Використання технологій легітимації політичної влади в Україні стало проявом панування функціональної раціональності в політичній сфері як безпосереднього та природного наслідку модернізації взаємовідносин влади, суспільства та особистості. В українських реаліях модернізація ніколи не означала ані реформ, спрямованих на утвердження ефективної ринкової економіки та демократії, ані, тим більше, утвердження правової держави. Такі терміни як ринкова економіка, демократія, правова держава слугували та слугують інструментами легітимації влади окремих осіб та груп в Україні, які звикли використовувати її для власного збагачення. Застосування таких понять, що покликані стимулювати віру мас у добрі наміри правлячих суб'єктів, можна віднести до вербалізаційних технологій легітимації. У цьому значенні симптоматичним є те, що чинна Конституція України визначає її як демократичну, соціальну та правову державу. Інакше кажучи, симуляція досягає рівня загальнодержавної легітимаційної політики. У формально-правовому значенні передбачається, що всі державні структури мають функціонувати заради ствердження ідеалів та принципів, визначених у Конституції та в інших офіційних державних документах, але насправді призначення ідеалів та принципів полягає в їх здатності виправдати існування державних інститутів та зростаючої номенклатури, що працює на власні інтереси, насамперед, самозбереження, посилення та збагачення.

Відмічаючи нереалізованість загальних суспільних пріоритетів внаслідок навздогінних модернізаційних перетворень в Україні, Р. Офіцинський стверджує: «...повсюдного застосування набув різновид квазілегітимації, за допомогою котрого створюється видимість повної гармонії з масами. Політика перетворилася на шоу, кітч, спрощуючи складні економічні та соціальні проблеми до рівня запитань: «Хто допомагає розвитку футболу?» чи «Під чийм патронатом проходить акція?»...» [76, с.81]. З нашої точки зору, тут краще говорити не про квазілегітимацію, а про технології

самолегітимації, тобто симулятивний модус забезпечення легітимності правлячих сил [14, с.33].

Багато в чому використання технологій легітимації в Україні з початку 1990-х рр. було обумовлене низьким рівнем довіри на кожному з трьох векторів: людина (суспільство) – держава; людина – суспільство; людина – людина. Ці вектори взаємопов'язані та справляють взаємний вплив один на одного. Оскільки довіра є однією з фундаментальних основ та складових легітимності влади, її брак негативно впливає на можливість здійснення модернізації як персональними, так й інституційними суб'єктами в Українській державі. Цікаво, що в 1990-ті рр. кількість громадян, які вважали, що в країні є політики, здатні ефективно керувати державою, лише в роки президентських виборів підвищувалась до відмітки 20 % (1994 р. – 18,5 %, 1999 р. – 20,18 %), тоді як в інші роки кількість оптимістів скорочувалась до 10 – 11,5 % [150, с.18; 151, с.682]. Це непрямим чином свідчить про результативність технологій легітимації влади, що застосовувались під час виборів та ефект яких поступово сходив нанівець після їх закінчення. Аналогічна ситуація складалась і з політичними партіями, абсолютну та відносну недовіру до яких виявляли близько двох третин громадян при 3,5% тих, хто схильний був їм довіряти. Проте завдяки технологіям легітимації під час виборів партії добивалися посилення позитивних надій суспільства. Довіряти вищим державним органам України більшість її громадяни вважала також безперспективною справою. Так, протягом 1990-х рр. більше 60 % громадян не довіряло ані уряду, ані Верховній раді, тоді як повністю довіряли уряду 1,6 – 4,1 %, а парламенту – 7 – 10 % [150, с.11; 151, с. 681]. Дещо краща ситуація з довірою жителів України до своїх співгромадян. Більшості громадян були схильні довіряти 34,5 % жителів, тоді як 46,2 % були налаштовані протилежним чином. Своїм сусідам довіряли у 1990-ті рр. 39 % громадян, а не довіряли – 21,7 %, своїм колегам довіряли 38,7 %, а не довіряли 17,9 % [150, с.11; 151, с. 681].

Використання технологій легітимації суб'єктами політичного процесу в Україні детермінувалося та детермінується боротьбою за владу. Одним із провідних гравців у змаганнях за владу з самого початку існування незалежної України та одночасно помітним суб'єктом застосування технологій легітимації влади виступав президент. Значна роль у досягненні ним більшої,

визнаної з боку інших політичних суб'єктів, влади надавалася таким організаційно-інституційним технологіям легітимації як утворення нових державних органів та ініціювання і прощовхування законів через Верховну Раду, спрямованих на розширення повноважень президентської влади. Так, вже у грудні 1991 р. було створено Адміністрацію Президента, покликану забезпечити здійснення Президентом владних повноважень, контроль над урядом та координацію президентської взаємодії з парламентом [103]. У березні 1992 р. Л. Кравчук створює, як консультативний та стратегічний орган при Президенті, Державну думу із різноманітних фахівців та управлінців [104]. Щоправда, вже у жовтні 1992 р. Президент, щоб не загострювати відносини з Верховною Радою на тлі суперництва з нею за владу в країні, вимушений був розпустити Державну думу [145]. У лютому 1992 р. Л. Кравчук успішно ініціює прийняття у Верховній Раді закону про зміни до Конституції України (1978 р.) [37]. Згідно з цими змінами Президент ставав главою держави та виконавчої влади та отримував прямий контроль над урядом, право призначати ключових міністрів і голову уряду. За Верховною Радою залишалось право затверджувати прем'єр-міністра, запропонованого Президентом, і склад уряду [37]. У березні 1992 р. Л. Кравчук добивається створення інституту представників Президента в обласних та районних центрах, містах і міських районах [39]. З 20 березня 1992 р. представники Президента почали виконувати функції голів місцевих державних адміністрацій, тоді як виконкоми місцевих Рад ліквідовувались, але самі Ради зберігали функції органів місцевого самоврядування. Цей крок надав Президенту організаційно-інституційний інструмент забезпечення легітимації його влади на місцях. Справа в тому, що регіональні кадри, із яких формувались місцеві державні адміністрації, в інтересах укріплення свого владного становища в регіоні та через залежність від президентської адміністрації вимушені були працювати на зміцнення підтримки президентської влади.

Проте в умовах соціально-економічної кризи одних організаційно-інституційних технологій, що полягали в утворенні залежних від Президента структур, виявилось замало для забезпечення легітимації влади Президента в суспільстві. Тому Л. Кравчуком було використано таку технологію легітимації влади як перекладання відповідальності, що у теоретико-

пропагандистській літературі отримала назву «обрання цапа-відбувайла» [172, с.17]. Гарний привід для її здійснення підкинула Верховна Рада, 7 липня 1992 р. прийнявши постанову «Про недовіру Кабінету Міністрів України», у якій Президенту пропонувалось виступити з пропозицією створення нового уряду. Вважаючи, що «Уряд має нести свою відповідальність, а Президент свою» [55, с.155], у жовтні 1992 р. Л. Кравчук відправив у відставку уряд В. Фокіна, що слухняно провадив у життя його лінію та при цьому ніс повну відповідальність за соціально-економічну кризу [48, с.951]. За О. Скіперських, застосування такої технології для подолання делегітимаційних процесів доволі часто влаштовувалося президентами на пострадянському просторі, зокрема в Росії та в Україні [110, с.16].

Главою нового уряду став Л.Д. Кучма, за затвердження якого проголосувала більшість Верховної Ради у 316 голосів [123]. Відставка старого та призначення нового уряду разом з іншими чинниками сприяла незначному приросту легітимності влади Л. Кравчука. Так, за В. Небоженком, якщо у вересні – жовтні 1992 р. Л. Кравчук користувався довірою 16% громадян України, то у травні 1993 р. – вже 19% громадян [68, с.94].

Разом з тим, новий прем'єр Л. Кучма у травні 1993 р. значно перегнав президента за показниками довіри суспільства, набравши 27%, що, порівняно з іншими українськими політичними лідерами, було найкращим результатом [68, с.94]. Популярність Л. Кучми як серед депутатського корпусу Верховної Ради, так і серед населення України, пояснювалась дуже вдалим застосуванням ним технологій іміджмейкінгу, зокрема, технології позиціонування. Ефективним уявляється позиціонування Л. Кучмою себе прагматичним та відповідальним прихильником економічних реформ на контрасті (а подекуди і на протигагу) до романтичного, символічно-декоративного та емоційно-патріотичного підходу Л. Кравчука та його прихильників до управління державою. Про це, зокрема, свідчать акценти, які робилися Л. Кучмою на засіданні Верховної Ради, на якому його було затверджено головою уряду. Так, наприклад, ним зазначалося: «Власна валюта необхідна Україні не як самоціль або символ державності, а як засіб реалізації економічних реформ» [123]. Крім того, Л. Кучма проявив себе як об'єднувач різноманітних ідеологічних сил, майстер технологій словесної маніпуляції, обіцяючи депутатам те, що вони хотіли почути

(відповідальний уряд, стабільність економіки, запобігання соціального вибуху, зменшення податків, збільшення бюджету, недопущення антиросійських дій в політиці та антиукраїнських економічних наслідків і т.ін.), віртуозно оминаючи відповіді на роз'єднуючі питання та обмежуючись загальними реченнями на кшталт: «...революцію у цьому питанні не треба робити» [123]. Саме у посиленні об'єднуючих чинників, вмілому поданні їх публіці з одночасним згладжуванням конфліктних моментів, у демонстрації впевненості у майбутніх успіхах та ясності розуміння конкретних шляхів їх досягнення в невизначеній перспективі, – складали сутність технології психологічного впливу Л. Кучми на громадськість, за допомогою якої він добивався легітимності своєї влади як політичний лідер. Ефективність цієї технології на прикладі американських політиків, у тому числі президента В. Вілсона, відмічав ще У. Ліпман у 1922 році, описуючи її як створення спільної волі через об'єднання розбіжних думок за рахунок неясних ідей, абстрактних висловлювань, загальних символів та образу туманного майбутнього [58, с.196 – 214]. На думку російських спеціалістів із PR-технологій М.Петропавловського, О.Сітнікова, М.Артемьєва та В.Гафта, ця технологія належить до прикладних політичних психотехнологій, в основі ефективності яких лежить поєднання подачі інформації високої точності (однозначність повідомлень) та інформації низької точності (загальність повідомлень) за допомогою, відповідно, використання мета-модельної та мілтон-модельної мови [81, с.203 – 220].

Загострення соціально-економічної ситуації, інертність Верховної Ради, нерішучість та непослідовність Президента створювали надзвичайно сприятливий ґрунт не просто для успішного позиціонування Л. Кучмою себе як відповідального, сильного політика, а й для ефективного використання цього іміджу для плідного тиску на депутатів та Президента з метою здобуття більшої політичної влади. «...Уряд готовий взяти на себе відповідальність за стан справ в економіці. Але ми готові взяти на себе відповідальність тільки за умови, що нам будуть надані відповідні повноваження, коли зможемо оперативно і адекватно приймати рішення» [124], – заявляв прем'єр Л. Кучма депутатам, добиваючись додаткових владних повноважень. Як відомо, строком до 21 травня 1993 р. «з метою оперативного вирішення питань, пов'язаних із здійсненням ринкової реформи» [42],

Верховна Рада делегувала уряду на чолі з Л. Кучмою повноваження видавати декрети у сфері законодавчого врегулювання, змінивши для цього Конституцію та поступившись своїми й президентськими повноваженнями. Щоправда, 21 травня 1993 р. Верховна Рада не продовжила наданих у кінці 1992 р. додаткових повноважень, незважаючи на тиск Л. Кучми у формі неодноразового прохання відставки. Цікаво, що напередодні, 20 травня 1993 р. Л. Кравчук, відчуючи послаблення своїх позицій, зокрема, у рейтинговому суперництві з Л. Кучмою, вирішив також позиціонувати себе відповідальним та сильним політиком. Він запропонував Верховній Раді змінити структуру влади в Україні, передавши йому право формування і безпосереднього керівництва урядом та запровадити пост віце-президента. Але таку пропозицію Верховна Рада відхилила, розуміючи, що Президент насправді не бажав брати на себе відповідальність, а лише намагався підняти свій рейтинг [157, с.20]. Крім того, сама президентська пропозиція щодо зміни структури влади, як свідчать матеріали засідання Верховної Ради 21 травня 1993 р., була ініціативою Л. Кучми, який, отримавши негативну оцінку своєї прем'єрської діяльності від депутатів та усвідомивши, що не зможе розраховувати на продовження додаткових повноважень, можливо вирішив перекласти відповідальність за наслідки урядової політики на Президента, але при цьому зробив ставку на здобуття поста віце-президента [125]. У будь-якому випадку, депутати не підтримали комбінацію Л. Кучми та Л. Кравчука, відмовивши першому у відставці, а другому – у безпосередньому керівництві Кабміном [125].

У червні 1993 р. соціально-економічна та політична ситуація в Україні, яку до того ж ускладнив страйк донецьких шахтарів 8 – 15 червня, загострилась. Цей страйк став ефективною технологією здобуття особистої влади Ю. Звягільським, директором шахти ім. О.Засядька (що виступила ініціатором страйку), головою Донецької міської ради та її виконкому. У донецькому регіоні Ю. Звягільський був відомий як авторитарний керівник з величезними зв'язками, який підім'яв під себе громадські організації спочатку шахти, а згодом і всього Донецька [157, с.30]. Шахтарі, разом з економічними, висунули політичні вимоги: відставка Верховної Ради, Президента, поновлення економічних зв'язків з країнами СНД, укладання в його межах економічного союзу, надання донецькому регіону самоврядування

аж до надання йому статусу автономії. Шахтарів підтримали колективи інших підприємств Донецька, страйк поширився також на підприємства Дніпропетровська, Запоріжжя, Одеси, Харкова. Пішовши назустріч страйкуючим, Верховна Рада прийняла рішення про проведення референдумів стосовно дострокових перевиборів Верховної Ради та про довіру Президенту, проте восени 1993 р., можливо під враженням від «кривавих» подій в Росії, депутати відмовились від ідеї організації референдумів, призначивши на наступний рік парламентські та президентські вибори. Внаслідок переговорів зі страйкуючими шахтарями у червні 1993 р. Ю. Звягільський став першим заступником глави уряду.

У таких умовах, Л. Кучма, розуміючи, що оскільки невдоволення активної частини населення політикою вищих органів влади викликане, крім соціально-економічних причин, поганим станом економічних відносин з Росією, його неминуча відставка у подальшому може обернутися його особистою перемогою, якщо в громадській думці вона буде пов'язана з його чіткою та активною позицією щодо форсування інтеграції з Росією. Іншими словами, позиціонування себе Л. Кучмою прихильником курсу на інтеграцію з Росією у перспективі неминучої відставки, за прийняття якої згідно з процедурою були відповідальні Президент та Верховна Рада, на тлі слабких позицій останніх, робило його найбільш легітимним претендентом на президентський пост на майбутніх виборах.

Як показали події, розрахунок Л. Кучми на переможну відставку у зв'язку з його чіткою орієнтацією на економічну інтеграцію з Росією повністю виправдався. Певними етапами на шляху реалізації технології легітимації влади Л. Кучми, що полягала в позиціонуванні його як авторитетного й відповідального політичного лідера з проросійською орієнтацією та одного із головних претендентів на президентський пост, були: 1) підписання ним 10 липня 1993 р. тристоронньої заяви з прем'єр-міністрами Росії та Білорусі «Про невідкладні заходи з поглиблення економічної інтеграції», що передбачала для інтеграції економік створення спільних органів управління та всебічну взаємодію у політичній, оборонній та законодавчій сферах; 2) активізація протистояння з Верховною Радою у серпні 1993 р. через звинувачення її у пресі («Киевские ведомости») у бездіяльності та неприйнятті 80 законопроектів Кабінету

Міністрів; 3) підняття питання у Верховній Раді про додаткові повноваження уряду та обґрунтування неможливості нести ним відповідальності за соціально-економічну ситуацію в країні, у тому числі внаслідок відмови Верховної Ради надати такі повноваження [126]; 4) звинувачення центральних органів влади (насамперед, Верховної Ради та Президента) у «насолоді» «політичними баталіями й антиросійською патріотичною роботою» з одночасним наголошенням на необхідності їх перевиборів у виступі перед Верховною Радою з приводу відставки з поста глави уряду [127]; 5) чітке окреслення курсу на інтеграцію з Росією серед головних позицій у виборчій кампанії з виборів Верховної Ради та Президента (як одного із співголів Міжрегіонального блоку реформ, лідера Українського союзу промисловців і підприємців та кандидата у президенти).

У результаті здійснення цієї технології Л. Кучма домігся громадської оцінки себе як політичного лідера не за конкретними невітнішими результатами на посту прем'єра, а за очікуваннями населення майбутнього покращення відносин з Росією, активним прихильником яких він себе позиціонував. Активно «допомогли» Л. Кучмі у закріпленні іміджу «проросійського» політика націонал-патріотичні сили, зокрема Народний рух України, що агітували проти нього як зрадника українських національних інтересів та пособника Москви [157, с.74].

Як відомо, у першому турі президентських виборів 26 червня 1994 р. найбільше голосів отримали Л. Кравчук – 38,36% та Л. Кучма – 31,17%, що дозволило їм вийти у другий тур. Цікаво, що Л. Кучма та його виборчий штаб (очолюваний Д. Табачником) вперше в Україні на президентських виборах застосували технологію звинувачення опонента у фальсифікаціях результатів виборів [157, с.91] та технологію фальсифікації соціологічних опитувань [136]. Перша технологія була спрямована, по-перше, на пояснення громадськості низького результату Л. Кучми в першому турі порівняно з Л. Кравчуком, по-друге, на попередження можливих фальсифікацій у другому турі з боку кравчуківської команди (керівник М. Михальченко) або на виправдання кучмівської поразки, якщо не буде досягнуто перемоги. Друга технологія мала вселити впевненість у коливних виборців щодо перемоги Л. Кучми. Як пригадував голова виборчого штабу Л. Кучми Д. Табачник, «ми через «Інтерфакс» розміщували соціопитування. На зразок того, що соціологічний

центр «Кульбаба» провів опитування в Херсонській області й з'ясувалось, що там з величезним відривом перемагає Кучма. Цифри брались «зі стелі». Це робилося для того, щоб вселити в людей впевненість у перемозі» [136].

Серед важливих технологій легітимації влади під час суперництва за президентський пост Л. Кравчука та Л. Кучми слід відзначити медіаполітику та політику скандалів. Маючи контроль над керівниками українських державних телеканалів, керівники виборчої кампанії Л. Кравчука диктували їм сприятливу для чинного президента медіаполітику, що полягала в обмеженні доступу до ефіру Л. Кучми, поданні інформації про Л. Кравчука у великих обсягах та в позитивному дусі, а про Л. Кучму – у дуже обмеженій кількості та в основному негативну. Є показовим, що після першого туру Л. Кучма звернувся до Президії Верховної Ради із заявою, у якій звинуватив Центрвиборчком, Держтелерадіокомпанію, державні ЗМІ в порушенні Закону про вибори щодо забезпечення кандидатам рівних умов для ведення передвиборчої агітації [157, с.84]. Штаб Л. Кучми на протипагу цій технології зробив ставку на місцеві приватні телеканали та на інформаційні передачі каналу «Останкіно», що був тоді найбільш популярним в Україні [136; 157, с.84].

Проти Л. Кравчука був використаний скандал з концерном «Бласко», з діяльністю якого постійно пов'язувалось його ім'я. Як відомо, 6 – 7 липня 1994 р. проходило трансльоване по всій Україні обговорення у Верховній Раді «справи Бласко», на яке, слід вважати, не безпідставно відреагував Л. Кравчук оприлюдненою 9 липня заявою, у якій звинуватив «деякі сили» у парламенті в дискредитації Президента України [157, с.91].

У другому турі президентських виборів 10 липня 1994 р. перемогу отримав Л. Кучма з результатом 52,15% голосів проти 45,06% голосів за Л. Кравчука. Як і до сьогодні вважає тодішній керівник виборчої кампанії Л. Кравчука М. Михальченко, перемога Л. Кучми була результатом масової фальсифікації даних голосування у Дніпропетровській, Донецькій та Луганській областях [63]. Але, на нашу думку, усе визначила технологія позиціонування Л. Кучми як проросійського політика. Більшість виборців «лівих» поглядів, які голосували у першому турі за О. Мороза, були прихильниками тісних зв'язків із Росією, а тому у другому турі віддали свої голоси за Л. Кучму. Це й обумовило

перемогу останнього. Можна погодитись із В. Хмельком, який відзначає російський чинник як вирішальний у президентських виборчих кампаніях в Україні. За його аргументованим твердженням, у 1994 р. розподіл голосів у другому турі між двома кандидатами в регіонах виявився пов'язаним найтісніше із розподілом виборців на прихильників і неприхильників близьких відносин з Росією [155]. «Розрахунки показали, що поширеність у регіонах бажання близьких відносин з Росією тісніше пов'язана... не з їхнім етнічним, а з мовним складом: чим більшою була в регіоні частка виборців, яким зручніше було спілкуватися російською мовою, тим більшою там була й частка прихильників об'єднання України з Росією в одну державу. В результаті з'ясувалося, що розподіл голосів між Кравчуком і Кучмою в регіонах найбільше залежав від частки в них, відповідно, україномовних і російськомовних виборців» [155], – стверджував В. Хмелько. У зв'язку з цим, виглядає дуже вдалою у технологічному плані передвиборча обіцянка Л. Кучми надати російській мові державного статусу [136]. Щоправда, її втілення в життя ніколи Л. Кучмою всерйоз не розглядалось [57, с.286], а швидше використовувалось як інструмент політичної боротьби.

Прийшовши до влади, Л. Кучма застосував цілу низку технологій легітимації своєї особистої влади. Значна частина з них була спрямована на те, щоб будь-які державні структури чи політичні суб'єкти не могли стати джерелами та інструментами делегітимації президентської влади, а навпаки – були залежними від неї та виступали головним оплотом її підтримки. Це передбачало офіційне підпорядкування усіх державних виконавчих органів президенту разом з урядом (створення виконавчої вертикалі влади), встановлення дієвого контролю над їх діяльністю, забезпечення слухняної парламентської більшості (створення законодавчої вертикалі влади) для дієвого впливу на діяльність законодавчого органу держави. Так, вже у серпні 1994 р. Президент видає укази «Про заходи щодо здійснення структурних змін і забезпечення керівництва у сфері державної виконавчої влади» та «Про забезпечення керівництва структурами державної виконавчої влади на місцях». У першому з цих указів були сформульовані принципи, відповідно до яких Президент мав здійснювати керівництво урядом, визначаючи напрямки його діяльності та беручи участь у вирішенні найважливіших питань. Ключовим моментом другого указу була пряма або

опосередкована підзвітність і підконтрольність Президентів голів місцевих Рад усіх рівнів з питань здійснення делегованих повноважень державної виконавчої влади. Голови обласних та районних Рад як керівники державних адміністрацій отримали більш вищий статус, ніж голови виконкомів тих же рад. Ці укази можуть інтерпретуватися як організаційно-інституційні технології легітимації президентської влади, оскільки дозволяли попереджувати будь-які делегітимаційні заходи регіональних еліт щодо президентської влади на зразок ініційованого мером Донецька Ю. Звягільським шахтарського страйку у червні 1993 р., що, зрештою, призвів до дострокових виборів Президента. У результаті зазначених указів було створено виконавчу вертикаль влади на чолі з Президентом.

Створення законодавчої вертикалі влади, тобто «слухняного» парламенту, відбувалось складніше. Однією із технологій було призначення депутатів центристської орієнтації на різні пости у виконавчій владі. Використовуючи право депутатів на поєднання посад, Л. Кучма створив свою «п'яту колону» у Верховній Раді – приблизно 80 сумісників, що знаходились у прямій залежності від Президента [187, с.73]. Іншою технологією було проведення регулярних зустрічей та консультацій Президента з лідерами парламентських фракцій для реалізації інтересів їх членів. Ті фракції, які мали найбільшу увагу президента, активно використовували цей ресурс та, відповідно, були більш привабливими для позафракційних депутатів і змогли помітно збільшити свою чисельність за рахунок прагматично налаштованих народних обранців. Так, до кінця 1994 р. зросли такі фракції як «Міжрегіональна депутатська група» (з 25 до 33 членів) та «Єдність» (з 25 до 34 членів) [187, с.73,81]. Консультації Президента з лідерами «правих», націонал-демократичних фракцій, в ході яких Л. Кучма пообіцяв дотримуватись державницьких позицій та не втілювати в життя свою передвиборчу обіцянку про офіційний статус російської мови, забезпечили підтримку практично будь-яких президентських ініціатив у парламенті з боку цих фракцій. Увага до політичних та економічних інтересів членів фракції «Аграріїв України» з боку Л. Кучми також дала йому можливість заручитись її підтримкою.

Однією із ефективних технологій легітимації законодавчих ініціатив Президента з боку Верховної Ради стала загроза

парламенту розпуском через плебісцит або референдум. Так, для примушення парламенту ввести в дію ухвалений депутатами 18 травня 1995 р. закон «Про державну владу і місцеве самоврядування» Л. Кучма 31 травня цього ж року видав указ «Про проведення опитування громадської думки з питань довіри громадян України Президентіві України та Верховній Раді України» [144]. 1 червня Верховна Рада наклала вето на нього під приводом його неконституційності, але вже 5 червня Л. Кучма підтвердив його чинність іншим своїм указом [143]. В умовах, коли громадська довіра до Верховної Ради була низькою (9,5% проти 34,3% у Президента за даними Інституту соціології НАН України [78, с.51]) і проведення опитування населення могло дати підстави для її розпуску, 7 червня 1995 р. Верховна Рада вимушена була піти на зустріч Президенту і ухвалити Конституційний договір (240 голосами) [128], що впроваджував у дію дітище Президента – закон «Про державну владу й місцеве самоврядування» до прийняття нової Конституції [51]. 8 червня між Президентом і Головою Верховної Ради О. Морозом Конституційний договір був підписаний і в той же день Л. Кучма скасував свій указ про плебісцит [142].

Іншим прикладом здійснення цієї технології став указ Л. Кучми 26 червня 1996 р. «Про проведення Всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України», відповідно до якого на 25 вересня 1996 р. призначався референдум з питання утвердження Конституції [146]. На референдум виносився проект, підготовлений Конституційною комісією, який містив положення про двопалатний парламент з нижньою палатою у складі менше трьохсот депутатів та, тим самим, у випадку позитивного результату референдуму це автоматично вело до дострокових виборів законодавчого органу. У результаті застосування цієї технології депутати за два дні (27–28 червня 1996 р.) обговорили та прийняли нову, нині чинну Конституцію України, яка встановлювала президентсько-парламентську форму правління та наділяла Президента величезними владними повноваженнями [52].

Завдяки загрозі референдумом Л. Кучмі також вдалось домогтися створення парламентської більшості у Верховній Раді III скликання, коли виникла проблема з утвердженням В. Пустовойтенка на посаді глави уряду. Як відомо, 13 січня 2000 р. 12 депутатських груп та фракцій створили парламентську

більшість у кількості 237 осіб, що виступила за конструктивну співпрацю з Президентом і урядом та проти лівих сил у керівництві парламентом [129].

Однією із важливих технологій, спрямованих на перетворення парламенту на слухняний інструмент легітимації президентської влади та політики, виступало формування партії влади та забезпечення її проходження у Верховну Раду. Більшість дослідників, зокрема І. Побочий, схильні відносити таку технологію до авторитарних практик легітимації влади [84, с.140]. У широкому значенні під «партією влади» розуміють усю «сукупність інститутів, структур і об'єднань, що ґрунтуються навколо глави держави і проводять офіційний курс, а також беруть участь у визначенні цілей та стратегії розвитку» [153,с.33]. У вузькому значенні партія влади – це політична організація, що формується та бере участь у парламентських виборах за ініціативою та під покровительством домінуючого політичного актора, зокрема президента, з метою, як мінімум, просування його владних інтересів у законодавчому органі, як максимум – встановлення повного контролю над діяльністю цього органу за рахунок створення парламентської більшості. Варто зазначити, що технологія забезпечення функціонування партії влади безпосередньо пов'язана з іншою технологією легітимації влади – технологією віртуалізації демократії, що полягає у демонстрації формального дотримання демократичних принципів правлячими силами та приховуванні за цими принципами авторитарних практик (відмова у реєстрації, нерівний доступ до ЗМІ, погрози учасникам виборчого процесу, фальсифікація результатів виборів і т.ін.), спрямованих на збереження влади правлячою верхівкою та її легітимацію внаслідок «забезпечення» потрібних результатів виборів.

На виборах 1998 р. партією влади, призначенням якої було створення пропрезидентської більшості в парламенті, стала Народно-демократична партія (НДП). Вона була утворена у лютому 1996 р. шляхом злиття Партії демократичного відродження України, Трудового конгресу України, частини об'єднання «Нова Україна», Асоціації молодих українських політиків та політологів, Союзу підтримки Республіки Крим, Союзу українського студентства та організації «Нова Хвиля». З початку свого існування НДП стала парламентською партією, що виражала інтереси близьких до Президента владних структур.

Так, до її політради увійшли такі високопосадовці як голова правління Нацбанку В. Ющенко, віце-прем'єр В. Євтухов, віце-прем'єр О. Семець, віце-прем'єр А. Кінах, міністри – М. Каскевич, В. Пустовойтенко, голова Фонду держмайна Ю. Єхануров, а її лідера А. Матвієнка 31 серпня 1996 р. указом Президента було призначено головою Вінницької обласної адміністрації. Вже за декілька місяців після утворення до НДП увійшло 14 депутатів (на початок 1997 р. – 15 депутатів), більшість з яких склала значну частину фракції «Конституційний центр» [187, с.69]. На парламентських виборах у березні 1998 р. успіх НДП був незначним. Вона отримала 5% голосів і 17 мандатів за партійним списком. Ще шість кандидатів від партії були обрані в одномандатних виборчих округах. Але вже в Верховній Раді фракція НДП швидко зросла до 89 депутатів [187, р.105].

На президентських виборах восени 1999 р. Л. Кучмою ефективно було задіяно легітимаційну технологію недопущення прийнятної альтернативи вибору. Як відомо, наявність ситуації вибору, можливої прийнятної альтернативи значною мірою впливає на легітимність існуючої влади. Якщо прийнятної чи реально можливої альтернативи існуючій владі немає в уявленні більшості, незважаючи на певну критику чи невдоволення цією владою, ця влада буде залишатись легітимною у сприйнятті більшості. Звідси, однією із важливих технологій легітимації влади виступає технологія недопущення прийнятної альтернативи вибору для більшості суспільства. Саме цю технологію було використано російськими політтехнологами на президентських виборах 1996 р. у Росії, коли чинний президент Б. Єльцин у другому турі переміг комуніста Г. Зюганова. За «російським сценарієм» 14 листопада 1999 р. Л. Кучма переміг комуніста П. Симоненка, якого більшість суспільства не сприймала як прийнятну альтернативу чинному Президенту. Технологія недопущення прийнятної альтернативи вибору в умовах російських та українських президентських виборів другої половини 1990-х рр. серед політтехнологів отримала назви «стратегії «найкращий серед найгірших»», «вибір «меншого зла»» або «сценарію «лівої загрози»» [164].

Зауважимо, що показник рівня суспільної довіри до Президента Л. Кучми у травні 1999 р. за даними Інституту соціології НАН України складав 12,5% [78, с.51]. Але вже у

першому турі, 31 жовтня Л. Кучма отримав 36,49% голосів виборців, а у другому турі переміг з результатом 56,25% голосів виборців проти 37,8% свого суперника з КПУ. Допоміжними для реалізації технології недопущення прийнятної альтернативи були технології: фальсифікації соціологічних опитувань, недопущення антивладних коаліцій кандидатів, технологія підтримки технічного кандидата, обмеження доступу опозиційних кандидатів до ЗМІ, технологія поміркованого популізму, адміністративного тиску та т. ін.

Технологія фальсифікації соціологічних опитувань широко застосовувалась [164] для переконання виборців у неухильному зростанні популярності Л. Кучми та його технічного кандидата, яким стала Н. Вітренко, щоб примусити більшість громадян до «правильного», конформістського голосування через вплив ефектів «причіпного оркестрового вагона» (бажання бути з переможцем) та «спіралі мовчання» (уникнення соціальної ізоляції) [73, с.324]. Ефективності технології фальсифікації соціологічних опитувань сприяло те, що всі державні та майже всі недержавні ЗМІ знаходились під контролем Президентської Адміністрації. З екранів та сторінок підконтрольних ЗМІ виборців переконували не лише «дані» залежних соціологічних агентств, зокрема Центру соціальних та маркетингових досліджень «Соціс» (восени 2004 р. він аргументовано разом з центром «Соціальний моніторинг» був звинувачений у фальсифікації соціопитувань [108]), а й «роз'яснення» соціологів. Зокрема, влітку 1999 р. один із відомих українських соціологів стверджував: «...судячи за даними опитувань, О. Мороз і П. Симоненко істотно поступаються Л. Кучмі не лише у першому, але й у другому турі: в червневому опитуванні «Соціс-Геллап» Л. Кучма випереджає у другому турі О. Мороза і П. Симоненка більш ніж на 10%, і тільки з Н. Вітренко має рівний результат. Але якщо врахувати, що у минулому році Л. Кучму впевнено випереджав у другому турі О. Мороз, а три місяці тому – Н. Вітренко, то сьогоднішній результат свідчить про сприятливу для нинішнього президента України динаміку формування електоральних переваг» [24, с.27]. Нагадаємо, що «рівний результат» Н. Вітренко з Л. Кучмою, попри практично необмежений доступ «прогресивної» соціалістки до центрального телебачення та широку увагу ЗМІ до її персони, за якісь три місяці на виборах чомусь склав усього 10,97% голосів. Проте,

участь Н. Вітренко в ролі технічного кандидата Л. Кучми слід визнати досить ефективною технологією, оскільки вона зуміла відтягти значну частину електорату О. Мороза, який у результаті не зміг вийти у другий тур та скласти прийнятну для більшості суспільства альтернативу чинному Президенту.

Л. Кучмою було успішно застосовано легітимаційну технологію недопущення антивладних коаліцій кандидатів, зокрема, у випадку «канівської четвірки». Як відомо, 24 серпня 1999 р. лідери СПУ О. Мороз та Селянської партії України О. Ткаченко об'єдналися із колишнім прем'єром Є. Марчуком та мером м.Черкас В. Олійником як претенденти на президентський пост у «канівську четвірку» (назва за місцем укладання угоди – біля могили Т. Шевченка у Каневі). Але в розпал переговорів, посиляючись на недотримання О. Морозом домовленостей, «четвірку» залишив Є. Марчук, якому Президент натомість забезпечив місце секретаря Ради національної безпеки та оборони [48, с.961].

Технологія поміркованого популізму, яка використовувалась Л. Кучмою напередодні президентських виборів 1999 р., передбачала обіцянки реформ у майбутньому в інтересах більшості суспільства та оперативне реагування на запити населення щодо вирішення поточних соціальних проблем. Здійснення цієї технології спрямовувалось на те, щоб надати владі «людського обличчя» у сприйнятті громадян та вселити позитивні надії на майбутнє, пов'язавши їх з чинним Президентом.

За рахунок технології адміністративного тиску істотно були обмежені агітаційні можливості інших кандидатів на президентський пост. Так, друкарні відмовляли опозиційним до чинного Президента виданням у послугах, також виникали труднощі з організаціями, які займалися їх розповсюдженням. Разом з тим, влада намагалася фінансово «допомогти» опозиційним виданням, вимагаючи за «допомогу» розміщення спеціально підготованих позитивних до чинного Президента матеріалів. Фінансування таких видань йшло через різноманітні фонди, на потреби яких виділялись гроші у тому числі із Державного бюджету, як, наприклад, на фінансування благодійного фонду «Соціальний захист», який мав розгалужену мережу регіональних представництв [164; 9, с.7].

У цілому можна стверджувати, що дії суб'єктів політики, використання ними технологій легітимації, а здебільшого – схильність до самолегітимації у відносинах з суспільством, призвели до розвитку цинічного ставлення у більшості населення України до політики та її фігурантів, до зневір'я щодо перспектив зміцнення державної незалежності, формування соціальної та правової держави, втілення демократичних ідеалів. Панування функціональної раціональності внаслідок модернізації українського суспільства повною мірою виявилось у клієнтарно-патронажних відносинах між політиками та виборцями, коли лояльність та підтримка виборців «оплачується» послугами чи грошима претендентів на владу. Разом з тим, можна стверджувати, що провідним принципом легітимаційної політики владних суб'єктів, зокрема Л. Кучми, стала роздача державних посад та нагород «своїм» людям в обмін на лояльність та підтримку з їх боку. Основною проблемою на шляху модернізації українського суспільства стало мимовільне чи несвідоме стимулювання патерналістських настроїв та настанов населення у відношенні до державних інститутів та політичної сфери в цілому замість формування ідеалів свободної та гідної людини. Це багато в чому обумовило перманентну кризу легітимності державної влади в Україні, яка навряд чи колись на належному рівні зможе впоратись з вантажем соціальних зобов'язань, обумовлених переважно патерналістською моделлю легітимаційних відносин між суспільством та політичною владою.

РОЗДІЛ 2

КРИЗА КВАЗІДЕМОКРАТИЧНОЇ МОДЕЛІ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА ТЛІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ПРОЕКТУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН (1999 – 2005 рр.)

2.1. Демократичні символи та процедури як форми легітимації утвердження авторитаристської моделі влади

Головним наслідком модернізації українського суспільства на кінець XX – початок XXI ст. стає втрата політичними суб'єктами, явищами та процесами своєї фундаментальної сутності (свого безпосереднього функціонального призначення). Вони стають символами виправдання, легітимації процесів формування та функціонування авторитаристського номенклатурно-олігархічного режиму. У межах такої системи суспільно-політичних відносин будь-які вибори проводяться не для того, щоб суспільство обрало певний політичний курс, визначилось із моделлю модернізації, а для того, щоб виправдати, легітимувати право на владу певних осіб, політичних сил, які задовольняють інтереси не суспільства, а конкретних груп інтересів, зокрема, фінансово-олігархічних кланів. Такі вибори можна назвати «виборами без вибору». Перемога на таких виборах є наслідком не волі суспільства, а, в кращому випадку, ефективності технологій легітимації влади, в гіршому – фальсифікацій результатів голосування. До таких виборів, виборів з метою легітимації існуючої влади, повною мірою можна віднести президентські вибори 1999 р. Як відомо, на них переміг Л. Кучма, якому довіряли 12,5 % громадян, а не довіряли – 57,9 % [78, с.51].

Крім виборів, до демократичних символів забезпечення легітимності влади можна віднести також партії, демонстрації, референдуми, всенародні обговорення та демократичну риторичку. Все це було покликане продемонструвати та засвідчити «демократичність» режиму. Ініціювання реформ політичної сфери Президентом мало створити враження її модернізації. Крім того, референдум за народною ініціативою (16 квітня 2000 р.), що був обраний як одна із форм реалізації таких реформ, мав створити «демократичне обрамлення» для утвердження авторитаристської моделі влади. Як відомо, імплементація результатів референдуму передбачала посилення президентської влади та звуження повноважень парламенту. Ініціювання всенародного обговорення щодо змін до Конституції України Президентом у 2003 р. також покликане було легітимувати його авторитаристські плани (зокрема, про перенос президентських виборів з 2004 р. на 2006 р.). І референдум, і всенародне обговорення за формальними ознаками були демократичними процедурами, але були спрямовані не на демократизацію, а на утвердження авторитаризму в Україні.

Використання демократичних символів та процедур для легітимації авторитаристського за спрямованістю реформування політичної сфери свідчило про реалізацію квазідемократичної моделі модернізації в Україні. Однією із основних передумов здійснення цієї моделі стала загальна постмодерністська тенденція, властива багатьом країнам світу. Сутність цієї тенденції полягає в тому, що речі звільняються від своєї сутності, продовжуючи існувати як порожні знаки, тобто символи, що вказують на реальність, якої насправді не існує в дійсності (яка не доступна для емпіричної перевірки). Цю тенденцію досить докладно та переконливо описують в своїх працях Г. Дебор [26] та Ж. Бодрийяр [5;6]. На нашу думку, є достатньо виправданим позначати цю тенденцію за допомогою терміну «віртуальна політика», як роблять це, зокрема, Е. Вілсон [188, р.33–40] та Г. Касьянов [48, с.959]. За словами Г. Касьянова, «віртуальна політика створювала у громадян ілюзію участі у вирішенні загальнодержавних проблем. Вона мала зовнішні ознаки й атрибути публічності та представницької демократії (вибори, партії, громадянські рухи). Політика реальна полягала в організації прямого або опосередкованого тиску на структури,

що мали вирішальне значення в ухваленні та втіленні у життя рішень, а також в організації масштабних суспільних містифікацій та маніпулюванні масовою свідомістю. Віртуальна політика була зовнішнім відображенням, репрезентацією і прикриттям реальної, основними акторами якої були групи інтересу та клани» [48, с.959]. Дійсно, справжніми суб'єктами реальної політики в Україні дедалі більше ставали олігархічні клани (політико-економічні групи), найбільш потужними з яких по праву можна вважати дніпропетровський, донецький та київський.

Іноді дослідники схильні розглядати квазідемократичну модель модернізації, одним із ініціаторів якої в Україні виступив Л. Кучма, як перехід до постдемократії, тобто «інструментальної», «технологічної», «адміністративної», демократії, призначення якої, за словами В. Заблоцького, було приховувати справжні механізми й важелі влади [34, с.532]. У свою чергу зазначимо, що перехід до постдемократії є загальносвітовою тенденцією постмодерної доби, коли під впливом латентних, тіньових, кланових центрів влади поступово руйнуються базисні підвалини демократичного режиму – незалежність судової та інших гілок влади, існування вільних засобів масової інформації, непідконтрольних державі громадських організацій. Ледве не кожна держава та політична сила змагається з іншими за першість у відстоюванні демократичних ідеалів та проведенні демократичних реформ. Проте, незважаючи на всілякі демократичні зусилля та заходи, світ не стає більш демократичним. Навпаки, він стає більш тоталітарним та підконтрольним інтересам пануючих фінансових груп. Автономія особи, суверенітет держави, право на вибір дедалі більше сприймаються як порожні знаки чи риторичні фігури. Сама досяжність справжньої демократії на практиці стає фантастичною перспективою для багатьох суспільств, що розвиваються за західними демократичними зразками. Тому вони вимушені миритися з квазідемократичною дійсністю, сприймаючи авторитаризм під камуфляжем демократичних процедур як переможну ходу демократизації, силовий захист національних та політичних інтересів як боротьбу за права людини в усьому світі, зіткнення фінансово-

олігархічних кланів на політичній арені як демократичну боротьбу ідеологічних противників за владу [17, с.55].

Головною відмінністю постдемократичного політичного режиму від демократичного є те, що він спирається не на волю та підтримку мас, а на здатність мас-медіа нав'язати суспільній свідомості сприятливе для замовника сприйняття реальності. Відповідно, народ при постдемократичних політичних режимах вже не сприймається як формальний чи реальний суб'єкт влади, а також суспільних, політичних, історичних та інших перетворень. Він розчиняється під дією комунікативних технологій на електоральні групи, сегменти суб'єктів бажання, цільові аудиторії, споживачів з ідеологічними та політичними перевагами. Іншими словами, народ стає об'єктом інформаційно-маніпулятивного впливу чи, за словами деяких українських політиків, «біомасою», тобто повністю слухняним інструментом політичної боротьби.

Постдемократичний політичний режим в принципі не орієнтований на діалогічні відносини з народом. Він може лише апелювати до народу чи організовувати його політичну активність, використовуючи її як аргумент у політичній боротьбі. Демократичність режиму в умовах постдемократії засвідчується не наближенням до ідеалів свободи та справедливості, а додержанням учасниками політичного процесу формальних «правил гри». Однією з головних умов для утримання влади при постдемократії стає не реалізація, а конструювання волі народу за допомогою «правильних» взаємовідносин з пресою. Боротьба за інформаційний вплив на маси (домінування в медіа-просторі) стає рівнозначною боротьбі за політичну владу.

У залежності від демократичної чи постдемократичної парадигми здійснення влади, різняться й легітимація влади. Якщо при демократичному політичному режимі легітимація є процесом солідарного пошуку владою та суспільством можливостей для конструктивного вирішення важливих соціальних проблем, то при постдемократії легітимність влади забезпечується виключно системою технологій ефективного впливу на суспільну свідомість. В основі забезпечення легітимності влади при постдемократії лежить технологія симуляції й демонстрації суспільної підтримки та визнання відповідним політичним силам завдяки драматургійній творчості мас-медіа з використанням

думок політекспертів та висловлювань «людей з вулиці». Це чимось нагадує технологію використання фонограм зі сміхом у гумористичних телесеріалах, за допомогою яких посилюється їх комічний ефект, досягається правильне розуміння жартів телеглядачами навіть тоді, коли представлений матеріал має низьку якість.

Використання симулятивно-легітимаційних технологій для забезпечення легітимності привело до зростання відчуження в українському суспільстві, корозії соціальної солідарності та моралі. Слід зазначити, що застосування таких технологій було викликано, по-перше, небажанням правлячої верхівки всерйоз поважати соціальні та політичні права людини, по-друге, тим, що громадяни в кризових перехідних умовах не мають ані сил, ані бажання, ані можливостей втручатись у курс «реформ згори», реалізацію владного курсу української верхівки, яка у будь-якому разі змушена надавати формам суспільного існування пристойних форм у сприйнятті світового співтовариства, орієнтуватись на «загальнодемократичний стандарт».

Симулятивно-легітимаційні технології достатньо широко використовувались адміністрацією Президента Л. Кучми після «касетного скандалу». Як відомо, викриття Мороза-Мельниченка у листопаді 2000 р., що вказували на причетність Л. Кучми до вбивства журналіста Г. Гонгадзе, спричинили політичну кризу в Україні. Ця криза завадила Л. Кучмі реалізувати такий модернізаційний захід як імплементація результатів всенародного референдуму квітня 2000 р., що передбачав розширення прав Президента, зокрема, надання йому права розпускати парламент при відсутності більшості.

Однією із важливих симулятивно-легітимаційних технологій президентської команди стала організація масових мітингів на користь Л. Кучми. Так, на мітинг у Харкові примусово зігнали більше 50 тис. осіб. Такі мітинги проходили, зокрема, 10 січня 2001 р. у всіх містах України під гаслами «підтримки конституційного порядку» та імплементації результатів референдуму. Сам Л. Кучма навіть виступив на деяких з таких мітингів на Дніпропетровщині. Цілями цих штучних акцій було продемонструвати масову підтримку Президенту, підірвати легітимність «антикучмівських» мітингів та проігнорувати їх, створити контекст для впровадження жорстких заходів.

Очевидно, що ініційований лідером Соціалістичної партії України (СПУ) О. Морозом «касетний скандал» був своєрідною відповіддю лівих сил на їх відсторонення від керівництва Верховною Радою (лютий 2000 р.) й одночасно спробою відновити вплив на політичний процес в Україні за рахунок зниження легітимності Президента та його команди. Зазначимо, що таке влаштування скандалу можна розглядати як делегітимаційну технологію, що була покликана послабити позиції Л. Кучми, перш за все, щоб позбавити його можливості повністю контролювати діяльність Верховної Ради. І це було досягнуто. Попри те, що Кучмі вдалося створити слухняну йому більшість, в умовах політичної кризи на неї вже не можна було повною мірою спиратися у вирішенні питань реформування механізму влади, тобто здійснення модернізації.

Як відомо, будь-яка делегітимаційна технологія, яка націлена на послаблення правлячих сил, одночасно виступає як інструмент для посилення легітимності опозиційних сил, які її ініціюють чи вміло спрямовують в своїх легітимаційних інтересах. Тому «касетним скандалом» скористались більше 20 українських партій, основна частина яких практично була невідома широкій громадськості. Участь в акції «Україна без Кучми» дозволила цим партіям заявити або нагадати про себе. Серед партій, що брали активну участь в акціях «Україна без Кучми», були СПУ, «Собор», «Реформи та порядок», Українська республіканська партія (УРП), Українська консервативна республіканська партія (УКРП), Соціал-демократична партія України (СДПУ), Всеукраїнська партія трудящих (ВПТ), Соціал-національна партія України (СНПУ), Українська національна асамблея – Українська національна самооборона (УНА–УНСО), Державна самостійність України (ДСУ) та «Щит Батьківщини» Д. Корчинського.

Для захисту владних позицій Л. Кучми були використані партії, більшість з яких у політичному середовищі України отримали назву «олігархічних», оскільки представляли інтереси переважно українських олігархів та створювались на їх гроші. Ця група партій, до якої відносились Народно-демократична партія (НДП), Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ (о)), «Демократичний союз», Ліберальна партія України (ЛПУ), Партія праці, Партія регіонального відродження (ПРВ), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ), стали

організаторами та учасниками акцій «на захист конституційного порядку» та заявили про намір відновити партійну коаліцію «Наш вибір – Леонід Кучма».

Також цікавою технологією делегітимації, що була спрямована проти ініціатора «касетного скандалу», стало відновлення звинувачень Н. Вітренко проти О. Мороза в тому, що він нібито був організатором замаху на неї у жовтні 1999 р. безпосередньо перед президентськими виборами. Нагадаємо, що Н. Вітренко використовувалась виборчим штабом Л. Кучми на президентських виборах для відтягування частини електорату О. Мороза та недопущення його потрапляння у другий тур.

Ініціювання «касетного скандалу» О. Морозом мало вплив на громадську думку в Україні. Так, за даними Центру соціальних та маркетингових досліджень «Соціс», Л. Кучмі в грудні 2000 р. довіряло 14 %, а у січні 2001 р. – 12 %, а рівень недовіри і в грудні, і в січні складав 46 %. У той же час рейтинг довіри О. Мороза зріс з 7 % (у грудні 2000 р.) до 11 % (у січні 2001 р.). За даними Інституту соціології НАН України, у січні 2001 р. Л. Кучмі довіряло 12,3 %, не довіряло – 61,1 %, тоді як у січні 2000 р. йому довіряло 26,9 %, а не довіряло – 43,1 % [78, с.51]. Як бачимо, організований О. Морозом скандал відчутно знизив легітимність Президента та посилив легітимність його ініціатора.

Достатньо успішним контрзаходом влади з метою подолання політичної кризи можна вважати звернення Л. Кучми, І. Плюща та В. Ющенка 13 лютого 2001 р. до українського народу. У цьому зверненні («листі трьох») опозиційні сили були звинувачені у створенні реальної загрози національній безпеці, їх дії інтерпретувались як спроби уникнути політичного банкрутства та забуття, заявлялось, що таким спробам буде дана активна та рішуча відсіч усіма передбаченими законом способами. Слід зазначити, що підпис прем'єра В. Ющенка викликав збентеження в стані опозиції, що розглядала його як свого прихованого прибічника. Частина лідерів опозиції засудила дії В. Ющенка, а він вимушений був виправдовуватись, пояснюючі свій підпис неприйняттям шляху соціальних конфліктів. У результаті застосування цієї легітимаційної технології, що полягала в розколі опозиції та позбавленні її надій на швидку заміну Кучми Ющенком внаслідок відставки першого, опозиційні сили були деморалізовані.

Зазначимо, що українське суспільство негативно чи досить байдуже ставилось до діяльності як владних структур, так і опозиційних сил як в 1990-х рр., так і на початку 2000-х рр. Вищим органам влади не довіряло більше 50 – 60 % населення України, причому рівень недовіри Верховній Раді завжди був вище, ніж Президенту. Так, у 2001 р., тобто в розпал «касетного скандалу», Президенту не довіряло 61,1 %, тоді як Верховній Раді – 64,2 % [78,с.51]. За даними соціологів (Інститут соціології НАН України, «Соціс») за 2001 р., лише 22,6% дорослого населення України добре були знайомі та цікавились скандалом, пов'язаним зі зникненням журналіста, і вони в основному довіряли версії про причетність влади до справи (69 %) [74]. При цьому 11 % заявили, що нічого не знають про скандал, а 8 % - що їх не цікавить це питання [139]. За негайну відставку Президента висловилося 27,4 % населення, за відставку лише після доведення причетності Президента до вбивства журналіста виступало 29,7 % [74]. Відстороненість громадян від політики відмічали і експерти фонду «Демократичні ініціативи», стверджуючи, що люди нічого не хочуть чути та знати про політику [140]. Соціологи зазначали, що матеріальні проблеми дедалі більше «забивають» у людей інтерес до подій в суспільстві, більш того, ці проблеми все далі віддаляють Україну від становлення в ній громадянського суспільства. А реальне покращення свого життя більше половини населення країни пов'язувало лише з власними зусиллями, менше – за допомогою родини та рідних, зовсім мало – з Богом, і майже ніхто – з владою [140].

Перше місце в рейтингу актуальних проблем населення України займав фінансовий стан (80 %), друге та третє – ціни на продукти та комунальні послуги (по 37 %), четверте – здоров'я (особисте та родини) (32%), п'яте – проблема безробіття (29%). За думкою соціологів, доки в українців на перших позиціях будуть проблеми, пов'язанні з виживанням, масових акцій протесту не буде [140]. І такий висновок виявився цілком вірним. Як відомо, однією із передумов подій «помаранчевої революції», як це не парадоксально, стало покращення соціально-економічного становища більшості українців, тобто цінності свободи та гідності стали важливіші для суспільства, ніж проблеми виживання.

Оскільки квазідемократична модель модернізації, основним втілювачем якої в Україні був Л. Кучма, не мала нічого спільного зі справжньою демократизацією, правлячі сили на чолі з Президентом максимально намагались використати демократичні символи, риторику та демократичні інститути для легітимації сформованого номенклатурно-олігархічного режиму. Так, у щорічних посланнях президента до Верховної ради говорилося про необхідність реформування політичної системи на основі поглиблення демократичних основ розвитку суспільства [91] або про побудову стабільного демократичного суспільства через політику створення середнього класу [92]. Як використання демократичних символів можна розглядати заяви Л. Кучми про наміри, наприклад, зробити дії влади більш відкритими і прозорими для громадськості з метою подолання тенденції відчуження суспільства від держави та, власне, видання указу «Про удосконалення діяльності органів влади з питань інформування населення» (17 лютого 2001 р.). У цьому плані можна розглядати й готовність «гаранта Конституції» «всіляко сприяти зміцненню демократичних засад інформаційної діяльності та свободи слова» [91]. Зрозуміло, що все це мало лише показово-символічне значення, мало засвідчувати прихильність Президента демократії, тим самим сприяючи укріпленню легітимності існуючого режиму.

Слід зазначити, що з текстів щорічних послань Президента до Верховної ради, створюється враження, що в Україні повною мірою йшов процес модернізації, а її головним ідеологом та палким ініціатором виступав Л. Кучма. Так, у кожному посланні фігурує термін «модернізація», а у посланні 2003 р. – навіть «політична модернізація» [93]. Зазначимо, що цілком справедливо тодішній глава держави однією із основних проблем політичної модернізації вважав відсутність ефективних комунікацій органів влади з суспільством, що, на його думку, слугувало причиною недовіри суспільства до влади [93].

Одним із головних легітимаційно-технологічних кроків Президента з 2001 р. стає Конституційна реформа, про розробку концепції якої Л. Кучма згадує вже у березні 2001 р. Основне легітимаційне значення цієї ініціативи полягало в тому, щоб створити враження у суспільства, що олігархічно-номенклатурний режим в Україні поступово перетворюється на

демократичний. Зрозуміло також, що це була альтернатива ініціативам опозиційних сил, що вимагали відставки чинного Президента та переходу до парламентської республіки. Як відомо, за це виступав Форум національного порятунку (ФНП), який був створений у лютому 2001 р. широким спектром політичних сил – від крайніх правих до соціалістів.

Певною мірою Л. Кучма та його номенклатурно-олігархічне оточення намагалося використати політичні партії з метою укріплення легітимності існуючого в Україні політичного режиму. Перш за все зазначимо, що партії в українських реаліях ніколи не були в повній мірі демократичним інструментом впливу суспільства на державні рішення. Навпаки, партії розглядались існуючою владою як інструмент впливу на суспільству або як технологія боротьби за електорат з боку олігархічних груп та кланів. Симптоматично, що в одному із щорічних послань Президента знаходимо такі сентенції щодо українських партій: «переважна більшість партій створювалася не для представництва певних соціальних груп та вираження їхніх інтересів, а на основі загальних, надто абстрактних, світоглядних концепцій або для проведення своїх кандидатів у представницькі органи влади, реалізації корпоративних чи особистих амбіцій»; «переважна більшість партій є самодостатніми, незалежними від суспільства інституціями, все призначення яких полягає у забезпеченні доступу до влади їхніх лідерів. Останнім часом набуває популярності новинка у політичних технологіях – так звані віртуальні партії, видимість існування яких створюється й підтримується засобами масової інформації. Відірваність від суспільних верств, превалювання інтересів партійних еліт над інтересами виборців зумовлюють кон'юнктуру політичну поведінку партій і, як наслідок, низький рівень довіри до них населення» [91].

Зазначимо, що незважаючи на в цілому вірні оцінки ситуації з політичними партіями в Україні, Президент не був зацікавлений в демократичному розвитку партійної системи в Україні, в тому, щоб партії дійсно ставали виразниками волі суспільства та могли впливати на державні рішення в інтересах певних соціальних груп. Про це свідчило, наприклад, накладання ним вето на законопроекти про місцеві вибори та про обов'язкові теледебати у січні 2002 р., що передбачали можливість для партій

ознайомлювати виборців з власними програмними позиціями [158, с.184]. Справа в тому, що доступ до ЗМІ цілком виправдано розглядався правлячими силами на чолі з Президентом як ефективний легітимаційний інструмент, як засіб боротьби за владу. Тому номенклатурно-олігархічний режим на чолі з Л. Кучмою намагався максимально обмежити його для опозиційних сил. Одним із ефективних засобів такого обмеження в руках Президента була Нацрада з телебачення та радіомовлення, яка позбавляла ліцензій на мовлення опозиційні чи підозрювані в опозиційності телеканали. Так, у квітні 2002 р. Нацрада відмовила у ліцензії ТРК «Київ» на 24-годинне мовлення на 30 каналі (незважаючи навіть на рішення Верховного суду у цьому питанні) та позбавила ліцензії на мовлення столичну телекомпанію «Ютар» [158, с.233] (очевидно за лояльність до ВО «Батьківщина»).

Як і інструментальні можливості медіаполітики, партії розглядались Президентом переважно як технології легітимації існуючого номенклатурно-олігархічного режиму. У листопаді 2001 р. під патронатом Президента для участі у парламентських виборах було створено блок «За єдину Україну», до якого увійшли виключно «олігархічні» партії – Аграрна партія України (АПУ), Народно-демократична партія (НДП), Партія промисловців і підприємців України (ПППУ), Партія регіонів (ПР) та Трудова Україна. Щоправда, іноді в літературі ці партії називають «адміністративними», оскільки одним із головних засобів формування цих партій був примус до вступу до них осіб, залежних від фундаторів партій – державних службовців, працівників бюджетних організацій, бізнесменів, залежних від центральної або місцевої влади [88, с.23]. Щоб забезпечити перемогу блоку «За єдину Україну», Л. Кучмою та прем'єром А. Кінахом були використані всі адміністративні можливості держави. Так, комунальним організаціям були дані накази знищувати всі агітаційні матеріали політичних сил, крім блоку «За єдину Україну», всіх голів держадміністрацій на місцях та органів внутрішніх справ змусили написати заяви про відставку на випадок, якщо вони не забезпечать цьому блоку 70 – 80 % голосів виборців, блоку «За єдину Україну» було надано можливість безкоштовного використання державних та комунальних приміщень для передвиборчої агітації [130].

Попри це, блок «За єдину Україну» фактично зазнав поразки на виборах у березні 2002 р., зібравши лише 11,8 % (35 місць у парламенті) і головним чином – за рахунок Донецької області. Але Л. Кучмі вдалося сформувати лояльну більшість у Верховній Раді 4-го скликання завдяки мажоритарним депутатам обраним, головним чином, у Донбасі. У результаті Л. Кучмі вдалось нав'язати парламенту «пропрезидентське» керівництво – домогтися обрання спікером Верховної ради В. Литвина. Щоправда ця більшість була нестійкою, оскільки її створення здійснювалось шляхом підкупу або погроз депутатам.

Очевидно «завершальним акордом» політичної квазімодернізації Л. Кучми слід вважати винесення у березні 2003 р. на всенародне обговорення проекту закону про внесення змін до Конституції України. Показово, що суспільство поставилось до цього «обговорення» більш ніж байдуже. За даними чотирьох соціологічних агентств у квітні – травні 2003 р. понад половини респондентів (57,2 %) не знало, про що йдеться у «всенародному обговоренні», понад 75 % не знали суті президентських пропозицій, 7,7 % опитаних підтвердили, що брали участь у зборах, присвячених обговоренню президентської ініціативи, 2,8 % заявили, що їх примусили підписати відповідні звернення [87, с.2]. По завершенні обговорення політичної реформи значна частина громадян була впевнена в тому, що її здійснення призведе до посилення влади Президента (47 %), а також до перенесення виборів Президента з 2004 р. на 2006 р. та, відповідно, до подовження його повноважень (55 %), проте переважна більшість (81,3 %) не підтримала такої перспективи розвитку подій [87, с.8]. Це означало, що влада Президента Л. Кучми та його політика не мали легітимності, а він не міг претендувати на підтримку суспільства у реформуванні політичної системи. Багато в чому це обумовило подвійний «провал» голосування «політичної реформи» в парламенті, попри тиск на депутатів, спочатку у грудні 2003 р., а потім у квітні 2004 р.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в результаті специфічного характеру процесу політичної модернізації в Україні на початку ХХІ ст. демократичні символи та процедури виконували роль лише інструментів легітимації

номенклатурно-олігархічного режиму на чолі з президентом. Так, існування партій, конституційний лад, наявність органів сучасної демократичної держави, з одного боку, свідчить про політичну модернізацію українського суспільства, але відсутність можливості суспільства та окремих громадян використовувати ці демократичні інституції, щоб впливати на політичний курс держави або на будь-які державні рішення, доводить протилежне, а саме – лише імітацію модернізації та демократичних перетворень, віртуальну або квазімодернізацію. Відносини між владою та суспільством будуються за клієнтарно-патронажним принципом, адміністративна влада привласнюється державними чиновниками, що роблять її джерелом власних прибутків, а суспільно-політичні та політико-економічні відносини визначаються не раціонально-легальними принципами, а етнічними, клановими, регіональними та сімейно-родинними зв'язками. У таких умовах демократичні інститути та процедури позбавляються своєї сутності, виконуючи функції маскування та легітимації авторитаристського номенклатурно-олігархічного режиму.

2.2. Технології ненасильницької політичної боротьби та їх делегітимаційний потенціал щодо владних структур авторитарного режиму

Одну із особливих ролей серед технологій легітимації/делегітимації влади, що виконують функції легітимації дій та лідерів опозиції, а також делегітимації носіїв офіційної влади та їхніх можливих відповідних активних заходів, відіграють технології ненасильницької політичної боротьби, як їх називає Дж.Шарп [161, с.54]. Під технологіями ненасильницької політичної боротьби він розуміє ефективні методи погодженого політичного опору диктаторському режиму, що здійснюються на основі стратегічного планування, спрямовані на захоплення контролю над державними інституціями та, зрештою, призводять до повалення цього режиму та встановлення демократичної системи [161, с.10,51,54]. За логікою Дж. Шарпа, будь-який політичний режим, що не ґрунтується на ефективному розподілі в суспільстві влади, є диктаторським або схильним до

встановлення диктатури [161,с.51]. А це, у свою чергу, означає, що більшість режимів у світі є диктаторськими і, відповідно, чутливими до технологій ненасильницької політичної боротьби. Особливо це стосується режимів на теренах колишніх радянських республік, про що, зокрема, свідчать «кольорові» революції в Грузії, Україні та Киргизії, а також зміна влади у Киргизії у 2010 р. До речі, як зазначає Г. Почепцов, навчання активістів «помаранчевої» революції здійснювалось у тому числі за книгою Дж. Шарпа «Від диктатури до демократії», що була видана накладом 12 тисяч примірників [97, с.66]. В анотації до російського видання цієї книги, зокрема, відзначалось, що вона «зіграла велику роль у поваленні авторитарних режимів Сербії, Грузії, України та інших країн» [161, с.4].

Технології ненасильницької політичної боротьби, по суті, є технологіями легітимації/делегітимації політичної влади, оскільки ґрунтуються на одному з головних принципів легітимації – ненасильстві. Звідси технології ненасильницької політичної боротьби мають великий легітимаційний потенціал, оскільки здебільшого сприймаються масовою свідомістю як мінімально необхідні в межах громадянського права кожної особистості на протест проти несправедливостей чинної влади, тоді як можливі неадекватні насильницькі заходи представників влади проти суб'єктів ненасильницької політичної боротьби можуть викликати обурення та інтенсифікацію делегітимаційних процесів щодо правлячого режиму.

Слід зазначити, що технології делегітимації чинної політичної влади набувають особливої ефективності при низькій функціональності діючої політичної влади, особливо в економічному та комунікативному аспектах. Так, економічна дисфункціональність неминуче послаблює легітимність діючої політичної влади, що змушена своєчасно компенсувати таке послаблення, використовуючи ідеологічні та комунікативні ресурси підтримки легітимності. Одним із важливих завдань, що мають виконати комунікативні технології легітимації, є забезпечення впевненості більшості суспільства у принциповій безальтернативності здійснюваного політичного курсу. Це, у свою чергу, передбачає налагодження та підтримку зворотного зв'язку діючої влади з суспільством, головним критерієм ефективності якого виступає своєчасне та гнучке реагування

влади на причини та прояви суспільного невдоволення. Певне легітимаційно-технологічне значення має забезпечення функціонування механізмів змагальності під час заміщення важливих політичних посад та механізмів розширення політичної та громадської участі населення. До речі, реально функціонуючі механізми участі населення виконують завдання конструктивного спрямування суспільної енергії на вирішення запеклих соціальних проблем, сприяння у знаходженні оптимальних рішень суспільно значущих питань, розділення відповідальності суспільно активними силами з діючою владою за наявну суспільно-політичну ситуацію, що дозволяє чинній владі зберігати певний рівень легітимності, а зусилля активної частини суспільства спрямовувати на розв'язання конкретних суспільних проблем, тим самим позбавляючи соціальної бази делегітимаційні проекти опозиції щодо чинної влади.

Зазначимо, що здатність існуючої влади реалізовувати такі легітимаційно-технологічні заходи свідчить про спроможність правлячих сил до здійснення політичної модернізації. Тут слід відзначити, що демократія має великий легітимаційний потенціал, особливо тоді, коли її процедури та механізми допомагають виробляти спільну волю суспільства, а не лише отримувати суспільну довіру тим чи іншим політичним силам на здобуття влади.

Стимулювання участі населення може здійснюватись за допомогою таких технологій легітимації, як інформування про нагальні проблеми суспільного розвитку, публічні зустрічі та форуми з важливих тем суспільного життя, проведення конкурсів на кращий соціальний проект з наданням грантів на реалізацію, встановлення премій за досягнення у вирішенні соціально важливих питань, організація журі громадян (осередків планування) та громадянських майстерень (citizens' workshop), влаштування обговорення місцевих ініціатив, програм соціально-економічного, культурного розвитку, охорони довкілля [15, с.18; 19, с.116].

Одну із важливих ролей у забезпеченні легітимності влади відіграє технологія інформування про ініціативи правлячих політичних суб'єктів. Особливе значення інформуванню в українському політико-владному контексті надає Г. Щедрова, яке, за її словами, «має набувати цілеспрямованості й системності» [162, с.391].

Представники правлячих сил, депутати та чиновники часто виходять у своїй діяльності з думки про те, що не слід обтяжувати свідомість населення детальною інформацією про роботу органів державної влади. Іноді це є ознакою відношення чиновників до влади як до власності, а не як до спільної суспільної справи. Як правило, вони вважають, що замість якісної організації системи комунікативної взаємодії з населенням кошти краще спрямувати на інші потреби. Проте брак інформації чи її неглибокий характер сприяють негативному сприйняттю діяльності владних інститутів. І навпаки, знаючи про певні досягнення, а також труднощі і проблеми в діяльності органів влади, громадяни принципово змінюють своє ставлення до них, здебільшого на позитивне.

Можна стверджувати, що сьогодні, хто організовує інформування, той і формує ставлення суспільства і, відповідно, керує його поведінкою. Зрозуміло, що не можна лише інформувати, нічого реально не роблячи для громадян. Цікаво, що саме таке враження про функціонування місцевих органів влади з'являється у представників територіальної громади, коли інформація не організована на належному рівні. З нашої точки зору, технологія інформування для досягнення максимального ефекту у плані стимулювання участі населення має застосовуватись у комплексі з такими технологіями, як консультування (передбачає вироблення більш-менш єдиної позиції у громадськості через обговорення різних точок зору з актуальних питань на різноманітних публічних заходах), публічні зустрічі (представників влади з громадськістю для «роз'яснення» певних політичних рішень чи позиції владних сил щодо тих чи інших питань суспільно-політичного життя) та спільне прийняття рішень (спрямоване на притягнення громадян до прийняття готових рішень через їх обговорення в межах журі громадян чи громадянських майстерень та на виявлення питань, з яких потенційно чи реально є єдина думка у більшості населення) [15, с.18].

Незалежно від функції стимулювання участі населення, ці заходи посилюють легітимність ініціаторів та їх рішень у суспільному сприйнятті. Так, розгляд важливих суспільних проблем та пропонування ефективних засобів їх вирішення на публічних зустрічах та форумах вигідно позиціонує суб'єктів політики, розширюючи їх легітимність та підтримку. Журі

громадян, громадянські майстерні, публічні обговорення спрямовані на легітимацію іноді непопулярних рішень суб'єктів політики [15, с.18]. Слід також зазначити, що дедалі більше енергія участі населення переноситься у віртуальний простір, де за допомогою можливостей Інтернету (зокрема, висловлення думок й обговорення на Інтернет-сайтах) та інтерактивних технологій телебачення (наприклад, sms-голосування на політичних ток-шоу) у процес осмислення та обговорення нагальних соціальних та політичних проблем втягується значна частина суспільства, якій непомітно нав'язується певний політичний порядок денний, тобто більша значущість одних проблем порівняно з іншими, і, тим самим, культивується більша легітимність одних політичних рішень (разом з їхніми ініціаторами та прибічниками) за рахунок інших. Тут проблемою на шляху модернізації стає поступове розуміння громадськістю, що від їх участі не залежать рішення влади. У результаті ставлення громадськості до таких заходів змінюється на негативне чи байдуже.

Одним з головних моментів ефективності делегітимаційних технологій діючої політичної влади, на що справедливо звертає увагу Г. Почепцов, є досягнення нестабільності [97, с.27], тобто послаблення владного контролю над подіями та ситуаціями, що відбуваються у суспільстві, з боку владних сил. Нестабільність, що означає нездатність діючої влади контролювати розвиток подій та неготовність відповідати за їх наслідки у майбутньому, породжує невпевненість суспільства та недовіру до представників офіційної влади. Це, у свою чергу, дає можливість опозиції перехопити ініціативу у офіційних владних кіл та нав'язати свій сценарій досягнення бажаного майбутнього, свою інтерпретацію причин та можливих варіантів розвитку наявної конфліктної ситуації, свою модель контролю розвитку подальших подій. Відповідно, у контексті бажаного майбутнього, рушійними силами якого виступають опозиційні групи, представники, органи, ідеї та рішення офіційної влади втрачають легітимність, а діячі опозиції та ініційовані ними протестні заходи знаходять розуміння у суспільства та сприймаються як легітимні на фоні будь-яких контрзаходів нелегітимних владних структур. Тут можна вказати на застосування принципу «легітимності майбутнього», про який при зміні режимів згадує

С. Хантінгтон [152, с.161]. Данину поваги до принципу «легітимності майбутнього» віддає Ж.Сегела, коли зазначає, що «голосують за майбутнє, а не за минуле», оскільки «у народів немає ні пам'яті, ні вдячності» [106, с.194].

Досягнення нестабільності, послаблення владного контролю, що може призвести до зміни політичного режиму у результаті ефективних технологій легітимації/делегітимації влади з боку опозиції, на думку Г. Почепцова, відбувається у трьох просторах – інформаційному, когнітивному та фізичному [97, с.24]. Відповідно, і технології легітимації/делегітимації влади мають здійснюватись та досягати необхідних результатів у цих трьох просторах. На інформаційному просторі однією з головних технологій легітимації влади виступає агітація, яка виконує функцію активізації масової свідомості та підключення широких мас до суспільно-політичної діяльності. Поняття «агітація» (походить від латинського *agitatio* – приведення в рух, спонукання) означає найважливіший засіб впливу на свідомість і настрої широких мас, з метою спонукання до політичної чи іншої активності через поширення певних ідей та гасел за допомогою як усних виступів, так і різноманітних документів. Успішність агітації, яка в основному спрямована на емоційне сприйняття суспільно-політичної ситуації, дає поштовх для змін на когнітивному просторі. У свою чергу, на когнітивному просторі технології легітимації реалізують функцію впровадження моделей суспільно-політичної реальності, що посилюють легітимність опозиційних сил та делегітимують структури та представників офіційної влади, тим самим роблячи на фізичному просторі будь-які дії опозиції легітимними, а дії структур офіційної влади нелегітимними, оскільки вони входять у протиріччя з інтерналізованим на рівні індивідуальної свідомості сценарієм досягнення бажаного майбутнього. У здійсненні технологій легітимації влади на когнітивному просторі одна із головних ролей належить політичним лідерам, які для впливу на суспільне сприйняття наявної ситуації та очікуваного майбутнього застосовують технології вербалізації, метафоризації, міфологізації, маніпуляції, нейролінгвістичного програмування. Як зауважує Г. Почепцов, політичні лідери «високо оцінюються тоді, коли вони можуть побачити майбутнє, щоб повести населення саме туди» [96, с.358].

Велике значення у процесі легітимації політичної влади мають легітимні інтерпретації. Точніше, норми та правила інтерпретації реальності, за якими відбувається легітимація/делегітимація політичної влади. Звідси, однією з головних функцій технологій легітимації влади є зміна або підтримка таких норм та правил інтерпретацій, що сприяють породженню моделей масової політичної поведінки, сприятливих для посилення легітимності носіїв чи претендентів на владу. Зміна правил інтерпретації, на думку Г. Почепцова, може відбуватись внаслідок когнітивного вибуху, «коли припиняють працювати старі правила інтерпретації та реінтерпретації» [97, с.70].

Однією з головних причин породження когнітивного вибуху можуть виступати агітаційні та пропагандистські заходи, внаслідок яких інфільтруються у масову свідомість такі моделі сприйняття реальності, що дозволяють вже відомим фактам набувати навіть протилежного значення, і, відповідно, спрямовувати масову поведінку у необхідне русло підтримки певних політичних сил у боротьбі за владу. Тут, наприклад, можна знадати такі технології легітимації влади як контекстуалізація, номіналізація або рефреймінг, які мають безліч варіантів практичного втілення. Наприклад, номіналізація «бандитська влада» щодо представників кучмівського режиму під час «помаранчевої революції» у 2004 р. в Україні схиляла масову свідомість до сприйняття усіх дій офіційної влади як нелегітимних та злочинних. Досить розповсюдженим та ефективним варіантом контекстуалізації, зміни контексту розгляду суспільно-політичної ситуації, особливо з точки зору прирощення легітимності влади, є вселяння оптимізму щодо майбутнього шляхом оприлюднення фантастичних планів та програм розвитку країни або через демонстрацію впевненості у прийнятих рішеннях та здійснюваних заходах.

Одним із варіантів рефреймінгу може бути така універсальна модель-матриця як трикутник С. Карпмана, що нав'язується та активізується технологіями легітимації влади, які покликані виконати функцію драматизації подій та ситуацій. Без перебільшення можна стверджувати, що завдяки трикутнику Карпмана В. Ющенко у 2004 р. став Президентом України, а Ю. Тимошенко разом зі своїм блоком – декілька разів змогла

виграти парламентські вибори і в 2007 р. знову очолити Український уряд [22, с.61]. Детальніше зупинимось на сутності та значущості трикутника Карпмана.

У 1968 р. психолог С. Карпман узагальнив ідеї автора транзакційного аналізу Еріка Бьорна, запропонувавши все різноманіття ролей, описаних Е. Бьорном у «Іграх, в які грають люди», звести до трьох основних – Переслідувача, Жертви та Спасителя. Цей драматичний трикутник С. Карпман запропонував для аналізу і розв'язання, перш за все, психологічних проблем у міжособистісних взаєминах, які є у тій чи іншій мірі наслідком безвідповідальності їх учасників. Проте трикутник, як виявилось, може бути не лише добрим методологічно-дослідницьким інструментарієм, але й ефективним технологічним засобом, особливо у сфері легітимації політичної влади. По-перше, тому що надає широкі можливості для мотивації своїх дій усім учасникам трикутника; по-друге, тому що відволікає від раціонального сприйняття подій, переводячи їх інтерпретацію на емоційний рівень; по-третє, тому що призводить до віртуалізації реальності, підміни вирішення реальних політичних проблем питаннями взаємодії персонажів політичного спектаклю на екранах телевізорів; по-четверте, тому що наповнює особливим значенням різні способи та форми легітимації політичної влади – від палких висловлювань на тему підтримки одних сил і відстороненню від важелів управління інших до голосувань та масових акцій. Отже, трикутник Карпмана як модель-матриця технологій легітимації влади, що виконують функцію драматизації політичних ситуацій та подій, сприяє, з одного боку, відходу масової свідомості від адекватного сприйняття реальності, а з іншого – підвищує політичну активність населення, каналізуючи її в русло легітимації одних політичних сил і персонажів за рахунок втрати влади конкуруючими силами. Слід також наголосити, що ефективність трикутника Карпмана як технологічного інструментарію легітимації влади багато в чому обумовлена безвідповідальністю політиків, які працюють не на стратегічні інтереси держави, а на утримання та збільшення електоральної підтримки, так і більшості громадян пострадянського простору, які перебувають у лещатах патерналістських настроїв, звиклих миритися з нехтуванням власною гідністю, соціальною несправедливістю та

нерівністю у повсякденній реальності, але при цьому готових до подвигу у відповідь на вплив візуальних персонажів політреклами чи емоційний месідж обуреного політика з телеекрана [22, с.61].

Трикутник Карпмана в українській політиці як мета-модель технологій легітимації влади активно використовується з 2000 р. Одним з перших випадків його використання були звинувачення Адміністрації Президента Л. Кучми у вбивстві журналіста Г. Гонгадзе і початок протестної кампанії «Україна без Кучми». Відповідно, режим Л. Кучми, його оточення та ставленики виступили в ролі Переслідувача (не лише журналістів, але і демократичних сил і народу України в цілому), Жертвою став не лише журналіст, але й народ, позбавлений правди й справедливості, а в ролі Спасителя виступили політичні сили, що взяли участь в акціях «Україна без Кучми». Проте, оскільки трикутник Карпмана передбачає постійну зміну ролей, учасники акцій «Україна без Кучми» у зіткненнях з органами правопорядку режиму Кучми мали стати новою Жертвою, а народ разом з новим претендентом на президентський пост – виступити в ролі Спасителя. До 2004 р. цей сценарій повністю не вдалося реалізувати, але здійснені технології легітимації на базі цієї моделі дали необхідний результат у вигляді масових акцій підтримки В. Ющенка як претендента на президентський пост.

Г. Почепцов використовує дещо інше символічне наповнення трикутника С. Карпмана (на місце Переслідувача ставить Ворога, а на місце Спасителя – Героя), надаючи йому роль активатора міфологічної свідомості та відмічаючи високе делегітимаційне значення цієї моделі. За його словами, делегітимації влади сприяють «як звинувачення у корупції, так і поява жертви. Жертва, – нагадує він, – є обов'язковим компонентом оксамитових революцій з часів Чехословаччини, що не лише делегітимізує владу, але і заздалегідь зв'язує її руки у відношенні силових варіантів. Одночасно це надихає маси на більш активну участь в акціях протесту, оскільки породжується стандартний міфологічний конфлікт: герой від імені цивілізації – дикуни від імені влади. Саме нелюдський характер ворога уявляється явною прикметою породження і активації міфологічної свідомості. Ірраціональність тут важлива для того, щоб позбавитись від страху перед владою...» [97,с. 41].

Зазначимо, що опозиційні сили до режиму Л. Кучми з початку акцій «Україна без Кучми» застосували цілу низку ненасильницьких технологій політичної боротьби з метою делегітимації існуючої влади. Серед найбільш помітних з них слід назвати акцію «народний трибунал», що була проведена у лютому 2001 р. у більшості великих міст України. Її сутність полягала в імітації судового процесу, в ході якого Кучма був визнаний винним у зникненні журналіста Г. Гонгадзе, переслідуванні політичних діячів та незалежних ЗМІ, корупції, хабарництві, покриванні розкрадачів, в зловживанні владою та спробі конституційного перевороту. Також заслуговує уваги акція, що полягала у створенні наметових містечок на центральних площах великих міст України під гаслом «Зона, вільна від Кучми». Для ліквідації таких наметових містечок кучмівський режим використовував як законні, так і незаконні методи. Законні полягали у ліквідації наметових містечок за рішенням судів, а незаконні – у знищенні цих містечок перевдягнутими співробітниками силових структур (наприклад, у Дніпропетровську та Києві). Достатньо цікавою була акція опозиції «скорботна хода пам'яті постраждалих від режиму Кучми» (зокрема, пам'яті В. Чорновіла та Г. Гонгадзе), що проводилась ФНП 24 березня 2001 р. та зібрала п'ять тисяч учасників.

До делегітимаційних технологій опозиції, спрямованих проти існуючої влади, слід віднести депутатські запити Верховної ради до генпрокурора з вимогою порушити карну справу проти Президента. Так, опозиційна частина Верховної ради 5 березня 2002 р. підтримала такий запит Г. Омельченка, А. Єрмака та В. Шишкіна з обвинуваченнями Л. Кучми в скоєнні дій, що сприяли прем'єр-міністру П. Лазаренку організувати вбивства народних депутатів Є. Щербаня і В. Гетьмана [130]. 6 березня 2002 р. Верховною радою був підтриманий запит про порушення карної справи проти Л. Кучми у зв'язку з замахом на народного депутата О. Єльяшкевича [131].

Очевидно, однією із найбільш ефективних делегітимаційних технологій, спрямованих проти режиму Л. Кучми, стало звинувачення Президента у причетності до незаконних (всупереч рішенням міжнародних організацій) поставок зброї до Іраку. З цим звинуваченням виступив голова парламентської комісії по справі Г. Гонгадзе О. Жир у березні 2002 р. Основою для звинувачень слугували записи О. Мельниченка. О. Жир фактично

звинуватив Л. Кучму і в загибелі голови компанії «Укрспецекспорт» В. Малева, який виконував доручення Президента щодо поставок зброї [158, с.213]. Як відомо, за наслідками цього звинувачення восени 2002 р. вибухнув «кольчужний» скандал, а американські спецслужби визнали справжніми плівки М.Мельниченка [159].

Ціла низка успішних технологій легітимації/делегітимації влади була застосована політичними суб'єктами, які підтримували В. Ющенко на президентських виборах 2004 року, насамперед, неофіційною громадською молодіжною організацією «Пора!», персональними та інституційними суб'єктами, об'єднаними у межах Блоку Ю. Тимошенко (БЮТ) та блоку «Наша Україна», що увійшли до історії як «помаранчеві» політичні сили. Повна поразка політичних суб'єктів «помаранчевого» табору в ролі правлячих сил жодним чином не применшує надзвичайну майстерність застосування ними технологій легітимації/делегітимації влади, які дозволили успішно протидіяти величезному адміністративному та фінансовому ресурсам провладних «біло-синіх» політичних сил та переконати більшість громадськості України у наявності гідного альтернативного вибору. З нашої точки зору, саме успішна демонстрація більшості суспільства кращої альтернативи вибору, порівняно з «провладним» кандидатом, стало головною темою та свідченням ефективності використаних «помаранчевими» силами технологій легітимації/делегітимації влади. До таких технологій слід віднести технологію відстоювання демократії, технологію легітимації на основі моделі трикутника С. Карпмана, ціннісно-мобілізуючі технології, технологію бунтівливого кандидата, технології міфологізації, візуалізації та віртуалізації, дієві психологічні та комунікативні технології.

Відстоювання демократії як технологія легітимації політичної влади є дуже ефективною в умовах кризи авторитарних чи напівавторитарних політичних режимів. Її сутність полягає в активізації бажання мас володарювати над світом або принаймні керувати власною долею через актуалізацію демократичних ідеалів та висунення необхідності захисту демократичних принципів політичного управління як запоруки звільнення суспільства від зловживань та свавілля

представників влади. Бажання демократії як прагнення до свободи самим управляти своїм життям було однією з головних передумов багатьох революцій. Демократія дає масам надію, що, по-перше, буде обмежено свавілля різного роду влади, зокрема бюрократичних структур, на суспільне та приватне життя, по-друге, буде більш справедливо проведений розподіл соціальних благ, по-третє, будуть ліквідовані привілеї (окремих соціальних груп або категорій громадян), які породжують соціальну нерівність. Як відомо, «помаранчеві» сили на президентських виборах 2004 р. позиціонували себе борцями за демократію проти «кучмівського» авторитарного режиму, намагаючись у будь-який спосіб створити враження, що вони виступають не за перемогу свого кандидата на президентських виборах, а за торжество демократії в Україні.

Дуже вдало було застосовано «помаранчевими» політичними суб'єктами технологія легітимації на основі трикутника С. Карпмана. Як вже зазначалось, її сутність полягає у драматизації політичної реальності через приписування взаємопов'язаних символічних ролей – Переслідувача, Спасителя, Жертви – основним її рушійним силам, зокрема, правлячій верхівці, опозиційному табору та народу. Багато в чому саме завдяки здійсненню технології легітимації на основі моделі трикутника С. Карпмана була забезпечена масовість акцій підтримки В. Ющенка як претендента на президентський пост. Звинувачення правлячої верхівки у смерті журналіста Г. Гонгадзе, у фальсифікаціях спочатку виборів мера в Мукачеві, а потім і президентських виборів восени 2004 р., дозволили нав'язати громадськості України сприйняття політичної реальності кінця 2004 р. у руслі моделі трикутника Карпмана, оскільки була наявна Жертва – кандидат, який програв, і одночасно обманутий народ України, Переслідувач – команда провладного кандидата В.Януковича, винна в фальсифікаціях, і Спаситель – організатори і учасники Майдану, що уособлював волю обуреного народу України [22,с.61 – 62]. Використання отруєння самого В. Ющенка як технології легітимації також вписується в модель трикутника Карпмана. Є Жертва – В. Ющенко, є Переслідувач – режим Кучми та його ставленик В. Янукович і є Спаситель – народ, який мав вийти на Майдан і захистити свій вибір і «свого президента».

Політичними суб'єктами з «помаранчевого» табору ефективно були використані ціннісно-мобілізаційні технології. Їх здійснення передбачає такі послідовні етапи: 1) актуалізація загрози чи нестачі належного забезпечення важливої суспільної цінності; 2) висування пропозицій подолання можливих загроз чи нестач; 3) прийняття рішень та вчинення дій, спрямованих на усунення таких загроз. Як відомо, найбільш значущими із цінностей, на яких наголошували «помаранчеві» сили, за визнанням М. Томенка, були: свобода вибору, свобода слова, свобода думки, самореалізації, соціально-економічна свобода та гідність [138]. М. Погребинський звертає увагу на значення загрози національним цінностям значної кількості виборців В. Ющенка, що, на його думку, стала однією із головних причин масової мобілізації Майдану [86, с.113].

Заслуговує на увагу успішне застосування технології бунтівливого кандидата, що передбачає консолідацію протестних настроїв суспільства та їх персоналізацію у бунтівливому кандидаті, у даному випадку в особі В. Ющенка, якого у квітні 2001 року Президент Л. Кучма відправив у відставку з поста прем'єр-міністра у зв'язку з тим, що побачив у ньому небезпеку для своєї влади у контексті протестної кампанії «Україна без Кучми» [86, с.108]. В основі цієї технології – радикальне протистояння бунтівливого кандидата (та його політичної сили) проблемам суспільно-політичного розвитку як природного наслідку байдужості, нездатності та зловживань представників правлячих політичних сил.

Достатньо ефективними є технології міфологізації, візуалізації та віртуалізації. Технологія міфологізації політичної реальності відобразилась, насамперед, у присвоєнні подіям 22 листопада – 8 грудня 2004 року назви «помаранчева революція». Слово «революція», особливо для вихованих на радянській історії, означає набагато більше, ніж зміна еліт при владі, моральне оновлення влади або підвищення соціальних виплат, це пряме вказування на можливість існування принципово нової реальності, іншого, більш гідного, життя [16, с.98]. Саме створення міфологізованої революційної реальності завдяки лише застосуванню терміна «революція» дало велику перевагу «помаранчевим» силам у легітимаційному плані. Виходило, що «біло-сині» виступали лише за перемогу свого кандидата, тоді як

«помаранчеві» боролися за встановлення нового, справжнього порядку в суспільстві [16, с.98]. Велику роль у забезпеченні легітимації претензій на президентську владу В.Ющенко та акцій його прибічників зіграла технологія візуалізації, яка завдяки використанню яскравого кольору та зручної у застосуванні атрибутики спростила форму приєднання до протесту та, відповідно, полегшила приєднання до протестуючих на Майдані солідарних з ними людей по всій країні. «Виразити свій протест проти влади демонстративно стало дуже просто: достатньо було пов'язати помаранчевий шарфик чи стрічку. Так створювалася мовчазна змова всіх проти влади» [62, с.61], – зазначав С.Марков. За твердженням Г.Почепцова, «активне використання візуальної символіки опозицією багаторазово посилювало її силу. Помаранчевий колір, стікери, плакати, листівки – всі вони є довгостроковими конструкціями, здатними притягнути до себе увагу безлічі людей» [97, с.30]. Своєрідною варіацією технології віртуалізації став Майдан, який мав уособлювати собою весь народ України, його настрої та волю. Це, зокрема, підкреслювали учасники Майдану, тримаючи плакати з назвами різноманітних регіонів країни, звідки вони приїхали. Створюючи постійні інформаційні приводи під керівництвом своїх організаторів, Майдан користувався постійною увагою як вітчизняних, так і зарубіжних ЗМІ. У результаті завдяки ЗМІ образ протестуючого Майдану став уособленням повсталого проти несправедливостей влади народу України, тобто став свого роду гіперреальністю, чия значущість, насамперед за наслідками, набагато перевершила значущість реальної волі народу, що була офіційно зафіксована у другому турі президентських виборів.

Серед психологічних технологій легітимації, що ефективно застосували політичні суб'єкти з «помаранчевого» табору, слід назвати, перш за все, демонстрацію впевненості у перемозі, до якої, зокрема, активно вдавалася Ю.Тимошенко. Так, вже у серпні 2004 р. вона демонструвала непоборну впевненість у перемозі В.Ющенко, у тому числі розглядаючи як варіант її досягнення організацію масових акцій. «Ми нагромадили чималий досвід того, як піднімати людей на акції непокори, і цей досвід дає нам право сподіватися, що цього разу народ не програє» [30], – стверджувала Ю.Тимошенко за два місяці до виборів у інтерв'ю одній із центральних газет. М.Погребинський

інтерпретує технологію демонстрації впевненості в перемозі як «вселяння віри у можливість повалення режиму» [86,с.112]. До ефективних психологічних технологій легітимації, які використовувались організаторами Майдану, слід віднести постійне повторення простих та емоційно насичених гасел, зокрема, «Свободу не спинити!», «Кучму геть!», «Ганьба ЦВК!», «Ющенко – так!», «Банду геть!», «Ні – брехні» «Разом нас багато – нас не подолати!», «Схід і Захід – разом!». Особливе значення мала психологічна технологія легітимації із арсеналу деструктивних культів та тоталітарних сект, яка в науковій літературі отримала назву «бомбардування любов'ю» [2,с.331;44,с.23;59]. Її сутність полягає у створенні враження гармонії, єдності, спільності інтересів між суб'єктами здійснення технології та їх об'єктами внаслідок демонстрації різноманітних проявів любові, турботи та позитивного ставлення до незнайомих, іноді вороже налаштованих, людей. Як відомо, учасники «помаранчевих» акцій протесту в Києві, користуючись словами одного із командирів Майдану Т.Стецьківа, морально «розкладали» спецназ [107] та своїх опонентів із «біло-синього» табору, даруючи квіти, обіймаючи, розважаючи, роздаючи поцілунки, пригощаючи чаєм та кавою. Як пригадував Ю.Луценко, все довкола було «вкрито квітами – і КамАЗи, і щити спецназівців. Люди їм сигарети клали, гарячі чай і каву приносили...» [107]. Таке братання було однією із ефективних складових забезпечення підтримки та перемоги учасників протестних акцій на Майдані.

До успішних комунікативних технологій у легітимаційному плані слід віднести, насамперед, захоплення комунікативної ініціативи. За рахунок того, що Майдан став головною подією в країні, розгортання якої приковувало інтерес телеглядачів до репортажів та трансляцій ЗМІ, присвячених йому, лідери опозиційних сил отримали можливість у спілкуванні з Майданом нав'язувати більшості населення України своє бачення політичної ситуації без цензурних обмежень та критичних зауважень з боку опонентів. Недарма у зв'язку з цим, один із організаторів Майдану В.Філенко відзначав його функціональну важливість як інформаційно-пропагандистського центру для усієї України, звідки можна робити ключові повідомлення, називав «великою базою навчання, агітації, пропаганди й

одностороннього спілкування з виборцями» [107]. До того ж, вплив повідомлень «помаранчевих» лідерів на громадськість посилювався за рахунок прихильних вигуків учасників Майдану. Досить вдалою у технологічному плані є і сама комунікативна форма проведення масових акцій «помаранчевими» – розважально-музична чи фестивальна, яка сприяла ефективному виконанню функції утримання уваги до протестного заходу широких мас та підтримки його учасників в активному стані.

У підсумку зазначимо, що в умовах наростання постмодернізаційних тенденцій в усіх сферах суспільної взаємодії політичні суб'єкти, що намагаються зберегти залежність суспільно-політичних та політико-економічних відносин від етнічних, кланових, регіональних, сімейно-родинних зв'язків втрачають можливість ефективно пристосовуватись до сучасного світу, що швидко змінюється, втрачають легітимність і неминуче зазнають поразки. Разом з тим слід відмітити, що подальша раціоналізація світу зумовлює прискорення технологізації, яка дедалі більше обумовлює відносини (в тому числі легітимаційні) між владою та суспільством. Це, у свою чергу, вимагає від особистості та від суспільства в цілому оволодіння політичними технологіями, лише завдяки яким особистість та суспільство може відновити свою роль суб'єктів вибору політичної долі, колективного майбутнього. Саме повернення політики в орбіту колективного піклування всього суспільства повинно стати серцевиною процесу політичної модернізації українського суспільства. У цьому значенні «помаранчеву революцію» можна розглядати як одну із спроб, щоправда невдалу, такого повернення.

РОЗДІЛ 3

ВІРТУАЛІЗАЦІЯ ЯК ПРОВІДНА ТЕНДЕНЦІЯ ЛЕГІТИМАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН (2005-2010 РР.)

3.1. Легітимаційно-технологічне значення курсу України на євроінтеграцію та його вплив на модернізацію суспільно-владних відносин

З перемогою опозиційних сил у результаті масових акцій протесту на Майдані в Києві наприкінці 2004 р. та обрання президентом представника «помаранчевого» табору В. Ющенка, віртуалізаційна складова, як це не дивно, посилюється. Зазначимо, що тенденція до віртуалізації в українській політиці завжди виступала як ознака прагнення чинної влади замість реального вирішення наболілих суспільних проблем запропонувати яскравий образ, свого роду симуляцію самовідданих зусиль щодо їх подолання. Одним із таких образів був вступ України до Євросоюзу, образ щасливого демократичного європейського майбутнього України.

Курс на приєднання до Європейського союзу (ЄС), тобто європейська інтеграція, з самого початку розглядалася «помаранчевою» владою як провідна складова процесу модернізації Української держави, як можлива ефективна програма реформ [163]. Справді, реформування соціально-політичних та соціально-економічних відносин в Україні у відповідності до стандартів Євросоюзу могло стати значним «проривом» у модернізації українського суспільства. До того ж слід відмітити, що кількість прихильників ідеї європейського вибору в Україні постійно зростає. Так, за даними соціологічного моніторингу українського суспільства, який проводить Інститут соціології НАН України, число прихильників приєднання України до ЄС з 2000 по 2006 рр. збільшилось з 56% до 61% [79,с.16-17]. Відповідно, зрозуміло, що якщо політична сила хоче прийти до влади або

утриматись при владі, вона повинна демонструвати свою готовність здійснювати курс на євроінтеграцію України. Виходячи з цього, можна стверджувати, що реалізація або лише демонстрація євроінтеграційних зусиль стає в таких умовах важливою технологією легітимації влади. Причому, якщо євроінтеграційні зусилля справжні, ця легітимаційна технологія може допомогти отримати визнання правлячим силам в Україні як з боку структур ЄС, так і з боку українського суспільства, а якщо такі зусилля лише демонстративні, символічні, віртуальні, то євроінтеграційна легітимаційна технологія працює лише на отримання суспільного визнання з боку населення України і те лише обмежений час.

Сама ідея європейського вибору України була актуалізована приєднанням до ЄС країн-сусідів України, які донедавна входили до комуністичного табору чи навіть були колись, подібно до України, радянськими республіками. Як відомо, з травня 2004 року Україна стала граничити з ЄС і це дало багатьом підставу думати, що незабаром Україна може стати частиною цього об'єднання.

При режимі В.Ющенко курс на вступ України до ЄС став складовою національної ідеї, яка передбачала радикальне розмежування з Росією. Крім того, ідея європейського вибору, за думкою ряду експертів, має великий потенціал щодо об'єднання усіх регіонів України [31,с.30]. Це уможлиблює її універсальне використання як чинника мобілізації легітимності по всій території країни.

Наголосимо, що для більшості населення України ідея європейського вибору означає наближення до європейських стандартів життя, тоді як для більшості українських політиків – можливість досягти чи зміцнити владу через легітимацію з боку керівництва ЄС. Проявами здійснення євроінтеграційної легітимаційної технології можуть вважатись і ухвалення чергових планів дій Україна-ЄС, і визнання України країною з ринковою економікою (грудень 2005 р.), і прийняття її до СОТ у травні 2008 року. Проте, оскільки реальних змін на краще в умовах життя мешканців України не відбувалося, зокрема не реформувалася судова система, не полегшувалися умови для бізнесу, не відбулося корінних змін у посиленні демократії, євроінтеграційні наміри «помаранчевої» влади поступово перетворилися на джерело її делегітимації.

Але, слід зазначити, що євроінтеграційна технологія легітимації, як і раніше, залишається потужним інструментом

мобілізації підтримки як ззовні, так і всередині країни для тих політичних сил, які ідею євроінтеграції здатні на ділі поєднувати з радикальними суспільно-політичними реформами, спрямованими на наближення до європейських стандартів життя.

У будь-якому разі, курс на приєднання України до ЄС є фактично єдиною перспективною стратегією модернізації для українського суспільства, яка має достатній легітимізаційний потенціал для її підтримки всіма регіонами країни. На противагу цієї стратегії, інтеграція в євразійські структури є сумнівною з позицій модернізації та, крім того, має низку небезпек, серед яких – загроза цілісності України з огляду на категоричне неприйняття цієї перспективи з боку західноукраїнського населення. У цьому значенні, євроінтеграційна модернізаційна стратегія для України є «затребуваною», легітимною, а будь-яка інша, у тому числі євразійсько-інтеграційна, переважно «нав'язаною», «волютаристською».

Проте навіть втілення в життя «затребуваної» євроінтеграційної модернізаційної стратегії наштовхувалося на певні перешкоди, як внутрішні, так і зовнішні. До внутрішніх, насамперед, варто віднести психологічну неготовність більшості населення України перейти від клієнтарно-патронажних до соціально-договірних відносин. Це, як відомо, вимагає переважної орієнтації не на патерналістські цінності соціального захисту та державних гарантій, а на емансипаторські цінності свободи особистості, вивільнення з-під державної опіки, розкриття творчої індивідуальності, відповідальності за власну долю. Зазначена психологічна неготовність обумовлена тим, що для більшості громадян державні та бізнес-структури є не партнерами, а ворогами, з якими або треба боротися, або проти яких слід створювати неформальні альянси та коаліції, при цьому за можливості уникаючи прямих публічних раціонально-легальних зіткнень з ними. Іншими словами, успішними виявляються ті моделі соціальної дії, які орієнтуються не на формальний зміст та призначення соціальних та політичних інститутів, а на неформальні механізми їх функціонування. Так, через вибори депутатів чи мерів виборці не стільки намагаються обрати найбільш відповідних для реалізації своїх інтересів представників в органи влади, скільки «віддячити» за «підкування», за «допомогу» чи «внесок у добробут» села, району, міста. Можна також пригадати альянси бізнес-структур з чиновниками та політичними силами, які

забезпечують «дах» підприємцям навіть на незаконну діяльність чи просувають їхні інтереси на законодавчому рівні за відповідну винагороду. Крім того, розповсюджені альянси роботодавців з найманими працівниками проти держави стосовно «тіньової» зарплати (в конвертах).

До внутрішніх перешкод також слід віднести відсутність незалежної системи правосуддя в Україні та загальне невір'я громадськості у силу демократичних інститутів як ефективних механізмів відстоювання власних інтересів. Однією із внутрішніх перешкод крім того виступає «колективна надія» більшості українського суспільства на несподіване диво, на швидке настання «світлого майбутнього», що повною мірою експлуатують українські політики та політтехнологи, з одночасним ставленням до будь-яких дій політичних суб'єктів як до «подвійної гри» з метою «обдурити ворога». Іншими словами, вступ до Євросоюзу для більшості українських громадян означає вдалу можливість скористатись благами життя в євроні за імітацію «самовідданих» зусиль щодо виконання вимог ЄС. При цьому «подвійна гра» полягає в тому, що незважаючи на зміну національного законодавства, фактичних зрушень у клієнтарно-патронажних відносинах майже не відбувається, тобто українське суспільство не стає більш демократичним. За думкою Б.Тарасюка, українська верхівка звикла думати більше про свої власні, ніж про національні інтереси, піклуватися про власний зиск, тоді як членство України в ЄС стане реальністю, коли «критична маса української еліти зрозуміє необхідність дотримання європейських цінностей і стандартів, здійснить глибокі системні реформи в інтересах громадянина і суспільства, що підвищать рівень життя, демократії та соціального захисту» [137,с.29].

До зовнішніх перешкод реалізації євроінтеграційної модернізаційної стратегії можна віднести неготовність керівництва ЄС до надання Україні членства в цій організації в найближчому майбутньому. Це пов'язано, насамперед, з внутрішніми процесами в ЄС. Прийняття України до ЄС неодмінно приведе до послаблення владного впливу на прийняття рішень в союзі «старих» європейських країн. Крім того, українське суспільство розглядається в Європі як джерело нестабільності та конфліктності. Слід також додати, що Україна в ЄС розглядається як переважно сфера геополітичних інтересів Росії. Тому її прийняття до ЄС може загрожувати її країнам погіршення відносин з Росією.

Відсутність перспективи членства України в ЄС позбавляло її європейську орієнтацію мети та сприяло делегітимації влади «помаранчевих» сил, що бачили в успішній реалізації євроінтеграційної стратегії одне із провідних своїх завдань. Примітно у цьому зв'язку, що вже з початку 2005 р. президент В. Ющенко неодноразово заявляв, що незабаром Україна зможе подати заявку на вступ у Євросоюз. Проте під впливом офіційної позиції ЄС українське керівництво вимушено було зняти вимогу про офіційне визнання з боку ЄС перспективи майбутнього членства України. Попри це, деякі з представників «помаранчевої» влади, зокрема віце-прем'єр з питань євроінтеграції О.Рибачук, продовжували робити заяви про реальну можливість подання Україною «відповідальної» заявки на вступ до ЄС. Це свідчить про те, що тема євроінтеграції, важлива була не стільки сама по собі, скільки як засіб забезпечення легітимності влади. Висловлюючи сумніви щодо справжнього бажання українських політиків повноцінно займатися євроінтеграцією, Т.Возняк називає такі практики «помаранчевої» влади «вербальною» інтеграцією [21,с.97]. На наш погляд, більш вдалим виразом для характеристики зазначених практик є «віртуальна інтеграція», оскільки образ інтеграції виявляється набагато важливіше, ніж сама інтеграція.

Очевидно найбільший потенціал євроінтеграційна легітимаційна технологія, що застосовувалась «помаранчевою» владою, мала в ідеологічній площині. Вона була та залишається вдалою у відношенні конституювання української етнонаціональної ідентичності. Примітно, що подолання кризи ідентичності дослідниками, зокрема В.Горбатенком, вважається однією із передумов успішної модернізації [25,с.19]. Європейський вибір дозволив повною мірою протиставити Україну Росії як таку, що має свій шлях, відмінний від російського. Росія виступила тим символічним Іншим, протиставлення якому робило можливим існування української політичної нації. Євроінтеграційний шлях України став культурно-ідеологічним проектом, що мав величезний мобілізаційний потенціал та якому важко було знайти повноцінну альтернативу. І головним чином тому, що Росія так і не спромоглася запропонувати таку альтернативу.

Як відмічає Д.Кирюхін, «з точки зору національного проекту, що реалізується українськими правими, Росія – не просто сусідня держава, що дружньо і/ або вороже ставиться до України. Це «інша цивілізація»,... не європейська і аж ніяк не східноєвропейська.

Сусідство з Росією в найбільш радикальних варіантах інтерпретації української історії сприймається як українська трагедія, як чинник, що не дозволив Україні розвиватися шляхом інших європейських держав» [50,с.60].

Симптоматично, що В.Ющенко як політик переважно правої орієнтації на посту президента прагнув не стільки модернізувати політичну систему України відповідно до демократичних стандартів Західної Європи, скільки сформувати національно та політично однорідну українську державу адміністративними методами під виглядом реалізації європейського вибору України. У результаті основною метою державної політики стало не подолання недорозвиненості інститутів громадянського суспільства, не сприяння передачі вирішення питань регіонального розвитку на місця відповідно до провідних у ЄС принципів субсидіарності та децентралізації, а прагнення забезпечити гомогенізацію культурно-інформаційного простору, зокрема, забезпечити домінування української мови та культури.

Одним із значущих кроків просування України шляхом євроінтеграції стало підписання «Плану дій Україна – ЄС» 21 лютого 2005 р., який в загальних рисах був узгоджений ще на вересень 2004 р. Проте цей план не передбачав чогось більшого, ніж проведення внутрішніх реформ і адаптацію України до вимог ЄС в межах Європейської політики сусідства. Іншими словами, «План дій» розглядався ЄС як засіб забезпечення інтересів країн-членів, а не його партнерів. Разом з тим, слід зазначити, що сама Україна була не готова «ні законодавчо, ні економічно, ні інституційно взяти на себе зобов'язання держави-члена ЄС» [69,с.25].

За оцінкою експертів, із загальною 73 пунктів (пріоритетів) Плану дій за трирічний період були повністю виконані лише 11 (або 15 %) [83,с.2]. Серед повністю невиконаних слід назвати: забезпечення прав людини та основних свобод відповідно до міжнародних та європейських стандартів (законопроект «Про безоплатну правову допомогу» навіть не розроблявся); забезпечення розвитку громадянського суспільства; забезпечення свободи засобів масової інформації та свободи висловлювань; забезпечення захисту прав осіб, які належать до національних меншин; посилення стабільності та ефективності інституцій, що забезпечують демократію та верховенство права. Цікаво, що незважаючи на такий стан справ, українські високопосадові особи оцінювали

виконання Плану дій Україна - ЄС як достатньо результативне. Так, заступник міністра юстиції України, голова української частини Підкомітету № 6 «Юстиція, свобода та безпека» В.Лутковська заявила, що співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки «є одним з найбільш розвинутих у відносинах між Україною та ЄС» [61,с.23]. Оцінюючи перешкоди євроінтеграції України, заступник міністра закордонних справ України, заступник голови української частини Комітету з питань співробітництва з між Україною та ЄС К.Єлісєєв вказував на вміле використання бюрократичних механізмів українськими посадовцями, які не бажали виконувати певні заходи євроінтеграційної політики України. Крім того, він справедливо зазначив, що «ухвалення або розробка того чи іншого законопроекту ще не означає повного виконання відповідного зобов'язання», оскільки «потрібно забезпечити ще імплементацію цього законодавства на практиці» [32,с.22]. Як відомо, саме реалізація законодавства на практиці є великою проблемою на шляху модернізації українського суспільства. Зокрема, на це побічно вказали і експерти, опитані Центром Разумкова, які поставили на перші місця серед чинників, що заважають євроінтеграції України, повільне реформування судової системи, неготовність державно-політичної еліти здійснювати процес врядування за нормами та стандартами ЄС та зволікання зі створенням умов для розвитку бізнесу [79,с.35].

Примітно, що більшість українських громадян, свідомо чи несвідомо, ставиться до євроінтеграційного курсу України як до «подвійної гри» української владної верхівки, яка неодмінно має завершитись успіхом. З одного боку, більшість громадян України (68,4 %) висловлює сумніви, що українська влада готова жити та управляти країною за європейськими нормами та стандартами, а з іншого – очікує (48 %), що Україна у найближчі 5-10 років стане членом ЄС [122,с.38-39].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що результативність євроінтеграційної технології легітимації влади багато в чому залежала та залежить від успіхів, яких вдається добитися правлячій верхівці у взаємовідносинах з ЄС. Так, прогрес у таких відносинах посилює підтримку політики правлячих сил, а стагнація – приводить до їх делегітимації. При цьому ідея європейського вибору України має вагомий потенціал як для мобілізації підтримки державної політики правлячих сил, так і об'єднання регіонів країни. З точки зору модернізації, євроінтеграційна

стратегія є єдиним можливим (безальтернативним) шляхом осучаснення взаємовідносин влади, суспільства та особистості в Україні. Слід визнати, що така стратегія модернізації є, по суті, «вестернізацією» українського соціуму. Але саме завдяки цієї стратегії Україна має історичний шанс подолати відставання у соціальному, економічному, політичному та культурному розвитку від провідних держав світу.

Великою проблемою на шляху такої стратегії модернізації залишається прагнення української державно-політичної верхівки здійснювати реформи віртуально, тобто створювати образи змін відповідно до вимог ЄС через імітацію удосконалення та «демократизації» законодавства, фактично зберігаючи старі норми та принципи взаємовідносин в суспільстві. Іншою проблемою українського суспільства, яке вимушене давати відповідь на модернізаційні виклики, є недостатнє усвідомлення потенціалу цінностей, які забезпечують стійкий розвиток європейського співтовариства. Це такі цінності як прозорість, толерантність, свобода слова, демократія. Якщо для сучасної свідомості українських громадян – ці поняття сприймаються швидше як абстрактні гасла чи порожні знаки, ніж як чинники політичної поведінки, то для мешканців ЄС – це не просто цінності, а технології, які допомагають забезпечити належний рівень життя та уникнути конфліктів на етнічному, релігійному чи будь-якому ще ґрунті.

3.2. Криза віртуалізаційної моделі політичної модернізації, її причини та наслідки

Зазначимо, що застосування віртуалізації політичного процесу як технології легітимації політичної влади має грандіозний ефект через те, що завдяки використанню образів великі маси людей вводяться в транс шляхом системного захоплення уваги та одночасного її відведення від переживання реального особистісного буття в його часово-просторовій конкретиці. Віртуалізація політичної реальності як технологія легітимації влади діє через актуалізацію асоціацій, їх зв'язування та закріплення з конкретними образами персоніфікованих, інституційних, ідеологічних і навіть фантомних, політичних об'єктів. До персоніфікованих об'єктів можна віднести політичних лідерів, до інституційних – партії, суспільно-політичні організації, державу,

міжнародні та державні органи, до ідеологічних – партійні та виборчі програми, декларації, відозви, звернення, до фантомних – абстрактних чи безіменних ворогів, народ (націю). Політичні суб'єкти, для забезпечення легітимації своїх претензій на владу, прагнуть у віртуальній політичній реальності репрезентувати себе за допомогою позитивних образів, що викликають позитивні емоції у громадськості, і, навпаки, закріпити за політичними опонентами негативні образи. Зауважимо, що інституційні політичні об'єкти потрапляють у віртуальну політичну реальність в основному завдяки образам їхніх керівників чи уповноважених осіб або образам наслідків їхніх рішень. Ідеологічні об'єкти найбільш ефективно репрезентуються образами майбутнього, які передбачає реалізація їх ідейного потенціалу. Фантомні об'єкти репрезентуються через конкретизовані образи, які активізують емоції та створюють мотиваційно-мобілізаційну основу легітимації політичної влади. Наприклад, тероризм ілюструють образи жертв, а народ – образи масових акцій. У сучасних умовах посилення медіакратичного чинника вплив віртуалізації політичного простору як технології легітимації досягає такого рівня, коли реципієнт, потенційний суб'єкт легітимації/визнання влади реагує на образи на рівні стійких автоматизмів, емоційно-афективних, можна навіть сказати, тваринних реакцій.

Віртуалізацію можна визначити як систему способів, операцій, процедур забезпечення легітимності влади через вплив на суб'єктів легітимації за допомогою створення та управління образами. Віртуалізація – це процес заміщення безпосередньої реальності (людей, речей, дій і т.ін.) системою її репрезентацій, образів. Завдяки віртуалізації відбувається створення світу образно-символічних заміників фізичної (первинної, наявної, вихідної) реальності, тобто встановлення віртуальності як видимого чи уявного простору існування іміджів, моделей, фантазмів, ідеалів та об'єктів бажань. Віртуальність являє собою симулякр, правдоподібну видимість безпосередньої реальності. Вона здатна справляти, попри свою ефемерність, такий же вплив на сприйняття, інтерпретації, наміри та вчинки людей, як і справжні події та речі. І в силу цього факту, вона є реальністю, хоча і сконструйованою.

Якщо віртуалізація – це процес створення репрезентацій та симулякрів, то віртуальність – це результат цього процесу, сконструйована структура, яка дозволяє втягнутим у неї інтерпретувати актуальну реальність на основі норм, принципів та

зразків, що стверджуються за допомогою образів-симулякрів. Якщо віртуалізація – це створення віртуальних об'єктів, що заміщають у сприйнятті громадськості реальні об'єкти, то віртуальність – це простір функціонування віртуальних об'єктів, які визначають думки та поведінку їхніх реципієнтів у актуальній реальності. На вагому роль віртуальності у сьогоденні вказує П.Вірільо, коли зауважує, що «віртуальність набуває першість над актуальністю і тим самим заперечує саме поняття реальності» [13,с.113].

Віртуалізація забезпечує легітимність політичної влади через сполучення яскравих та переконливих образів політичних суб'єктів, рішень та вчинків на фоні образів надзвичайних чи важливих подій, запеклих соціальних проблем та можливих загроз. Сутність віртуалізації як технології легітимації влади виявляється в запропонуванні різного роду ефективних репрезентацій реальних речей, дій, властивостей, відносин, вчинків у вигляді знаків, індексів, символів, образів. Справа в тому, що на репрезентації у відповідному контексті людина спонтанно реагує як на справжні речі, дії, наміри, властивості та вчинки. Тут можна говорити про спонтанну легітимацію та спонтанне підпорядкування. Віртуалізація як технологія легітимації починає працювати, коли індивід переноситься в світ ілюзій та фантазій, які не просто нагадують його особистий досвід та пов'язують його з досвідом інших членів суспільства, а й роблять його надлишковим за рахунок вражень, отриманих завдяки сприйнятим образам. Власне кажучи, дієвість технології віртуалізації багато в чому пов'язана з тим, що нестачу знань про значущість політичних явищ та процесів на масовому рівні вона перетворює у надлишок інформації щодо різноманітних репрезентантів (зокрема, образів, символів) політичних об'єктів, передбачаючи та перевершуючи первісну реальність, оскільки породжує ілюзії та збуджує уяву, які, в свою чергу, детермінують дійсні вчинки людини.

Запорука надзвичайної дієвості віртуалізації як технології легітимації політичної влади міститься в її спроможності онтологізувати сконструйовані образи політичної реальності, надаючи їм достатньо об'єктивності, суверенності та репрезентативності щодо наших інтересів, почуттів, бажань та страхів. Технологія віртуалізації за рахунок ефекту онтологізації образів політичної реальності дозволяє приховати від суспільства істинні мотиви, наміри та цілі політичного суб'єкта, забезпечуючи легітимацію його влади через посилення на «силу обставин»,

«міжнародну обстановку», необхідність вибору «єдино можливого» рішення, невідворотність подій, що відбулись, природність та, тим самим, непорушність тих чи інших політичних інститутів та суспільно-політичних відносин.

Потенціал віртуалізації як технології легітимації політичної влади значною мірою використовувався «помаранчевими» силами в Україні в 2005-2010 рр. Застосування цієї технології багато в чому відбилася на особливостях політичної модернізації українського суспільства в цей період. Слід зазначити, що віртуалізація як технологія легітимації продемонструвала свою вражаючу результативність під час подій «помаранчевої революції» - масових акцій протесту на майдані Незалежності в Києві (листопад-грудень 2004 р.), що завдяки розмноженню ЗМІ їх яскравого образу, який став символом та наочним уособленням демократичної волі українського народу, уможливили перемогу на президентських виборах кандидата опозиційних сил В. Ющенка. Очевидно, багато в чому по інерції, лідери «помаранчевих» сил продовжували вірити, що технологія віртуалізації, що виявилась успішною у здобутті державної влади, буде також дієвою і в її утриманні. Так, В.Ющенко парадоксальним чином увірував в свою особливу роль національного лідера всієї України, «забувши», що президентом він став тільки після «третього» туру виборів лише завдяки 52 % голосів мешканців України. Відповідно, значна частина суспільства відчувала себе у програші, оскільки робила ставку на інших кандидатів. Попри це, інтереси цих «переможених» з боку В.Ющенка не визнавалися. Вважаючи себе, очевидно, «глибоко моральною людиною», він ставився на перших порах до політичних опонентів як до злочинців. Переважала революційна логіка, відповідно до якої будь-який прихильник старої влади, прибічник В.Януковича за визначенням вважався «бандитом». Виходячи з цього, передбачалось у відповідь на будь-який опір регіональних сил діяти силовими методами, тобто за популярним на Майдані гаслом: «Бандитам – тюрми!». Але, симптоматично, що ніяких серйозних заходів у цьому напрямі зроблено не було. Причина цього була очевидною – головні діючі особи «помаранчевої» команди, зокрема В.Ющенко, не хотіли псувати свій образ розправою з політичними опонентами, навіть, якщо з їх точки зору вони були «бандитами». Такі їх дії по суті виходили із принципів віртуалізаційної моделі політичної модернізації та утримання влади, що передбачала пріоритет сили

образів у впливі на маси та суспільні процеси перед прийняттям необхідних та відповідальних рішень. Разом з тим, віртуалізаційна модель передбачала і надзвичайну відкритість правоохоронних органів, які постійно повідомляли громадськість про хід розслідування резонансних справ.

Одним із проявів віртуалізаційної моделі модернізації українського суспільства стало проголошення реформ, які мали або надуманий, або нездійснений характер. До них можна віднести адміністративно-територіальну реформу (особистий проект Р.Бессмертного) та проект реконструкції «хрущовок».

Ставка на віртуалізацію як основу легітимації існування «помаранчевої» влади передбачала суцільну та перманентну театралізацію політичної діяльності. Цим пояснюється, наприклад, апеляції «помаранчевих» діячів до ідеалів та цінностей Майдану як символу перемоги свободи над авторитарним режимом. Нагадаємо, що Ю.Тимошенко навіть після офіційного проголошення В.Ющенка переможцем виборів виступала проти розпуску Майдану – наметового містечка в центрі Києва. Слід також звернути увагу на відкритість, за допомогою демонстрації якої «помаранчеві» діячі намагалися продемонструвати свою близькість до народу. Так, протягом певного часу на телебаченні з'являються репортажі з засідань уряду, що з одного боку переконували глядачів, що влада працює в інтересах народу, а з іншого – сприяли посиленню іміджу правлячих суб'єктів. Спільні походи членів уряду до театру, публічне купання Президента В.Ющенка в ополонці було нічим іншим, як спробами зміцнення позитивних образів «помаранчевих» лідерів за рахунок можливостей різних форм застосування віртуалізаційної технології легітимації.

Сутність віртуалізаційної моделі політичної модернізації, яку проводила «помаранчева» влада, можна виразити за допомогою розповсюдженого у висловленнях Президента В.Ющенка виразу «потрібні зміни». Іншими словами, чіткої програми політичної модернізації у «помаранчевих» не було. Були здебільшого «добрі наміри» покращувати «недосконалість» політичної системи. Очевидно «помаранчеві» лідери пов'язували зміни, та, відповідно, модернізацію політичної системи з кадровими призначеннями своїх людей на ключові пости в державі, які зможуть втілити в життя революційний потенціал Майдану. Вже у передвиборчій програмі В.Ющенка «Десять кроків назустріч людям» передбачалося «звільнити з посад казнокрадів і хабарників у

структурах виконавчої влади, натомість призначити чесних і порядних професіоналів», «скоротити непотрібні управлінські структури, зменшити чисельність армії чиновників», «чітко визначити функції оновлених владних структур» [82]. Проте, як продемонструвала реальна практика призначень, «кадрова революція» здійснювалась за квотним принципом, тобто за внеском у перемогу «помаранчевої» революції, простіше кажучи, у перемогу В.Ющенка. Причому, логіка цього «квотування» була неконкретизована, а тому породжувала конфлікти між переможцями. Деякі політичні аналітики зазначають, що «замість задекларованого принципу «трьох П» (патріотизм, професіоналізм, порядність. – О.В.) у кадровій політиці В.Ющенка діяв принцип «двох К»: квотність і кумівство» [132,с.118]. За словами В.Стоякіна, це було частиною менталітету В.Ющенка та йшло в руслі традиційної української ідеї про те, «що «свої» (родичі, друзі, соратники по боротьбі і т.ін.) не можуть підвести» [132,с.110]. Дійсно, складно стверджувати, що діями посадовців часів режиму В.Ющенка керували принципи патріотизму, професіоналізму та порядності, особливо на тлі «газових домовленостей» з Росією, корупційних скандалів, пов'язаних із Є.Червоненком (отримання 3-мільйонного хабара за призначення начальника Одеського морського порту в травні 2005 р.), Р.Зваричем (скандал з приводу фірми його дружини у лютому 2005 р., пов'язаний з реекспортом нафти), О.Третьяковим (лобіювання бізнес-інтересів, пов'язаних з «АТЕК-95») та іншими «помаранчевими» діячами. Слід відзначити, що порушення кримінальних справ за наслідком цих скандалів не здійснювалося. Проте цікаво те, що ініціаторами цих скандалів була не опозиція, а самі «помаранчеві» лідери. Як відомо, публічні скандали політиками використовуються як технології делегітимації опонентів. «Помаранчеві» діячі, борючись за владу в своєму політичному таборі, ініціюванням скандалів послаблювали легітимність власних політичних та ідеологічних позицій.

Відповідно до послань Президента, політична модернізація українського суспільства була стратегічним напрямом діяльності «помаранчевої влади» [94]. Так, згадувалося про «утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї», про «консолідацію української нації» через етику солідарності, пошук «об'єднуючих цінностей у режимі постійного і реального діалогу в суспільстві» [94]. Але «реального діалогу» не відбувалось, навіть якщо принципи і норми формулювались (як у випадку кадрових

призначень), це не означало, що вони визначали якісь практично-політичні кроки. Своєрідною віртуалізаційно-модернізаційною темою було також «формування громадянського суспільства» та зміцнення його інститутів [94].

Попри згадані віртуалізаційно-легітимаційні заходи, надії населення на нову владу танули дуже швидко. За даними Київського центру політичних досліджень та конфліктології, у більшості сфер життя громадяни України у жовтні 2005 р. відмічали негативний вплив діяльності нової влади, з чого аналітики цього Центру зробили висновок, що надії суспільства не виправдалися [8,с.375]. Так, якщо у січні 2005 р. 50 % населення України сподівалося на покращення власного життя, то у жовтні цього ж року лише 16 % відчували таке покращення. У січні 2005 р. було 58 % оптимістів щодо покращення життя співмешканців регіону, у жовтні їх залишилося 13 %. У січні 2005 р. 53 % думали, що нова влада зможе покращити відносини з Росією, у жовтні їх кількість зменшилася до 8 %. У січні 2005 р. 38 % вважало, що становище російськомовних жителів України покращиться з приходом нової влади, у жовтні в це продовжували вірити лише 8 %. У січні 2005 р. вірили в покращення економічної ситуації в країні 37 % респондентів, у жовтні цього ж року – на це сподівалися лише 10 %. У січні 2005 р. оптимістів щодо подолання корупції в органах державної влади нараховувалося 51 %, у жовтні їх залишилося усього 17 % [8,с.375-376]. Відповідно до результатів опитувань населення України Інститутом соціології, навесні 2006 р. лише 16 % українського суспільства вважали себе у «виграші» від «помаранчевої революції» 2004 р., тоді як 35 % відчували себе швидше у «програші» [8,с.376]. Все це дає підстави підсумувати, що за менш ніж десять місяців правління «помаранчевої» команди суспільне визнання (легітимність) її влади істотно послабилася. З цього випливає, що, по-перше, віртуалізаційна технологія легітимації, яка була дуже ефективною у здобутті влади «помаранчевими» силами, в її утриманні виявилася контрпродуктивною; по-друге, було втрачено важливий для України шанс швидкого проведення модернізаційних перетворень.

Важливим чинником кризи віртуалізаційної моделі політичної модернізації, яку намагалася здійснювати «помаранчева» влада, була відсутність контролю за інформаційним простором всередині України. Справа в тому, що більшість телевізійних каналів належала силам, принципово опозиційним новій владі. Цей чинник

ускладнював проведення віртуалізаційної технології легітимації влади «помаранчевими» силами. Тому президентська команда намагалася знайти певні важелі тиску на керівництво та засновників ЗМІ для того, щоб добитися лояльного ставлення до чинної влади. Головний кроком на цьому шляху стало формування у квітні 2005 р. нового складу Нацради з питань телебачення і радіомовлення, до якої увійшли виключно прибічники В.Ющенка. Усі вісім його членів репрезентували Захід України та інтереси нових медіа-олігархів (наприклад, П.Порошенка). У Нацраді не залишилося представників опозиції, яка раніше мала в ньому велику вагу [3,с.478]. Саме Нацрада і стала головним інструментом тиску на опозиційні канали, зокрема ТРК «Україна», НТН, ТЕТ, «Київська Русь». Одним з головних приводів було невиконання вимог до мовлення переважно українською мовою. Відповідно до нової редакції Закону «Про телебачення і радіомовлення», який В.Ющенко підписав у лютому 2006 р., Нацрада отримала можливість безконтрольно надавати і анулювати ліцензії на мовлення [41]. До спроб знайти механізми постійного впливу на редакторську політику ЗМІ можна віднести впровадження регулярних зустрічей редакторів крупних ЗМІ з керівництвом Секретаріату Президента. У цілому спроби встановити дієвий контроль над інформаційним простором в Україні не були успішними для президентської команди. Опозиційні телеканали намагалися виконувати формальні вимоги до них, зокрема щодо мови, але критика «помаранчевих» сил на цих каналах не припинялася.

Проте причини кризи моделі політичної модернізації, яку прагнув реалізувати «помаранчевий» табір на чолі з В.Ющенком, полягали в іншому.

Однією із головних причин цієї кризи був віртуалізаційний характер обраної моделі політичної модернізації. Складається враження, що Президент не був готовим прийняти на себе відповідальність за будь-яку реформу, в тому числі політичну, яка мала здійснюватися в країні. Свою роль В.Ющенко обмежив лише представницько-іміджевими та місіонерськими функціями, сутність яких бачив у репрезентації українських інтересів на міжнародній арені, піднесенні суспільно-важливих тем, натхненні «нації» на революційні подвиги. Побічним свідченням такого стану справ було те, що за перші сто днів правління Президент подав до Верховної ради лише 35 законопроектів.

З цієї причини впливає інша, не менш важлива причина, - відсутність суб'єкта модернізаційного процесу. Якщо президент взяв на себе роль лише «натхненника» модернізаційних змін через піднесення важливих суспільних тем, то хто мав стати суб'єктом важливих зрушень, в тому числі інституційних змін у відповідності з демократичними принципами та нормами найбільш потужних центрів «сучасності» – розвинутих західних країн? Виходило, що модернізаційний процес з самого початку позбавлявся свого суб'єкту. Можливо, таким суб'єктом, насамперед за логікою політичної реформи мав стати прем'єр-міністр, але В. Ющенко намагався зробити все, щоб максимально обмежити владу голови уряду. Наприклад, через наділення великими повноваженнями голову Ради національної безпеки і оборони України, яким став П.Порошенко.

З цього впливає інша причина – боротьба за владу між «помаранчевими» силами вважалася набагато важливіше, ніж проведення реформування політичної системи України, її демократизація, а також здійснення інших відповідальних реформ. Звідси всі заходи, що були спрямовані на реформування, мали лише формально-віртуальний, симулятивний характер.

Важливою причиною була також відсутність ідеологічної єдності між «помаранчевими» силами. Вони були надто різними для того, щоб здійснювати реформи в єдиному напрямі.

Згубно сказалася на долі політики «помаранчевих» їх нездатність запропонувати програму суспільної консолідації, реальних реформ в економіці, житлово-комунальній, соціальній, культурній, інформаційній та інших сферах. Разом з тим, не було чітко визначені механізми реалізації невідкладних суспільних перетворень.

Недобрий жарт зіграла з «помаранчевими» їх впевненість, що лише «добрі наміри» можуть перетворити країну за найкращими світовими стандартами демократичного розвитку. Йдеться про свідому відмову від професіональних кадрів, управлінців, які можуть застосовувати технології оптимальної реалізації соціальних та політичних завдань, що стоять перед суспільством. Парадоксальним чином «помаранчева» революція, яка була успішно здійснена багато в чому завдяки новітнім технологіям здобуття влади та якій передувало тривале навчання майбутніх революціонерів на спеціально влаштованих семінарах, не навчила своїх революціонерів, що здійснення влади, як і її здобуття,

неможливе без відповідних знань та застосування ефективних технологій. Навіть більше, утримання влади вимагає набагато більше зусиль, знань та вмінь застосовувати технології, ніж її здобуття.

Недостатність знань, вмінь, концептуально-ідеологічна невиразність, неготовність брати на себе особисту відповідальність призвело до неспроможності правлячих політичних суб'єктів реформувати країну, протидіяти її зануренню в системну кризу та консервації відсталості, адекватно відреагувати на виклики глобалізації, уможливити інноваційний розвиток, вирішити проблему ресурсно-енергетичного забезпечення.

Однією із вирішальних причин кризи політичної модернізації за рецептами «помаранчевих» була нездатність оптимізувати відносини держави і бізнесу, насамперед, відділити політику від бізнес-інтересів окремих фінансово-промислових груп, кланів чи підприємців, зробити її інструментом реалізації суверенної волі усього українського суспільства.

Неспроможність скоротити соціальне розшарування суспільства, закласти основи істотного підвищення рівня життя більшості громадян України та, тим самим, уповільнити процес трудової міграції українців до країн ЄС.

Однією із значущих причин кризи віртуалізаційної моделі політичної модернізації було те, що її суб'єкти не змогли конвертувати потужний громадянський імпульс, що найбільш яскраво виявив себе під час «помаранчевої» революції 2004 р., у структурні суспільні перетворення, революційний порив мас не був закріплений позитивною державотворчою динамікою.

Найбільш важливою причиною кризи політичної модернізації, як на наш погляд, були істотні помилки у проведенні легітимаційної політики, у забезпеченні легітимності нової влади для здійснення повноцінних реформ. Відповідальність за це повністю лежала на Президенті як особі, яка на момент «помаранчевої» революції та відразу після неї мала найбільш легітимаційний потенціал для будь-яких перетворень в інтересах усього суспільства. Як зазначають аналітики, В.Ющенко не зміг трансформувати ту високу особисту електоральну підтримку, що він мав відразу після перемоги на президентських виборах, у підтримку влади і курсу, яку вона стала проводити» [49,с.452].

Завадою на шляху вирішення легітимаційних проблем також стало послаблення інституту президентської влади. Призначивши на

посаду голови уряду Ю.Тимошенко, харизматичного лідера, яка поступово посилювала свою популярність, самостійність та незалежність від президентського впливу, В.Ющенко сприяв виникненню поліцентричності виконавчої влади. Разом з тим, подолати тенденції розколу в «помаранчевому» таборі Президенту не вдалося. І хоча з відставкою Ю.Тимошенко у вересні 2005 р. на її місце прийшов більш слухняний Ю.Єхануров, факт розколу остаточно позбавив можливості В. Ющенка грати визначальну роль у діяльності парламенту. Так, навіть утвердження Ю.Єханурова головою уряду стало можливим лише після підписання «Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України» між Президентом В. Ющенком, головою ВРУ В.Литвиним, в.о. прем'єр-міністра Ю.Єхануровим та представниками дев'яти парламентських фракцій. Зазначений документ увібрав у себе майже всі побажання парламентських сил, що виступили його підписантами (Соцпартії України, Української народної партії, Народного руху України, «Регіонів України», партії «Вперед, Україно!», фракції Партії промисловців і підприємців, фракції «Нашої України» та об'єднаної фракції партій «Трудова Україна» та Народно-демократичної партії). У «Декларації» була відмічена необхідність «єднання зусиль заради будівництва демократичної, правової, соціальної держави та досягнення національного консенсусу всіх політичних сил», «відокремлення бізнесу від влади, недопущення використання посад в органах державної влади для задоволення приватних чи корпоративних інтересів», «викорінення корупції і хабарництва на всіх рівнях, підвищення ролі громадськості у подоланні цих ганебних явищ», «дотримання принципів професіоналізму та високих морально-етичних норм у кадровій політиці держави, недопущення взаємної боротьби у владі та переважання партійних ознак при доборі кадрів» [27]. Фактично «Декларація» була одним із проявів віртуалізаційної технології легітимації, а тому більшість із зазначених у ній принципів і завдань так і залишилися побажаннями, які ніхто не збирався втілювати в життя. Разом з тим, «Декларація» продемонструвала, що «головному помаранчевому революціонеру» простіше знайти спільну мову з колишніми політичними ворогами, ніж з найближчими соратниками. Як відомо, фракції Блоку Ю.Тимошенко та «Реформи і порядок» відмовилися підписувати цей документ.

Криза віртуалізаційної моделі політичної модернізації привела до негативних, наслідків як для правлячих «помаранчевих» сил, так

і для подальшого розвитку Української держави. Визначимо найбільш істотні з них.

Одним із головних наслідків були політичні кризи (зокрема, 2005 р. (вересень), 2006 р. (червень-серпень), 2007 р. (січень-червень)), які були викликані невизначеністю та неефективністю механізму взаємодії між головними центрами державної влади – Президентом, урядом та парламентом. У свою чергу, ця ситуація багато в чому була породжена прийняттям політичної реформи у грудні 2004 р. та, по суті, нав'язана майбутньому Президенту. Але основна проблема полягала не в самій політичній реформі, негативи якої були очевидними вже на початку 2005 р., а у ставленні Президента до неї, тобто, фактично, до справи повномасштабної політичної модернізації. На нашу думку, ставлення Президента до політичної реформи, точніше в її нав'язаній йому версії, було здебільшого визначено невірним розумінням В.Ющенка проблеми легітимності політичної модернізації. Політична реформа могла бути скасована або повністю, або частково вже у перші місяці 2005 р. (до того ж окремі її положення викликали занепокоєння Венеціанської комісії), але В.Ющенко побоювався, що його можуть запідозрити у боротьбі за повноваження, іншими словами, у прагненні узурпувати владу [133,с.77]. До того ж опоненти В.Ющенка схильні були зв'язувати легітимність третього туру президентських виборів з прийняттям Закону № 2222-IV, що впроваджував політичну реформу [133,с.79]. Дуже добре усвідомлювала вже у квітні 2005 р. загрози легітимності влади «помаранчевих» сил від наслідків прийнятої політичної реформи Ю.Тимошенко, яка заявила, що «реформа – це хаос у країні, порушення наріжного принципу розподілу влади...Якщо реформа набере чинності, це буде велика проблема для країни» [33].

Інші важливі наслідки кризи віртуалізаційної моделі політичної модернізації були безпосередньо пов'язані саме з реалізацією політичної реформи, яку із власних міркувань про легітимність В. Ющенко не наважився скасувати. Це недосконалість процедур створення коаліцій депутатських фракцій, розподілу повноважень між президентом, парламентом та урядом, неспроможність усіх гілок влади забезпечувати необхідні умови для динамічного соціально-економічного розвитку суспільства, інституційна неготовність до переходу на європейські стандарти демократії, низькій рівень відповідальності політичних суб'єктів,

вибіркове застосування ними законодавства, систематичне порушення Конституції.

Розчарування суспільства у можливостях «помаранчевих» сил ефективно чи плідно здійснити політичну та інші реформи в інтересах усієї громадськості України було також симптоматичним наслідком кризи політико-модернізаційних практик «помаранчевої» влади.

Але найбільш вражаючим негативним наслідком модернізаційних зусиль «помаранчевих» революціонерів була перемога В.Януковича на президентських виборах 2010 р. та скасування політичної реформи, заручниками та вимушеними виконавцями якої були «помаранчеві» сили.

Підводячи підсумки, слід особливо наголосити на тому, що владні суб'єкти, які здобули унікальну перемогу в результаті мобілізації громадської енергії суспільства, що прагнуло демократичних перетворень за кращими європейськими стандартами, не змогли зрозуміти сутність легітимності політичної влади. Йдеться про те, що легітимність завжди є результатом взаємодії суб'єктів влади та суб'єктів надання визнання, легітимності. Якщо взаємодії не відбувається, суб'єкти влади втрачають підтримку суспільства. Спроби замість реальних реформ політичної системи запропонувати суспільству їх симулякри, імітації, субститути, замість відповідальної діяльності з оптимізації державного управління – демонструвати здатність до декларацій добрих намірів, замість прийняття необхідних політичних рішень та додержання демократичних норм та принципів - виходити в практично-політичній діяльності з міркувань збереження чи посилення владних позицій, - складали зміст віртуалізаційної моделі політичної модернізації. Зрозуміло, що ця версія політичної модернізації в принципі не здатна була «осучаснити» українське суспільство. Разом з тим, основним наслідком такої модернізації була делегітимація політичних суб'єктів, які, складається враження, здебільшого не розуміли її значущість для українського суспільства. Перш за все не змогли зрозуміти, що демократичні норми та принципи у розвинутих європейських країнах є своєрідними технологіями, які забезпечують не лише стійкий розвиток суспільства, а дозволяють політичним силам зберігати легітимність, тобто довіру та підтримку громадськості.

РОЗДІЛ 4

ЦЕНТРАЛІЗАТОРСЬКИЙ ПРОЕКТ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЛЕГІТИМАЦІЇ (2010-2011 рр.)

4.1. Централізація та концентрація влади як спроба запобігання делегітимаційним загрозам існуючому політичному режиму

Над будь-яким політичним режимом як дамоклів меч нависають загрози делегітимації. Від здатності агентів існуючого політичного режиму запобігти цим загрозам залежить його довговічність. Разом з тим, як самі загрози, так і способи запобігання ним, характеризують сутність політичного режиму. З огляду на це, осмислення політичного режиму в Україні з позицій нарощування потенціалу протистояння можливим загрозам делегітимації має як важливе науково-теоретичне, так і величезне політико-практичне значення.

Перемога В.Януковича на президентських виборах 2010 р. була закономірним наслідком розгубленості, розколотості, суперечливості та деморалізованості «помаранчевої» влади, а також розчарування більшості суспільства України в можливостях її головних діючих осіб, насамперед, Президента В.Ющенка та прем'єр-міністра Ю.Тимошенко, у спроможності здійснити необхідні реформи, у тому числі в напрямку модернізації взаємовідносин влади, суспільства та особистості. Великі надії, які покладалися суспільством на «помаранчевих» діячів на початку 2005 р., обернулися для останніх «злим жартом» закономірної та неминучої втрати довіри внаслідок невиправданих очікувань громадськості щодо здійснення ефективної модернізації суспільства на принципах соціальної справедливості, демократії та права. Великі надії спричинили велике розчарування суспільства та послаблення не лише

легітимності правлячих «помаранчевих» сил, але й легітимності політичних суб'єктів в Україні в цілому.

На тлі численних прорахунків «помаранчевої» влади, найбільш результативною для політичних суперників «помаранчевих» сил виявилася технологія негативної легітимації. Саме ця технологія була успішно застосована в ході виборчої кампанії В.Януковичем та його командою для забезпечення перемоги на президентських виборах 2010 р. Її сутність полягала у використанні очевидних прорахунків, недоліків, слабостей політики правлячих «помаранчевих» сил, різноманітних причин невдоволення ними з боку громадськості як сприятливого фону для переключення та зв'язування надій більшості суспільства з досвідченим, орієнтованим на потреби людей, претендентом на вищий пост у країні, який візьме на себе відповідальність подолати наслідки невдалого правління політичних суперників. Так, наприклад, у передвиборній програмі В.Януковича заявлялося: «Вірю в те, що народ України дасть свою категоричну оцінку всій «помаранчевій» владі, цим бездарним політикам, через вибори очистить українську владу від популістів, політичних авантюристів та корупціонерів. Впевнений, що у цей складний час народ України довірить мені відповідальну справу подолання катастрофічних наслідків їх злочинного правління. Я готовий використати свій багаторічний досвід та знання на благо людей і країни» [80,с.3]. Зауважимо, що термін «негативна легітимація» пов'язаний з поняттям «негативна легітимність», який запровадив С.Хантінгтон для позначення підтримки більшістю громадськості нового політичного режиму на початковому етапі його функціонування внаслідок невдач попереднього режиму та очевидних відмінностей між ними [152,с.61].

З приходом до влади В.Януковича повністю змінюється концепція політичної модернізації українського суспільства. Замість ініціювання та підтримування віри суспільства в образи, символи та сигнали як знаки здійснення безсуб'єктної політичної модернізації, ставка робиться на «політичну стабілізацію» та «консолідацію влади» як основу модернізаційних змін у суспільно-політичних взаємовідносинах [66,с.11]. При цьому, що цікаво, консолідація влади розуміється не як чітке визначення компетенцій та відповідальності владних інститутів, норм та

механізмів прийняття рішень, а як централізація та концентрація влади в руках Президента як провідного суб'єкта модернізаційних перетворень у країні. Вже у квітневому 2011 р. президентському «Посланні» до Верховної Ради стверджується, що «цього вдалося досягти завдяки створенню реальної та дієвої парламентської більшості, формуванню нового Кабінету Міністрів, подоланню протистояння між вищими органами державної влади» [66,с.11]. З аналізу «Послання» складається стійке враження, що політична модернізація «біло-синьою» владою розуміється не як демократичний розвиток українського суспільства, а як результат «подвійної гри» в демократію, як демонстрація Заходу додержання демократичних стандартів в Україні для прикриття однопартійно-диктаторських практик номенклатурно-олігархічного режиму. Так, за логікою «Послання» не стільки відповідність демократичним критеріям проведення виборів має свідчити про «демократичний транзит українського суспільства», скільки «визнання цього світовою спільнотою» [66,с.11]. Іншими словами, однією із основ забезпечення легітимності чинної влади виступає легітимаційна технологія симуляції демократичних змін. Вона уявляє собою різновид легітимаційної технології віртуалізації, а її сутність полягає у прикритті диктаторсько-адміністративних методів керівництва формально-процедурними демократичними практиками.

Складовими легітимаційної політики В.Януковича та його адміністрації також стали такі легітимаційні технології як недопущення альтернативи існуючій владі (обмеження суспільства у політичному виборі), управління страхом (залякування), усунення вразливих місць в організації державного адміністрування, перекладання відповідальності на представників колишньої влади та окремих виконавців намічених реформ, зокрема С.Тігіпка. За результатами дослідження соціологічної групи «Рейтинг» у вересні 2011 р., частина прихильників «Сильної України» поповнила лави прибічників «Фронту змін» А.Яценюка та «УДАРу» В.Кличка, а 40 % із тих, хто планує брати участь у виборах, - схильні підтримувати Партію регіонів [90]. Це свідчить про успішність легітимаційної технології «обрання цапа-відбувайла».

Слід зазначити, що вказані легітимаційні технології

здійснюються не кращим чином, надто сокирно та не гнучко, без належного аналізу стратегічних перспектив їх використання. Крім того, впадає в око, що чинна влада не запропонувала суспільству систему цінностей, послідовне втілення яких могло б створити загальну основу для збереження її легітимності в уявленні суспільства. Причина цього можливо криється в тому, що адміністрація В.Януковича не надає належного значення цінностям як детермінантам регулювання суспільно-політичної взаємодії. Замість цього, основний наголос робиться на вартість (ціну) та торгівлю (торг) як засіб її досягнення. Діє принцип: немає цінностей, але є ціна, а відтак усього можна добитися або тиском або підкупом. «Помаранчеві» лідери при владі також використовували тиск та підкуп, але при цьому пропонували суспільству позитивні цінності та ідеали (зокрема, свободи, справедливості). У випадку нинішнього режиму складно вести мову про реалізацію ним деякого суспільного ідеалу, що може бути позитивно сприйнятий більшістю громадян України. У принципі це і неможливо, оскільки кадрове наповнення вищих ешелонів державної влади майже цілком складається з представників донецького регіону, які не дуже чутливі до культурно-ціннісних потреб мешканців інших регіонів.

Застосування зазначених легітимаційних технологій В.Януковичем та його владною командою багато в чому було обумовлено не дуже міцною первісною (з початку правління) легітимністю чинного Президента. Як відомо, В.Янукович переміг Ю.Тимошенко у другому турі з дуже невеликим розривом у 3,48 %, за В.Януковича проголосувало менше половини виборців (48,95%), що взяли участь у голосуванні (вперше за історію України), він переміг у значно меншій кількості регіонів (10 із 27), ніж Ю.Тимошенко [85]. Головною особливістю легітимаційної політики владної команди було те, що вона була спрямована не стільки на безпосереднє нарощування потенціалу легітимності чинної влади, скільки на усунення майбутніх загроз її делегітимації. При цьому загрози делегітимації вбачалися не у змінах настроїв чи ставлення суспільства або окремих його шарів до влади, а у наявності владних кластерів, потужних центрів, що можуть успішно при певних умовах протистояти та навіть загрожувати у перспективі її існуванню. У зв'язку з цим, заходи президентської

адміністрації, що були спрямовані на централізацію та концентрацію влади в руках першої особи в державі, можуть розглядатися як інструменти забезпечення легітимності існуючого режиму через запобігання загрозам делегітимації.

До основних з таких превентивних заходів щодо недопущення делегітимації можна віднести формування законодавчої, виконавчої та судової вертикалі влади на чолі з Президентом, поширення впливу Партії регіонів на всі ланки державної влади та місцевого самоврядування. Для реалізації цих заходів використовувались формально-легальні («законодавчих змін») технології легітимації, зокрема, звернення до Конституційного Суду, внесення поправок до Конституції, зміна законодавства, у тому числі виборчого, в інтересах правлячого режиму та партії влади. Для легітимації створеної пропрезидентської більшості в парламенті було подано звернення до Конституційного Суду, який всупереч своїй попередній позиції ухвалив рішення (6 квітня 2010 р.), яке дозволило формування коаліції на основі індивідуальної участі депутатів. Незважаючи на сумнівність з точки зору права такого рішення, воно дало юридичну основу для функціонування у Верховній Раді пропрезидентської коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи», яка була створена 11 березня 2011 р. До її складу увійшли фракції Партії регіонів, Комуністичної партії, Блоку Литвина, а також окремі народні депутати, в тому числі із фракцій БЮТ та «Наша Україна – Народна самооборона» (НУ-НС). При створенні пропрезидентської парламентської коаліції використовувались такі методи як тиск, залякування та підкуп. Створення такої коаліції дозволило у цей же день сформувати повністю слухняний уряд на чолі з М.Азаровим, до якого увійшли в основному представники Сходу України, головним чином, Донецького регіону. Крім того, владна команда добилася прийняття 30 вересня 2010 р. Конституційним Судом рішення про відновлення дії Конституції в редакції 28 червня 1996 р. Показово, що саме відновлена Конституція «кумівських» часів В.Януковичем та його командою оцінюється як «політико-правова модель, від якої слід відштовхуватися при модернізації політичної системи країни в інтересах кожного громадянина і суспільства в цілому» [66,с.11]. Оскільки політична модернізація переважно розуміється правлячим режимом як концентрація

влади та її розширення, відновлена Конституція дійсно з цих позицій відкрила широкий простір до такого роду політичної модернізації.

Зазначені заходи владної команди В.Януковича продемонстрували волонтаристський підхід до реформування політичної системи України. Якщо в розвинутих демократичних країнах механізм політичного владарювання є результатом переговорів та компромісів, то зміни порядку здійснення політичної влади в Україні стали результатом юридично легітимованого насильства над суспільством. Насильство виявилось, насамперед, у відношенні до волі народу, суверенністю якої зневажили в результаті проведення квазіправових рішень, у тому числі через Конституційний Суд, та порушення принципу поділу влади. Одночасно з централізацією та концентрацією влади, які у тактичному плані усунули ризики небезпеки делегітимації влади правлячої групи та її політики, виникла небезпека використання місцевими елітами та радикальними опозиціонерами в стратегічній перспективі негативної громадської енергії для повалення існуючого режиму революційним шляхом. Крім того, існує небезпека з боку владних інститутів прогавити невідворотне наростання невдоволення суспільства владою, яке може набути неконтрольованих форм опору. Ситуація ускладнюється ще тим, що існуюча влада відстоює інтереси великого капіталу за рахунок малого та середнього бізнесу, здійснює перерозподіл бюджетних коштів у бік зменшення частки витрат на соціальний захист населення, охорону здоров'я та освіти. Разом з тим, зростають витрати на інфраструктурні проекти, що використовуються владою для розкрадання бюджету (прикладом слугує явно завищена вартість в 1 млрд. доларів реконструкції НСК «Олімпійський» або ціна закупівлі у 400 млн. доларів за кожен із морських бурових платформ при їх реальній вартості у виробника на 150-200 млн. доларів менше).

Процеси посилення централізації та концентрації влади президентською адміністрацією, формування фактичного однопартійно-авторитарного режиму, зневаження соціальними правами громадян, залежність соціальної мобільності від партійно-політичних позицій та регіональної приналежності, згортання демократії, посилення тиску на ЗМІ, переважний

захист інтересів крупного капіталу, - все це веде до втрати українським суспільством надій на демократичне майбутнє, окремих індивідів – на можливість покращити якість життя через наявні інститути, а різноманітні опозиційні політичні сили – на прихід до влади в результаті виборів та здатність реалізувати свої суспільно-політичні проекти, тим самим змушуючи їх шукати альтернативні парламентським методи та форми політичної боротьби.

Парадоксальним чином процес політичної модернізації в Україні здійснюється у двох протилежних векторах. По-перше, внаслідок діяльності Президента та його команди – як централізація та концентрація влади, обмеження контролю суспільства та опозиції над процесом прийняттям політичних рішень та впливу на нього; по-друге, у результаті реакції суспільства на політику правлячого режиму як формування передумов національної єдності різноманітних суспільно-політичних сил перед викликами однопартійно-авторитарних тенденцій. Українське суспільство дотепер не було готове до демократії, ставлячись до неї як до порожнього знаку, а не перманентної технології регулювання конфліктів інтересів різних соціальних груп. Нинішнє сповзання України у прірву авторитаризму багато в чому обумовлено нездатністю чинної влади навести лад через використання виключно демократичних механізмів та технологій. Більш зручними в руках «біло-синьої» владної команди виявилися адміністративні методи та легітимізаційна технологія «законодавчих змін» – законодавчого забезпечення легітимності влади.

Зупинимось більш детально на цій технології. Її сутність полягає у формуванні вигідних чи сприятливих правових підстав для діяльності політичного суб'єкту, спрямованої на укріплення чи розширення влади за рахунок використання можливостей змінювати законодавство. У результаті використання цієї технології, навіть не визнана суспільством політична сила чи її діяльність, з точки зору позитивного права (тобто формально-легально) здобуває легітимність, принаймні, у сприйнятті співтовариства юристів.

Одним із перших прикладів здійснення такої технології стала зміна Регламенту Верховної Ради 9 березня 2010 р., яка дозволила входження до складу коаліції, крім депутатських

фракцій, окремих депутатів. Це дало правові підстави для створення пропрезидентської коаліції в парламенті «Стабільність і реформи» за рахунок не лише фракцій Партії регіонів, Комуністичної партії, Блоку Литвина, а й окремих депутатів із БЮТ та НУ-НС. «Просування» потрібного рішення стосовно входження до коаліції окремих депутатів через Конституційний Суд (прийнято 6 квітня 2010 р.) ще більше посилює законодавчу легітимність діяльності команди Президента зі створення законодавчо-владної вертикалі. Однією із найбільш масштабних легітимаційних технологій законодавчих змін можна вважати «просування» через Конституційний Суд рішення про відновлення дії Конституції 1996 р. Це рішення Конституційний Суд прийняв 30 вересня 2010 р. всупереч своїй позиції 5 лютого 2008 р. про відмову у відкриття провадження, оскільки «положення закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності стають невід'ємно складовою Конституції України». Симптоматично, що 4 непокірні судді Конституційного Суду ще до прийняття вересневого рішення з повернення України до «кучмівської» Конституції подали у відставку. Наступною легітимаційною технологією законодавчих змін для зміцнення президентського контролю над парламентом стало позбавлення опозиції правових підстав діяльності у Верховній Раді шляхом зміни Регламенту останньої у відповідності до відновленої Конституції.

При нинішньому політичному режимі сама Верховна Рада стала інституційною легітимаційною технологією законодавчих змін у результаті систематичної організації керованих голосувань, що одержали назву «чечетовщина», оскільки результат голосування визначається за помахом руки депутата від Партії регіонів М.Чечетова, якому передають від Адміністрації Президента папірець із вказівками щодо голосувань у вигляді позначок «+» або «-», тобто підтримати чи відхилити відповідне питання [70,с.12].

Для формування виконавчої вертикалі влади президентською командою також активно використовувались легітимаційні технології законодавчих змін. Так, ухвалення нової редакції Закону «Про Кабінет Міністрів України» було виконано усього за три дні – від внесення законопроекту до остаточного його схвалення 7 жовтня 2010 р. Відповідно до положень цього

Закону, було змінено порядок формування уряду, обмежена його компетенція та самостійність, а Президент отримав повноваження, не передбачені відновленою Конституцією, зокрема, право керувати роботою Кабінету Міністрів через надання доручень, призначати заступників міністрів та заступників керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій за поданням прем'єр-міністра [38]. У результаті уряд перетворився з суб'єкта вироблення політики та вищого органу виконавчої влади на орган, покликаний забезпечувати виконання ініціатив Президента та його адміністрації.

Примітною легітимацийною технологією законодавчих змін стала адміністративна реформа, яка була впроваджена указом Президента від 9 грудня 2010 р. Однією з головних її прихованих цілей було «очищення» органів влади від прибічників попередніх правлячих сил та встановлення контролю над діяльністю чиновників. Іншою важливою ціллю була надцентралізація влади через зміцнення політичної залежності всіх центральних виконавчих органів від волі Президента, який тепер у будь-який момент без пояснення причин може призначити або звільнити будь-якого керівника будь-якого виконавчого органу.

Легітимацийна технологія законодавчих змін також зіграла важливу роль у забезпеченні сильних позицій у місцевих органах через перемогу на виборах внаслідок зміни виборчого законодавства. Так, 10 липня 2010 р. Верховною Радою був ухвалений закон «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», який запровадив «змішану виборчу систему» при збереженні закритих партійних списків. Цей закон передбачав формування виборчих комісій відповідно до розподілу політичних сил у Верховній Раді [35]. Прийнята норма відразу надала перевагу на виборах партіям, що увійшли до більшості у Верховній Раді, в першу чергу найбільшій фракції – Партії регіонів. Саме ця партія фактично домінувала в абсолютній більшості виборчих комісій по всій Україні [65,с.10]. Така зміна виборчого законодавства позначилась на перебігу та результатах виборів. Зокрема, за результатами виборів Партія регіонів отримала більшість голосів у 14 областях, АРК та Севастополі, здобула 11 посад голів міст обласних центрів [65].

Навіть в облрадах, де Партія регіонів не отримала більшості (Чернівецька, Закарпатська), вона стала центром утворення більшості. Особливо показовими є результати у Донецькій області, де Партія регіонів отримала 92% мандатів [65,с.74]. За список Партії регіонів проголосували 65,78% виборців, натомість із 90 одномандатних округів представники Партії регіонів виграли у 88 [65,с.74]. Майже скрізь в областях, навіть у тих, де Партія регіонів не користувалась досі підтримкою, по одномандатних мажоритарних округах перемагали саме її висуванці. Показовими прикладами сумнівної електоральної ситуації, яка стала можливою завдяки порядку формування виборчих комісій, передбачених новим виборчим законом, є Вінницька та Хмельницька області: у Вінницькій облраді Партія регіонів отримала 46,9% депутатів, а у Вінницькій міськраді – 10%, у Хмельницькій облраді – понад 42%, у Хмельницькій міськраді – 8% [65]. Загалом вибори засвідчили повну перемогу Партії регіонів на обласному та районному рівнях, а також у більшості міст Південної та Східної України. Це навряд чи було б можливим без відповідних змін виборчого законодавства, які тим самим можуть оцінюватися як успішна легітимаційна технологія. Незважаючи на її успішність, сумнівність результатів виборів, особливо міських голів у деяких містах, зокрема в Харкові, створило негативний контекст щодо сприйняття суспільством справжності перемоги регіоналів на будь-яких майбутніх виборах. Іншими словами, місцеві вибори осені 2010 р. породили тенденцію посилення недовіри громадян до виборів як єдиного універсального способу легітимації правлячих сил та ухвалених ними рішень. Ця тенденція може привести як до протидії чи саботуванні суспільством будь-яких державних рішень, до колективної підтримки деструктивних дій щодо органів влади та їх представників, так і до морального виправдання державного перевороту, неконституційного захоплення влади будь-якими силами, здатними на цей крок, навіть з використанням насильницьких форм політичної боротьби. Проте, у цьому зв'язку слід зазначити, що, з легітимаційних позицій, найбільш ефективними є ненасильницькі форми боротьби.

Легітимаційна технологія законодавчих змін також була успішно використана для підпорядкування Президенту судової системи країни. Так, 13 травня 2010 р. Верховною Радою було

ухвалено Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження», що розширив перелік підстав для звільнення суддів за порушення присяги [36]. Вже 15 травня цей закон був опублікований з підписом Президента та його почали активно використовувати для звільнення суддів. У результаті, за порушення присяги до кінця 2010 р. було звільнено 39 суддів, тоді як у 2009 р. - усього 3 [45]. Зміцнити контроль над судами з боку президентської адміністрації також допоміг внесений Президентом закон «Про судоустрій і статус суддів», ухвалений Верховною Радою 7 липня 2010 р. Відповідно до нього, функція ухвалення кадрових рішень формально передавалось від Президента та Верховної Ради до Вищої ради юстиції та нової Вищої кваліфікаційної комісії суддів, а насправді за рахунок формування лояльного складу обох цих органів правлячі сили на чолі з Президентом отримали повний контроль над призначенням суддів України. Крім того, згаданий закон стимулював вихід суддів у відставку до кінця 2010 р. [40]. У результаті, у відставку подали більше 300 суддів, що дало можливість заповнити посади у судах вищого рівня більш лояльними кадрами, переважно вихідцями з Донецької області. Проведені завдяки зміні законодавства реформи судової системи України дозволили правлячій команді використати суддів для вчинення розправи над опозиціонерами, які належать до найбільш яскравих представників колишньої влади, зокрема, Ю.Луценком та Ю.Тимошенко. Визначеннях цих судових процесів як політичної розправи над опонентами впливає не з самого факту їх проведення, а з того, що при їх проведенні не були додержані принципи справедливості, прозорості та незалежності. Це визнають, навіть, представники владної коаліції в парламенті, зокрема, спікер В.Литвин [60].

Зазначимо, що ставлення до політичної влади правлячих сил завжди було як до ресурсу, завдяки якому можна нав'язувати свою волю всьому суспільству, а не створювати механізми «зняття» протиріч між його різноманітними складовими, знаходити компроміси та досягати суспільної згоди.

Можна з великою долею впевненості стверджувати, що як діяльність «помаранчевих», так і «біло-синіх» при владі, визначалась та визначається реваншистськими мотивами та настроями. Для «помаранчевого» табору з переважанням

національно-демократичних елементів в його складі було властиве прагнення реалізувати антропологічний проект перетворення мешканців України у свідомих україномовних громадян, єдину однорідну українську політичну націю. З одного боку, це було реакцією реваншистського штибу на подібний радянський антропологічний проект зі створення радянської людини, що передбачав подолання національних різниць між людьми, у тому числі за рахунок маргіналізації національних ознак, зокрема, української мови. З іншого боку, це була реакція на фактичну політичну поразку національно-демократичних сил у перші роки незалежності, яка виразилася у програші основних національно-демократичних кандидатів, зокрема В.Чорновіла, на президентських виборах 1991 р., та поразки Л.Кравчука на дострокових президентських виборах 1994 р., який був на них фаворитом націонал-демократів та західних регіонів України на відміну від Л.Кучми, який позиціонував себе виразником інтересів російськомовних громадян з їх орієнтацією на зближення з Росією.

Для «біло-синіх» та, власне, В.Януковича перемога на президентських виборах 2010 р. та судове переслідування опозиціонерів, які були ключовими фігурами «помаранчевої» влади (насамперед, Ю.Тимошенко та Ю.Луценко), диктувалися багато в чому проявом реваншистських мотивів та настроїв, що виникли, коли офіційно проголошеному президентом у 2004 р. В. Януковичу не дали скористатися перемогою саме «помаранчеві» сили. У більш широкому контексті, прихід В.Януковича до влади та вектор її використання можна сприймати як реванш євразійської (російсько-православної) цивілізації над атлантичною, західноєвропейською (протестантсько-католицькою). Імовірно, нинішня владна команда повністю не усвідомлює цей вимір політичної боротьби. Проте логіка дій чинної влади свідчить саме про цивілізаційний підтекст, який, можливо, проявляє себе несвідомо. Звісно, В.Янукович та його адміністрація формально не відмовляються від курсу на вступ до ЄС, але ціннісно, політико-культурно та психологічно тяжіють до Росії та євразійських структур. Більш зрозумілою, хоча і не прийнятною на рівні зіткнення економічних інтересів, уявляється «біло-синій» команді політика Росії, ніж політика європейського співтовариства. Як відомо, одним із ключових трендів, який

підтримується російським керівництвом, є посилення контролю державної влади над суспільством, тоді як для Заходу більш властива політична модель, яка передбачає значний контроль суспільства над владою, а також її деконцентрація та децентралізація. У зовнішньополітичному напрямі Росія схильна до політики примушення, тоді як ЄС більш додержується політики переконання та досягнення взаємної довіри. Нинішню владу в Україні зближує з політичним режимом у Росії схожість у політичній культурі, яка характеризується значною мірою «більшовизмом» - специфічним різновидом волюнтаризму, що дістався у спадок від радянських часів та характеризується зневажанням правами людини, потребами суспільства, економічними закономірностями заради масштабних цілей, пов'язаних з гегемоністськими ідеалами. Наприклад, реалізація великих інфраструктурних проектів нинішньою владою в Україні чимось нагадує схильність керівництва СРСР першочергове значення приділяти розвитку великої промисловості та зневажати підтримкою легкої та харчової промисловості.

Складається непереможне враження, що правляча команда в Україні ототожнює модернізацію з її четвертою стадією («зрілості»), за класифікацією В.Ростоу, а не з шостою – стадією пошуку якості життя, коли перед людиною вже не стоять матеріальні проблеми, загальними політичними питаннями залишаються зростання добробуту, справедливості, права та безпеки, а на перший план висувається духовний розвиток людини [184,р.230]. У результаті, процес політичної модернізації в Україні парадоксальним чином здійснюється за двома векторами. Як централізація та концентрація влади Президентом та його адміністрацією, і як реакція суспільства на таку діяльність, насамперед, у вигляді формування готовності суспільства до громадської активності в ім'я захисту конституційних прав, демократії та створення дієвих інститутів для контролю суспільства над владою та втілення інтересів громадян у державних рішеннях. Симптоматичними у цьому плані були «Податковий Майдан» та акції протесту прибічників Ю.Тимошенко, а також «афганців», «чорнобильців» та науковців у Києві. Як зазначає В.Карасьов, влада стає на шлях «згортання і обмеження простору свободи. З інституційного погляду, демократії в Україні стало менше, але ментально українці стали ближчими до демократії. Суспільство

вже розуміє, що свобода – не ефемерне поняття, яке в ієрархії індивідуальних цінностей стоїть на другорядних позиціях. І в цьому полягає принципове значення першого року правління нової адміністрації: внаслідок її радянсько-ренесансної політики в суспільстві поступово проступають контури реального порядку денного. Такий порядок формує не політтехнологічний, не маніпулятивний, не симуляційний, а реальний суспільний консенсус – вимога від держави антикорупційної, ліберальної, правової політики, демонополізації економіки. Реформи мають бути орієнтовані на виробництво свободи – економічної, соціальної, політичної» [46].

Проблемою тут, як і раніше, залишається досягнення прийнятної для більшості суспільства концептуальної основи національної єдності, яка дозволить Україні просуватися шляхом послідовних демократичних перетворень. Зрозуміло, що дедалі більше об'єднуючою основою для розпорошеної опозиції стає боротьба проти існуючого режиму. Проте опозиційні сили, як і владна команда, потребує легітимності, основою якої можуть стати позитивні цінності, зокрема, проекти соціально-політичних перетворень, що зможуть мотивувати та мобілізувати суспільство. Але набагато важливіше самі механізми, які дозволяють забезпечити послідовну реалізацію демократичних перетворень. Одним із таких механізмів та одночасно лакмусовим папірцем демократизації є пріоритет відстоювання за будь-яку ціну прав людини, які звикли порушувати посадовці різних рівнів в Україні заради державної, економічної чи іншої доцільності. За Ю.Габермасом, саме ситуація з правами людини є критерієм легітимності влади, а їх забезпечення здатне сприяти її укріпленню [176]. Забезпечення прав людини як головна умова та призначення прийняття будь-яких політичних рішень здатне подолати соціальну, національну та релігійну нерівність, встановити універсальний критерій правомірності та оптимальності цих рішень.

Показовою ознакою кризи легітимності правлячих сил та здійснюваної ними політичної модернізації є достатньо швидке та неухильне падіння підтримки Президента та уряду суспільством. Так, за даними Центру Разумкова, якщо у лютому 2010 р. Президента повністю підтримували 33 %, не підтримували – 39 %, то у жовтні 2011 р. – його абсолютна

підтримка знизилася до 10 %, а кількість противників збільшилися до 54,6 % [113]. За даними соціологів «Українського демократичного кола», у жовтні 2011 р. – 66,3 % громадян України не схвалювали діяльність В.Януковича, та 73,2 % – не схвалювали діяльність М.Азарова на посту голови уряду [100]. Цікаво, що як помітили соціологи, більшість своєї підтримки регіонали на чолі з В.Януковичем втратили на Сході України [11]. Але це цілком зрозуміло, тому що саме на Сході України знаходиться переважна частина електорату нинішньої влади.

Отже, значну роль у запобіганні делегітимаційним загрозам політичному режиму в Україні відіграють такі легітимаційні технології як технологія симуляції демократичних змін (прикриття диктаторсько-адміністративних методів керівництва формально-процедурними демократичними практиками), технологія недопущення альтернативи існуючій владі (обмеження суспільства у політичному виборі), технологія управління страхом (залякування), технологія усунення вразливих місць (оптимізація організації державного адміністрування), технологія «обрання цапа-відбувайла» (перекладання відповідальності на представників колишньої влади та окремих виконавців намічених реформ), різноманітні технології законодавчих змін (формуванні сприятливих правових підстав для діяльності політичного суб'єкту за рахунок використання можливостей змінювати законодавство). Вказані легітимаційні технології здійснювалися та здійснюються не кращим чином, надто сокирно та не гнучко, без належного стратегічного аналізу їх використання. Крім того, чинна влада не запропонувала суспільству систему цінностей, послідовне втілення яких могло б створити загальну основу для збереження її легітимності в уявленні суспільства. Все це згубно позначається на легітимаційних перспективах чинного політичного режиму.

4.2. Делегітимаційні тенденції та їх наслідки щодо політичної модернізації в Україні

Загрозами існуванню чинної влади, успішній реалізації передвиборчої програми В. Януковича та політичній стабільності в Україні є делегітимаційні тенденції, що стали безпосереднім наслідком не до кінця продуманої та недосконалої легітимаційної політики нинішнього політичного керівництва країни. Ці делегітимаційні тенденції по-новому ставлять проблему політичної модернізації України.

Симптоматичним показником посилення делегітимаційних тенденцій є наростання протестних настроїв у суспільстві щодо політики чинної влади. Так, за даними Центра дослідження суспільства, після приходу до влади нового Президента, протести в Україні зросли (зокрема, у березні-червні [99] та, особливо, у жовтні-листопаді 2010 р.) та збільшилась кількість їх учасників. Наприклад, більше п'ятої частини протестів з жовтня по грудень 2010 р. мали більше 1000 учасників [98]. Найчастіше протестні дії стосуються соціально-економічних проблем (56% усіх протестних дій), зокрема, затримки зарплат і робітничі права, протести проти точкових забудов, право на житло (особливо, боротьба проти виселень з гуртожитків), екологія, комунальні послуги і громадський транспорт. Частка протестів за інтереси дрібних підприємців до вересня 2010 р. складала лише 5% від протестних дій в Україні, але протягом жовтня-грудня цього року сягнула 31% [98]. Участь політичних партій в протестах є низкою (у середньому в межах 26 %), в основному вона посилювалася у зв'язку з місцевими виборами та переслідуваннями лідерів опозиції Ю. Тимошенко та Ю. Луценка [98]. За даними моніторингу, також відбувається політизація протестів, особливо серед соціально-економічних. Разом з тим, у відповідь на протести зростає частота репресивних дій з боку влади (від 10,8 репресій на 100 протестних дій до президентських виборів до 15,2 репресій на 100 протестних дій після виборів), причому частіше влада вдається до застосування превентивних репресій: судова заборона акцій, перешкоджання проведенню, залякування протестувальників або перевізників, що можуть їх доставити на місце протесту [98]. Загалом 2010 і 2011 рр. відзначилися різким збільшенням протестних акцій на захист порушених прав та інтересів. Окрім підприємців протестували студенти, лікарі,

вчителі, «чорнобильці», «афганці», науковці, були організовані масові акції проти антиукраїнських дій окремих урядовців та місцевих адміністрацій, проти антинародних, як вважали протестувальники, рішень центральних органів влади. У відповідь можна було спостерігати репресії та насильство проти профспілкових активістів, громадянських активістів та правозахисників. Активізація протестів спостерігалася навесні та восени 2011 р., причому більшість з них стосувалася захисту соціальних, економічних та громадських прав [141]. У цілому слід відмітити певне відчуження більшості невдоволених владою громадян від опозиційних партійно-політичних сил, які не змогли зрозуміти справжні інтереси суспільства та запропонувати альтернативний, зрозумілий та прийнятний для більшості суспільства, проект політичної модернізації.

Дії чинної влади щодо централізації можуть бути визнані результативними у тактичному плані, але у стратегічному плані вони виглядають дуже слабо. Їх слабкість полягає у переносі усього вантажу відповідальності за соціальну, економічну та політичну ситуацію в країні на Президента. Очевидно, це не мало би такого важливого значення в умовах економічного зростання, але в умовах погіршення соціально-економічного стану в країні, недооцінка можливості розподілу відповідальності між декількома політичними гравцями або владними інститутами може призвести до швидкого краху нинішнього політичного режиму в Україні з непередбачуваними наслідками.

Сутність та зміст делегітимаційних тенденцій в Україні дозволяє найбільш повно дослідити семивимірна модель аналізу легітимності державної влади, яка ґрунтується на теоретико-методологічних розробках Д.Істона [175, с.278 – 310], П.Норіс [183], Р.Далтона [173 – 174], Г.-Д.Клінгемана [178], А.Корнберга, Г.Кларке [179], М.Везерфорда [186], Дж.Бута та М.Селігсона [169, с.49]. Відповідно до семи складових системи організації та функціонування політичної влади у державі, що виступають значимими об'єктами оцінювання з боку суспільства країни та світової громадськості, доцільно виділяти сім вимірів легітиматії. Розташуємо їх від більш загальних (дифузних) до більш специфічних: 1) існування політичної спільноти (держави, нації) (найбільш основний та загальний вимір); 2) підтримка центральних принципів політичного режиму (основна підтримка ключових норм демократії); 3) підтримка інституцій політичного

режиму (легітимність як результат оцінки роботи інститутів держави); 4) оцінка функціонування політичного режиму (легітимність як результат сприйняття громадянами стану справ у різних сферах суспільного життя); 5) підтримка керівництва країни у здійсненні зовнішньої політики з боку її громадян, а також міжнародне визнання держави та оцінка її політики світової спільнотою; 6) підтримка місцевих органів влади; 7) підтримка політичних акторів чи представників державної влади (оцінка ефективності державних керівників).

Виокремленні аспекти розгляду легітимності політичної влади дають підстави вести мову, як мінімум, про сім вимірів розгляду процесів легітимації та делегітимації державної влади та політичної системи в цілому в Україні.

За **першим** виміром – за рівнем підтримки (легітимності) української державності – спостерігається, виходячи з результатів серпневого (2011 р.) опитування Центру Разумкова, зростання готовності громадян підтримувати незалежність України (62,8 %, один із найвищих показників за усі роки незалежності) [134]. Цікаво, що громадяни вище оцінюють свій власний рівень зацікавленості у зміцненні незалежності України, рівень зацікавленості більшості населення країни і опозиції, ніж рівень зацікавленості влади у цьому зміцненні. Іншими словами, більшість суспільства готова у справі зміцнення державної незалежності схильна більше довіряти співпраці з опозицією, ніж з чинною владою [121]. Ця ситуація несприятлива у легітимаційній плані для правлячої команди, хоча навряд чи тут можна говорити про делегітимаційну тенденцію. Її покращення, виходячи з даних опитування, може бути пов'язано, по-перше, з послабленням енергетичної залежності країни (73,8 %); по-друге, зі здатністю відмовитися від виконання вимог міжнародних фінансових організацій (71,9 %), що не сприяють економічному зростанню та суспільному добробуту; по-третє, позбутися іноземних військових баз на території України (55,7 %) [134].

За **другим** виміром – оцінка легітимності принципів політичного режиму та підтримка ключових норм демократії – відповідно до результатів опитування TNS (Тейлор Нельсон Софрез) в Україні, легітимність принципів нинішнього політичного режиму є сумнівною. Наприклад, 63,3 % громадян України у лютому 2011 р. не підтримали розширення повноважень Президента України та обмеження повноважень Верховної Ради у зв'язку з

відновленням чинності Конституції 1996-го р. Цікаво, що розширення повноважень президента підтримали лише мешканці Сходу України (51,3 %) [112]. Згідно з даними Центру Разумкова, на погіршення ситуації стосовно рівня демократії у серпні 2011 р. вказували 35,6 %, тоді як на покращення ситуації з демократією – лише 28,4 %. Зауважимо, що у серпні 2010 р. було більше оптимістів стосовно покращення ситуації у сфері демократії. Так, тільки 28,5 % відмічали погіршення демократії, а відносна більшість (32,6 %) була впевнена в її зміцненні в Україні [134]. Таким чином, можемо констатувати делегітимаційну тенденцію, пов'язану з погіршенням стану справ з демократією. Зазначимо, що об'єктивність погіршення рівня демократії в Україні засвідчили такі організації як Economist Intelligence Unit (за підсумками 2010 р. – опустила Україну на 14 пунктів, тобто на 67 місце у світі, за погіршення показників «ефективність функціонування уряду», «виборчий процес і плюралізм», «політична культура», «участь у політичному процесі»), «Репортери без кордонів» (за рейтингом свободи слова опустила Україну наприкінці 2010 р. на 42 позиції, тобто на 131-ше місце у світі) [10], міжнародна правозахисна організація «Freedom House» також відмітила зниження рівня демократії в Україні після приходу до влади В. Януковича та знизила її рейтинг з «вільної» до «частково вільної» [56,с.3]. Наявність делегітимаційної тенденції за цим виміром актуалізує необхідність активної політичної модернізації та застосування легітимаційних технологій, які можливо зможуть подолати цю тенденцію.

Зазначимо також, що основою використання технологій легітимації державної влади виступає публічна артикуляція та дотримання (або принаймні переконлива демонстрація дотримання) демократичних норм та принципів органами держави та її представниками, що спрямоване на переконання суспільства у справедливому характері здійснення державної влади. Так, за А. Бьюкененом, щоб бути визнаною легітимною, держава має задовольняти мінімальним вимогам внутрішньої, зовнішньої та процедурної справедливості. Під мінімальними вимогами внутрішньої та зовнішньої справедливості він розуміє відповідність основним правам людини власного населення держави та осіб, які мешкають за її межами. Під мінімальними вимогами процедурної справедливості – відповідність конституційним нормам організації державної влади [170, р.50,52]. На думку Ж.-М.Куако, в основі будь-яких прав та норм лежать цінності, що поділяються

суспільством та визначають його ідентичність. На основі цього він стверджує, що «політична функція координування та управління суспільством є легітимною, лише коли вона виражає ідентичність суспільства» [171, р.17]. При цьому «легітимність влади залишається нерозривною з розповсюдженням [розчиненням] групових цінностей у цілісності його систем дій» [171, р.17]. За Ж.-М.Куако, «найбільш універсальні цінності очевидно ті, які виражають з найбільшою силою ідентичність групи. Вони діють як універсальні норми, і саме від них походять – символічно чи практично, безпосередньо чи посередньо – інші норми, які вважаються добрими в суспільстві» [171, р.17]. Такі універсальні цінності, якщо вони покладені в основу функціонування держави та її органів, забезпечують легітимність, надають нормативну та обґрунтовуючу силу державній владі. З нашої точки зору, до універсальних цінностей більшості сучасних суспільств можна віднести безпеку, патріотизм, свободу та справедливий порядок. За допомогою цих цінностей держава в особі персональних та інституційних носіїв державної влади ефективно посилює свою легітимність та легітимність своєї політики, тобто цінності у процесі здійснення державної влади виступають як технології її легітимації, ефективно виконуючи функцію вирішального обґрунтування прийняття тих чи інших політичних рішень та забезпечення їх реалізації.

Слід зазначити, що така цінність як безпека, яка за Т. Гоббсом є, по суті, основою легітимності держави [23, с.46], включає більш широкий зміст у контексті функціонування держави, ніж право на життя та захист від зовнішніх ворогів, – це ще право на соціальний захист та гідне життя в усіх можливих значеннях. Тому актуалізація небезпеки зовнішньої загрози, злочинності, тероризму, порушення соціальних та політичних прав створює необхідне підґрунтя для висування ініціатив з подолання актуалізованої небезпеки та прийняття державою відповідних заходів з цього приводу, які, зокрема, можуть обмежувати інтереси більшості суспільства, але будуть сприйматись завдяки задіяній технології легітимації як необхідні. Фактично, можна стверджувати, що ціннісно-мобілізуючі технології легітимації складаються з трьох послідовних етапів: 1) актуалізації загрози належного забезпечення важливої суспільної цінності; 2) висування пропозиції подолання можливих загроз; 3) прийняття рішень, спрямованих на усунення таких загроз.

Патріотизм як важлива для кожного суспільства цінність має не менший потенціал у легітимації держави, ніж безпека. Передумовою патріотизму є віра у невід'ємне право кожного народу (нації) на власну, суверенну територію (під якою, як правило, розуміються і ресурси, які на ній знаходяться). Повага до цінності патріотизму передбачає, головним чином, піклування про національні інтереси. Звідси, будь-яка загроза (чи лише підозра) зазіхання на територію держави та її багатства, а також на національні інтереси держави, актуалізує патріотичні почуття та ціннісні орієнтації мас, що іноді здатні легітимувати застосування військової сили державою проти інших країн.

Свобода як провідна цінність багатьох сучасних суспільств є однією з важливих у легітимації державної влади. Примітно, що звернення до свободи як фундаментальної політичної цінності (незалежно від того, яка свобода – негативна чи позитивна – мається на увазі), актуалізація загрози її існуванню дозволяє легітимувати, за спостереженням багатьох вчених [165, р.1;180, р.6 – 8,256 – 257], як консервативну, так і прогресивну державну політику.

Справедливий порядок є не просто провідною політичною цінністю будь-якого суспільства, але одночасно ідеалом та магістральним шляхом до нього. Цінність справедливого порядку у процесі здійснення державної влади уособлюють, зокрема, такі поняття як правова держава, соціальна держава (або держава добробуту), деліберативна демократія. На відміну від інших цінностей, легітимаційний потенціал справедливого порядку використовується за іншою технологічною схемою. На першому етапі проголошується справедливий порядок як мета реалізації державної влади, на другому етапі – будь-які рішення та заходи з їх реалізації інтерпретуються як засіб досягнення справедливого порядку, на третьому етапі – проголошується та демонструється часткове досягнення справедливого порядку.

За **третім** виміром - підтримка інститутів політичного режиму (легітимність як результат оцінки роботи інститутів держави) – відповідно до результатів дослідження Центру Разумкова, з березня 2010 р. по квітень 2011 р. знижувалася абсолютна підтримка Верховної Ради з 16,3 % до 5,3 %, відносна підтримка – з 38,5 % до 31,7 %, тоді як негативне ставлення до неї з боку суспільства посилювалося – з 36,8 % до 57,5 % [115]. Також з березня 2010 р. по квітень 2011 р. знижувалася

абсолютна підтримка Уряду з 25,3 % до 6,5 %, відносна підтримка – з 36,4 % до 33,9 %, тоді як негативне ставлення до нього з боку суспільства посилювалося – з 28,5 % до 53,1 % [118]. Що стосується Президента, то вже наводилася негативна динаміка зміни суспільної довіри до нього. У зв'язку з оцінкою суспільством інститутів держави, має сенс навести дані й щодо Партії регіонів, оскільки вона є правлячою та у низці відношень виступає центром прийняття державних рішень. Відповідно до дослідження Центру Разумкова, її підтримка з квітня 2010 р. до травня 2011 р. знизилася з 39,1 % до 16,5 % [120], а у серпні 2011 р. склала – 15,4 % [111]. Усе зазначене дає підставу стверджувати, що за третім виміром легітимності державної влади спостерігається делегітимаційна тенденція. Подолання цієї тенденції вимагає підвищення ефективності роботи окремих інститутів та органів державної влади, налагодження їх більш тісної співпраці зі ЗМІ, створення професійних прес-служб в їхньому складі, використання сучасних комунікативних технологій легітимації. Усе це у цілому дозволяє державі ефективно забезпечувати легітимність. Однією із провідних та найбільш універсальних технологій легітимації на цьому рівні виступає технологія турботи, що базується на культивуванні в масовій свідомості міфу про постійне піклування з боку влади над суспільством, про турботу щодо інтересів «простих людей» [102, с.129]. Як зазначає Є. Реутов, «позиціонування турботи та піклування як визначального компонента відношення «влада – населення» особливо ефективно в умовах незначної питомої ваги економічно самодіяльного населення і людей з високим рівнем доходів...» [102, с.129]. У структурі технології турботи можна виявити чотири етапи її здійснення: 1) виявлення (іноді ініціювання) та актуалізація соціальної проблеми, що стосується «простих людей»; 2) визначення винуватців виниклої проблеми; 3) прийняття швидкого та ефективного рішення, спрямованого на розв'язання актуалізованої соціальної проблеми; 4) покарання винуватців або обіцянка такого покарання. У результаті проведення легітимаційної технології турботи президент, прем'єр-міністр або спікер парламенту можуть посилити власну легітимність, тим самим укріпивши легітимність державної влади. У процесі здійснення технології турботи президент може обрати на роль «винуватця», наприклад, прорахунків соціальної чи економічної політики або підвищення цін, прем'єр-міністра

або керівника регіонального органу влади, прем'єр-міністр може звинуватити міністра свого уряду, парламентарі на чолі зі спікером можуть звинуватити як президента, так і уряд, можливо, з подальшим ініціюванням процедури імпічменту або відставки. Проте, варто відзначити, що при нинішній централізації та концентрації влади в руках Президента, складно змусити суспільство вірити у прорахунки якихось інших державних органів. Покращення ситуації з легітимністю інститутів державної влади може забезпечити додержання ними принципів прозорості та відкритості. Соціологічні опитування демонструють, що вкрай невелика кількість громадян України вірять у прозорість та відкритість органів влади (4,1 %), причому у відношенні до Верховної Ради, Уряду та інших центральних органів виконавчої влади ця цифра ще менше – усього 1,8 % [112].

За **четвертим** виміром – оцінка функціонування політичного режиму (легітимність як результат сприйняття громадянами стану справ у різних сферах суспільного життя), – відповідно до даних Центру Разумкова, у серпні 2011 р. найчастіше громадяни відзначали, що ситуація в країні погіршилася у сфері боротьби з корупцією (70,1 %, тоді як у серпні 2010 р. таку відповідь давали 61,4 %), у рівні соціальної захищеності (відповідно 65,2 % і 51,4 %), у рівні життя населення (відповідно 63,7 % і 49,1 %), погіршення економічної ситуації (відповідно 63,1 % і 53,0 %) [134]. Тут, як бачимо, спостерігається стійка делегітимаційна тенденція розчарування суспільства в існуючому політичному режимі. виправити ситуацію може зважений підхід до удосконалення системи соціального захисту населення та податкової політики, що може сприяти посиленню легітимності державної влади. Крім того, велику роль у плані легітимації чинної влади може відіграти ініціювання важливих для суспільства соціальних програм. Наприклад, однією із основних технологій легітимації державної влади для багатьох країн є політика побудови соціального житла. Як вказує Ч. Бенг-Хуат, «успішна житлова політика виробляє політичну легітимність» [167, р.124].

За **п'ятим** виміром – підтримка керівництва країни у здійсненні зовнішньої політики з боку її громадян, а також міжнародне визнання держави та оцінка її політики світової спільнотою, – можна констатувати дуже песимістичну картину, особливо після завершення судового процесу над Ю. Тимошенко. Ілюструють непривабливість України у сприйнятті світової

експертної спільноти рейтингові оцінки міжнародних організацій, зокрема, наша держава посідає 1-ше місце у світі за рівнем дитячого алкоголізму (за даними ВООЗ), 1-ше місце у Європі та Центральній Азії за поширенням ВІЛ серед дорослого населення (дані ЮНЕЙДС), 2-ге місце у світі (після Румунії) за величиною боргу перед МВФ (12,66 млрд. дол.), 4-те серед країн із найгіршою економікою (Forbes), 10-те місце у світі за величиною боргу перед Світовим банком (3,22 млрд. дол.) та за кількістю ув'язнених на 100 тисяч населення – 334 (при нормі 70 – 80 осіб для розвинених країн), 22-ге з 85 за революційними настроями у світі [53], 40-е місце у світі – за рейтингом репутації (за версією Нью-Йоркського Інституту репутації) [101], 51 місце у світі – за рівнем вищої освіти та професійної підготовки, 61 – за ефективністю ринку праці, 71 – за інфраструктурою, 74 – за рівнем охорони здоров'я та початкової освіти, 82-ге – за конкурентоспроможністю у світі, 93-те – за рівнем інновацій, 129-те – за ефективністю ринку товарів [147], 152-ге місце з 183-х країн світу за рівнем сприятливості ведення бізнесу [148]. Як бачимо з наведених даних, головними перешкодами на шляху посилення легітимності України на міжнародній арені залишається неефективність її внутрішньої політики. Проблемою також залишається традиційна невинуватна орієнтація українського керівництва на формування іміджу держави, тоді як поширеними та достатньо результативними у світі для здобуття міжнародної легітимності вважаються технології публічної дипломатії [20, с.244].

За **шостим** виміром – підтримка місцевих органів влади – існує стійка делегітимаційна тенденція. За даними Центру Разумкова, з квітня по листопад 2010 р. рівень абсолютної підтримки органів місцевого самоврядування впав з 15,2 % до 14,9 %, а рівень відносної підтримки – з 44,7 % до 42,5 %, при цьому збільшився рівень нелегітимності – з 28,8 % до 29,3 % [117]. Відповідно до результатів соціологічного дослідження TNS (Тейлор Нельсон Софрез) в Україні, з вересня 2010 р. до лютого 2011 р. спостерігалось падіння довіри до місцевих державних адміністрацій (з 32,6 % до 25,6 %) та до місцевих рад (з 35,4 % до 30,4 %) [112]. З нашої точки зору, це не стільки наслідок неефективності їх діяльності (хоча це неможна заперечувати), скільки зневажання використанням комунікативних технологій, таких як журі громадян, громадянські майстерні та багато інших [20, с.110 – 111].

За **сьомим** виміром - підтримка представників державної влади (оцінка ефективності державних керівників) – спостерігається вже згадане вище катастрофічне падіння легітимності Президента та прем'єр-міністра. Крім того, з квітня 2010 р. по квітень 2010 р. постійно погіршувалося ставлення суспільства до спікера парламенту В. Литвина: абсолютна підтримка зменшилася з 18,8 % до 3,6 %, відносна підтримка – з 30,3 % до 23,3 %, а неприйняття (кількість противників) збільшилося – з 42,5 % до 64,6 % [116]. Як закономірної наслідок зменшення легітимності політиків-інкумбантів, посилилася легітимність опозиційних політиків: у Ю. Тимошенко з квітня 2010 р. по жовтень 2011 р. абсолютна підтримка збільшилася з 10,1 % до 14,3%, відносна підтримка – з 16,7 % до 22,1 %, тоді як зменшилося негативне ставлення – з 68,6 % до 56,7 % [119]; у А. Яценюка з квітня 2010 р. по жовтень 2011 р. абсолютна підтримка збільшилася з 7,4 % до 11,9%, відносна підтримка – з 28,2 % до 34,7 %, тоді як зменшилося негативне ставлення – з 51,4 % до 44,2 % [114]. Тут можна зафіксувати стійку делегітимаційну тенденцію стосовно влади правлячих сил, що несе певну загрозу стабільності в країні з огляду на зменшення демократії (зокрема, застосування адмінресурсу, особливо під час виборів). виправити цю ситуацію може професійна та систематична робота над іміджами ключових державних діячів. Зазначимо, що в сучасних умовах значної ролі засобів масової комунікації однією з провідних технологій легітимації влади є створення та управління публічним іміджем політичного лідера (офіційних осіб) держави. Важливо підкреслити, що іміджування як технологія легітимації державної влади – це постійний процес комунікативного впливу на громадську думку за допомогою привабливих публічних образів політиків вищого рангу, з поведінкою та рішеннями яких асоціюється для масової свідомості політика держави. Ефективний публічний імідж державного лідера – динамічне та гнучке утворення, що відповідає очікуванням масової свідомості та є результатом взаємодії актуальних тем суспільного життя, поточних політичних подій (викликів) та реакцій на них носія іміджу. Запуск та актуалізація тем суспільного життя, організація політичних подій у руслі цих тем (зустрічей на вищому рівні, підписання договорів), сценарно-режисерська розробка варіантів поведінки лідера держави в ході таких подій, планування позитивних результатів, – дає змогу створити імідж успішного державного лідера. Дж. Бут та М. Селігсон виділяють такі теми, які актуалізуються політичними

лідерами-інкумбантами як боротьба з бідністю, корупцією, злочинністю, просування демократичних принципів та проведення реформ для економічного розвитку [169, р.31,53]. Як відомо, однією з головних можливих причин негативації публічного іміджу політика високого рангу в масовій свідомості є наявність помилок його носія, тобто дій, що суперечать очікуванням суспільства, призводячи до їх фрустрації. Тому значну роль серед технологій легітимації держави відіграють технології відволікання від ганебних промахів носіїв офіційної влади через переключення суспільної уваги на інші теми з подальшим їх роздуванням. Ці технології, які отримали назву «спіндокторських», покликані нейтралізовувати негативи публічних іміджів політиків.

Слід зазначити, що проблеми з легітимністю державної влади, та, особливо, з легітимністю ключових фігур державної політики (з огляду на підвищену схильність громадян України до персоналізації політики) звужують перспективи успішної реалізації будь-яких проектів політичної модернізації, оскільки для їх втілення в життя необхідний певний рівень підтримки суспільства прийнятих владою політичних рішень. У протилежному випадку, у перспективі можлива ситуація мовчазного громадського саботажу та зростання соціально-політичного напруження в країні.

Виходячи з аналізу семи вимірів легітимності державної влади в Україні, можна констатувати наявність п'яти делегітимаційних тенденцій. Їх наявність свідчить про зменшення соціальної бази нинішнього політичного режиму. Ці тенденції є серйозною загрозою політичній стабільності в Україні в майбутньому, і, разом з тим вони неухильно зменшують якість та ефективність реалізації державних рішень. Зростання делегітимаційних тенденцій свідчить, що політична модернізація в Україні здебільшого носить уявний або формальний характер. Швидше процеси в політичній сфері українського суспільства можна інтерпретувати як трансформацію, зміст якої останнім часом виражається у сповзанні до авторитаризму та однопартійності з посиленням позицій в економіці олігархічного капіталу. Між суспільством та політикумом спостерігається певне відчуження внаслідок того, що як правлячі, так і опозиційні сили, не розуміють ціннісних пріоритетів сьогоденного суспільства та не готові запропонувати політичну програму, що зможе об'єднати більшість громадян України.

ВИСНОВКИ

Основні проблеми легітимації та модернізації політичної влади в сучасній Україні полягають, з одного боку, у надзвичайній слабкості суспільної солідарності та фактичної відсутності привабливої моделі спільного майбутнього (проекту «спільного дому»), з іншого боку, у недооцінці теоретичного та практичного досвіду Заходу в досягненні збалансованої політичної системи, що є динамічним механізмом досягнення консенсусу. Якщо брак солідарності породжує розколотість та роз'єднаність суспільства, головним чином, щодо прийняття будь-яких стратегічних політичних рішень, відсутність концепції спільного майбутнього – позбавляє суспільство критеріїв оцінки таких рішень, а також соціальних та політичних змін, що робить його легким об'єктом маніпуляцій претендентів на владу, то небажання прилучатися до демократичних досягнень західних країн – призводить до симуляцій та імітацій демократичних перетворень як основних засобів легітимації влади та прикриття клієнтарно-патронажних відносин та авторитаристських практик.

Важливою проблемою на шляху політичної модернізації українського суспільства залишається комерціалізація політичної сфери та, внаслідок цього, розмивання державного суверенітету. Здобуття влади політичними силами в Україні залежить від доволі серйозної фінансової підтримки під час виборчих кампаній, а здійснення влади після перемоги на виборах стає компенсацією спонсорам (зокрема, фінансово-промисловим групам) наданої підтримки. У результаті, як основні суб'єкти надання легітимності політичними силами розглядаються не соціальні, національні, релігійні або інші суспільні групи чи окремі громадяни, а конкретні фінансово-промислові структури, що, у свою чергу, зацікавлені в ухваленні вигідних для себе державних рішень, можливо, навіть всупереч інтересам суспільства. Цілком зрозуміло, що такий стан справ сприяє консервації та зміцненню політичної відсталості України, і, разом з тим, посиленню делегітимаційних процесів.

Значною проблемою, що потребує вирішення як для успішного здійснення політичної модернізації українського суспільства, так і для забезпечення достатнього та стабільного рівня легітимності правлячим силам, особливо з огляду на необхідність ефективної реалізації державних рішень, є відсутність легітимаційної політики як досконало продуманої стратегії здобуття та утримання довіри та підтримки державними керівниками та інститутами.

На зовнішньополітичному напрямі серйозною загрозою легітимності як правлячих сил, так і української державної політики є непереборна зацикленість на іміджевих технологіях, що не лише не дали очікуваних результатів, але й певною мірою завдали шкоди, послабивши легітимність України на міжнародній арені (йдеться про скандал, пов'язаний із розкраданням коштів, наданих на покращення її іміджу).

Загальними тенденціями у взаємовідносинах влади, суспільства та особистості з приводу набуття чи надання легітимності на шляху модернізації стали: з боку влади – зневага думкою суспільства чи використання її для тиску на політичних опонентів (наприклад, через оголошення чи навіть проведення референдумів), переважна орієнтація на міжнародне співтовариство (а не на українське суспільство) у забезпеченні легітимності курсу державної політики; з боку суспільства – схильність до демократії, але неготовність до організованих та систематичних форм боротьби за демократичні перетворення, відчуженість від політичних інститутів (зокрема, партій), мирні, ненасильницькі форми протесту, схильність до поступливості у відповідь на адміністративний тиск; з боку особистості – переважне налаштування на вирішення своїх матеріальних проблем (проблем виживання), опора на власні сили, надання легітимності політикам за принципом «відплати за піклування» чи очікування соціальної підтримки в межах такого піклування, а також здебільшого на основі цивілізаційної приналежності.

До головних досягнень у сфері забезпечення легітимації влади на шляху політичної модернізації слід віднести успішне застосування як правлячими силами, так і опозиційними легітимаційних технологій. Так, здобуття Україною статусу незалежної держави було пов'язане із застосуванням низки

технологій легітимації влади, найбільш ефективними з яких можна вважати міфологізацію, ідеологізацію та використання референдумів для ствердження рішень влади як відповідних волі суспільства, і, внаслідок цього, справедливих, демократичних та легітимних. Однією із ефективних технологій легітимації, що використовується правлячими силами в Україні щодо суб'єктів міжнародної політики, є технологія багатовекторності або, точніше, домінуючої двовекторності. Ця технологія передбачає одночасну орієнтацію на отримання легітимності як від країн пострадянського простору, так і від західних держав та євроатлантичних структур. Перевага цієї технології полягає в тому, що успіхи у досягненні міжнародної легітимності політичною владою в Україні на одному зовнішньополітичному напрямі можуть компенсувати невдачі та прорахунки на іншому. Основний недолік – у тому, що ця двовекторність, подвійна орієнтація викликає недовіру з боку суб'єктів міжнародної легітимації/визнання української влади, оскільки вона відрізняється непослідовністю щодо розвитку відносин на кожному з цих напрямів, певним хитанням. Одна із видатних ролей у здійсненні технологій легітимації влади в українському внутрішньополітичному процесі належить Президенту (незалежно від конкретних персоніфікацій), який виступає провідним гравцем у змаганнях за владу. Для зміцнення своєї влади та забезпечення її визнання з боку інших політичних суб'єктів українські президенти значне місце відводили таким організаційно-інституційним технологіям легітимації, як утворення нових державних органів, ініціювання та прощтовхування законів через Верховну Раду, спрямованих на розширення повноважень президентської влади. Для забезпечення легітимності президентських законодавчих ініціатив з боку Верховної Ради ефективно використовувались такі технології, як загроза парламенту розпуском через референдум, створення пропрезидентської парламентської більшості, організація партії влади, забезпечення домінування пропрезидентської партії в усіх державних структурах. Ефективною в умовах українських політичних реалій є легітимаційна технологія недопущення прийнятної альтернативи вибору для більшості суспільства, яка, зокрема, була успішно

використана Л. Кучмою для продовження президентських повноважень на другий термін. Низка технологій легітимації/делегітимації влади ефективно була застосована «помаранчевими» політичними силами під час президентської кампанії 2004 року. До вказаних технологій слід віднести технологію відстоювання демократії, технологію легітимації на основі моделі трикутника С. Карпмана, ціннісно-мобілізуючі технології, технологію бунтівливого кандидата, технології міфологізації, візуалізації та віртуалізації, дієві психологічні та комунікативні технології. Для забезпечення перемоги на президентських виборах 2010 року в ході виборчої кампанії В. Януковичем та його командою успішно було застосовано технологію негативної легітимації. Її сутність полягала у використанні очевидних прорахунків, недоліків, слабкостей політики правлячих «помаранчевих» сил, різноманітних причин невдоволення ними з боку громадськості як сприятливого фону для переключення та зв'язування надій більшості суспільства з досвідченим, орієнтованим на потреби людей, претендентом на вищий пост в країні, який візьме на себе відповідальність подолати наслідки невдалого правління політичних суперників.

Несистемність, спорадичність використання легітимаційних технологій, а також нехтування або несерйозне ставлення до проблеми легітимності влади з боку правлячих сил, призвели до п'яти делегітимаційних тенденцій, що свідчать про зменшення соціальної бази нинішнього політичного режиму, загрожують політичній стабільності в Україні в найближчій перспективі, ставлять під сумнів прогрес у сфері політичної модернізації.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Успішна політична модернізація неможлива без вирішення проблеми забезпечення легітимності державної влади. У свою чергу, для її вирішення необхідно розробити концепцію державної легітимаційної політики на найближчі п'ять – десять років з визначенням можливих загроз легітимності державної влади та оптимальних шляхів їх подолання.

2. З метою запобігання зростанню делегітимаційних тенденцій та мінімізації їх наслідків необхідно забезпечити постійне проведення моніторингу легітимаційних процесів в Україні за прикладом аналогічних іноземних наукових лабораторій.

3. Для вирішення проблеми легітимності державної влади у стратегічній перспективі необхідно розв'язати питання соціальної солідарності шляхом розробки та втілення проекту привабливого спільного майбутнього («спільного дому») для всього суспільства, зокрема, через ініціювання соціальних програм із солідаризації («спільне обговорення», «спільний під'їзд» «спільна вулиця», «спільна лікарня», «спільний відпочинок», і т.п.), проведення конкурсів на кращий проект зі спільного майбутнього.

4. Здійснення політичної модернізації та помітне посилення легітимності державної влади неможливо без розв'язання проблеми громадської участі, а це, у свою чергу, вимагає від державних органів усіх рівнів планомірного використання таких технологій легітимації, як інформування про нагальні проблеми суспільного розвитку, публічні зустрічі та форуми з важливих тем суспільного життя, проведення конкурсів на кращий соціальний проект з наданням грантів на реалізацію, встановлення премій за досягнення у вирішенні соціально важливих питань, організація журі громадян (осередків планування) та громадянських майстерень (citizens' workshop), влаштування обговорення місцевих ініціатив, програм соціально-економічного, культурного розвитку, охорони довкілля

5. Для розв'язання проблеми комерціалізації політики, що є однією із головних перешкод на шляху політичної модернізації, необхідно забезпечити ухвалення норми у виборчому законодавстві про рівний та безкоштовний доступ учасників виборчих перегонів до ефіру центральних та місцевих телевізійних каналів.

6. Сприяти вирішенню проблеми забезпечення легітимності державної влади також буде ухвалення норм у виборчому законодавстві про відкриті партійні списки та голосування з преференціями, коли пріоритет у партійному списку отримуватимуть ті, за кого віддано більше голосів виборців.

7. Важливим інструментом прийняття легітимних державних рішень у деяких країнах (зокрема, в Швейцарії) є референдуми. Попри те, що раніше референдуми в Україні здебільшого використовувалися для тиску на опонентів, необхідно розробити та ухвалити закон про референдум, який закріпить за цим інститутом прямої демократії право прямої дії (без затвердження будь-яким іншим органом влади).

8. Оскільки однією із важливих основ демократизації та забезпечення легітимності державної влади є належний рівень правосвідомості суспільства та гарантування прав людини, що неможливо без відповідної освіти, необхідно за рахунок державних коштів надати можливість усім бажаючим отримати юридичну освіту, і, зокрема, тим, хто перебуває за ґратами.

9. Для посилення легітимності державної влади та політики України на міжнародній арені керівникам держави необхідно відмовитися від іміджмейкінгу на користь технологій публічної дипломатії (public diplomacy), що позитивно зарекомендували себе у зовнішній політиці розвинутих країн світу.

10. Необхідно розробити концепцію публічної дипломатії України на десятирічну перспективу, визначити основні її цілі, напрями реалізації та створити відповідну службу разом з дослідницькою лабораторією при Міністерстві закордонних справ.

11. Для підвищення ефективності роботи депутатів та зміцнення легітимності їх партійних організацій, а також Верховної Ради, слід через прийняття відповідних змін до законодавства зобов'язати один раз на рік публічно виступати зі Звітом про діяльність перед виборцями з опублікуванням його тексту в пресі.

12. З огляду на небезпеку зростання делегітимаційних тенденцій та можливість масових протестних заходів громадян проти влади, представникам державної влади необхідно у будь-який спосіб уникати жорстких реакцій на будь-які виступи опозиціонерів, замість цього використовувати переговори, йти на поступки та прийняття спільних компромісних рішень.

13. Легітимне та ефективне здійснення політичної модернізації передбачає обов'язкове обговорення її ключових

моментів спочатку в межах експертного середовища, а потім на рівні усього суспільства.

14. Оскільки спостерігається певне відчуження громадян від політичних сил як правлячих, так і опозиційних, необхідно ініціювати створення авторитетної громадської організації з поважних вчених та відомих представників суспільних організацій, що взяла б на себе відповідальність за публічну конструктивну критику дій влади з її обов'язковим оприлюдненням у засобах масової інформації. Діяльність цієї організації дозволить правлячим силам усунути помилки та, тим самим, посилити легітимність.

15. Опозиційним силам варто було б зосередитися не на критиці діяльності нинішньої влади, а на розробці власної альтернативної концепції політичної модернізації для того, щоб якомога скоріше розпочати її обговорення серед громадян. Це дозволило б подолати відчуження як між самими опозиційними силами через пошук спільних інтересів, так і між цими силами та значною частиною суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. **Алмонд Г.** Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор [Текст] / Г.Алмонд, Дж.Пауэлл, К.Стром, Р.Далтон: Учебное пособие / Сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной; Под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
2. **Аронсон Э.** Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление [Текст] / Э.Аронсон, Э.Р.Пратканис. Перераб. изд. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
3. **Белецкий М.И.** Проблемы средств массовой информации [Текст] / М.И. Белецкий // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С.476 – 484.
4. **Бжезинский Зб.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы [Текст] / Зб.Бжезинский. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
5. **Бодрийяр Ж.** Общество потребления. Его мифы и структуры [Текст] / Ж.Бодрийяр; пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской. – М.: Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
6. **Бодрийяр Ж.** Система вещей [Текст] / Ж.Бодрийяр; пер. с фр. С.Н.Зенкина. – М.: Рудомино, 1995. – 168 с.
7. **Бойко О.Д.** На шляху до незалежності (1985–1991) [Текст] / О.Д.Бойко // Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 917 – 947.
8. **Большов Е.С.** Надежды на новую власть и их реализация [Текст] / Е.С.Большов // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С. 371 – 380.
9. **Бондаренко К.** Система БЮТ або блок Ющенко-Тимошенко [Текст] / К.Бондаренко. – К.: ВІК, 2004. – 36 с.
10. В Україні спостерігається найбільше падіння рівня демократії з-поміж країн Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsru.ua/ukraine/30dec2010/rejtung.html>. – Назва з екрана.
11. **Ведерникова І.** Цікава математика [Текст]/І. Ведернікова // Дзеркало тижня. – 2011. – 25 лютого.
12. Вибори в незалежній Україні [Текст] // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1(7). – С. 93 – 95.
13. **Вирильо П.** Машина зрешення [Текст] / П.Вирильо; пер. с фр. А.В.Шестакова под редакцией В.Ю.Быстрова. – СПб.: Наука, 2004. – 140 с.
14. **Висоцький О.** Сутність легітимації політики [Текст] / О.Висоцький // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4 (7). – С. 24 – 34.
15. **Висоцький О.** Технології легітимаційної політики в оптимізації діяльності

органів місцевого самоврядування [Текст] / О.Висоцький // Борисфен. – 2008. – № 4. – С. 17 – 18.

16. **Висоцький О.Ю.** «Помаранчева» революція як зміна парадигм легітимізаційної політики української влади [Текст] / О.Ю.Висоцький // Гуманітарний журнал. – 2004. – № 3 (23). – С. 95 – 101.

17. **Висоцький О.Ю.** Демократія, постдемократія та легітимізаційна політика [Текст] / О.Ю.Висоцький // ХХІ століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. Матеріали шостої міжнародної науково-теоретичної конференції. 8-9 червня 2007 р. м. Київ. / Книга І. – К.: Фенікс, 2007. – С. 55-58.

18. **Висоцький О.Ю.** Легітимізація незалежної Української держави та її політики в 1991–2004 рр. [Текст] / О.Ю.Висоцький // Історія України: суспільство і державність. Навчальний посібник / В.Т.Британ, О.Ю.Висоцький, К.М.Колесников, І.І.Кунцевич та ін. – Дніпропетровськ: Дніпро-VAL, 2004. – С. 188 – 201.

19. **Висоцький О.Ю.** Регіональний політичний процес і проблема легітимізації політики [Текст] / О.Ю. Висоцький // Грані. – 2004. – № 3. – С. 112 – 117.

20. **Висоцький О.Ю.** Технології легітимізації політичної влади: теорія та практика [Текст]: монографія /О.Ю.Висоцький. – Дніпропетровськ: Пороги, 2010. – 318 с.

21. **Возняк Т.** Стосунки України та ЕС: перезавантаження [Текст] / Т.Возняк // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2007. – № 50. – С. 93 – 100.

22. **Высоцкий А.Ю.** Легитимация власти как фактор украинно-российских отношений [Текст] / А.Ю.Высоцкий // Гуманітарний журнал. – 2008. – № 3 – 4 (39-40). – С. 60 – 64.

23. **Гоббс Т.** Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского [Текст] / Т.Гоббс // Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 2 / Сост., ред., авт. примеч. В. В. Соколов; пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – С. 3 – 731.

24. **Головаха Е.** Выборы президента Украины в социологическом ракурсе [Текст] / Е.Головаха // Мониторинг общественного мнения. – 1999. – № 4 (42) (июль-август). – С. 23 – 27.

25. **Горбатенко В.П.** Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів [Текст] : автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 1999. – 36 с.

26. **Дебор Г.** Общество спектакля [Текст] / Г.Дебор. Пер. с фр. С.Офертас и М.Якубович. Ред. Б.Скуратов. Послел. А.Кефал. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

27. Декларація єднання та співпраці заради майбутнього України (13 вересня 2005 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=146643&p=1>. – Назва з екрану.

28. Декларація прав національностей України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №53. – Ст.799. – С. 1554 – 1555.

29. Демократична партія України. Програмові принципи [Текст] // Україна багатопартійна: програмні документи нових партій / Передмова, упорядкування: О.В.Гарань. – К.: Пам'ятки України, 1991. – С. 173 – 178.

30. **Дмитричева О.** Юлія Тимошенко: «Прати будуть усі» [Текст] / О.Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2004. – 21 – 27 серпня (№ 33 (508)).
31. Європейська інтеграція України: позиції експертів [Текст] // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.30 – 36.
32. **Єлісєєв К.** Забезпечити ефективну координацію дій з ЄС [Текст] / К.Єлісєєв // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.22 – 23.
33. **Єрмоєнко А.** «Посівна»: до, після і замість [Текст] / А. Єрмоєнко, В.Кукса, В.Мостовий, К.Щоткіна, І.Маскалевич, Л.Суржик, Н.Яценко, О.Дмитричева, С.Рахманін, С.Следзь, Т.Силіна, Ю.Мостова // Дзеркало тижня. – 2005. – 16 квітня.
34. **Заблоцький В.П.** Постдемократія [Текст] / В.П.Заблоцький // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24 – 26 травня 2002 р.) / Укладач Л.Марголіна; канад.-укр. Проект «Демократична освіта», М-во освіти і науки України, Ін-т вищої освіти АПН України, Одеська національна юридична академія. – К.: Ай Бі, 2003. – С.531 – 534.
35. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2487-17>. – Назва з екрана.
36. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2181-17>. – Назва з екрана.
37. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» від 14 лютого 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2113-12>. – Назва з екрана.
38. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2591-17>. – Назва з екрана.
39. Закон України «Про Представника Президента України» від 5 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2167-12>. – Назва з екрана.
40. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2453-17>. – Назва з екрана.
41. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3759-12>. – Назва з екрану.
42. Закон України «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого врегулювання» від 19 грудня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2796-12>. – Назва з екрану.

43. Звернення Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 8. – С. 199 – 201.
44. **Зимбардо Ф.** Соціальное влияние [Текст] / Ф.Зимбардо, М.Ляйппе. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
45. Інформація про результати діяльності Вищої ради юстиції за 2010 р. Повідомлення для ЗМІ 15 лютого 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vgu.gov.ua/index.php?u.pov.u.p15422011. – Назва з екрана.
46. **Карасьов В.** 2011: point of no return [Текст] / В.Карасьов // Дзеркало тижня. – 2011. – 18 лютого.
47. **Карпенко Н.** «Дни PR в Украине»: в поисках позитивного образа [Текст] / Н.Карпенко // Еженедельник 2000. – 2008. – 14–20 ноября (№46 (438)).
48. **Касьянов Г.В.** Політичний досвід самостійної України [Текст] / Г.В.Касьянов // Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В.М.Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А.Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 948 – 990.
49. **Кирюхин Д.И.** Власть и оппозиция [Текст] / Д.И. Кирюхин // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С.441 – 462.
50. **Кирюхин Д.И.** Европейский выбор как элемент национальной идеи [Текст] / Д.И.Кирюхин // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С. 50 – 65.
51. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1%EА%2F95-%E2%F0>. – Назва з екрана.
52. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>. – Назва з екрана.
53. **Котляр А.** Україна посідає місце: [Текст] / А.Котляр // Дзеркало тижня. – 2011. – 19 серпня.
54. **Кравчук Л.** «Випала мені така доля – стати першим Президентом держави Україна...» [Текст] / Л.Кравчук // Новітня Україна 1991–2001: (Роздуми видатних сучасників). – К.: МАУП, 2001. – С. 67 – 80.
55. **Кравчук Л.М.** «Є така держава – Україна» [Текст]: Матеріали виступів, інтерв'ю прес-конференцій, брифінгів, відповідей на запитання /Л.М.Кравчук; Упор. Шпаковатого Миколи. – К.: Глобус, 1992. – 224 с.
56. **Крамер Д.** Б'ючи на сполох: на захист демократії в Україні. Звіт Freedom House щодо демократії щодо стану демократії та захисту прав людини в Україні. Неофіційний переклад з англійської мови /Д.Крамер, Р.Нурік, Д.Вільсон, Е.Алтерман [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

www.freedomhouse.org/images/File/special_reports/Freedom%20House_UKR.pdf. – Назва з екрана.

57. **Кучма Л.** Україна – не Росія [Текст] / Л.Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.
58. **Липпман У.** Общественное мнение [Текст] / У.Липпман / Пер. с англ. Т.В.Барчуновой. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
59. **Лири Т.** Технологии изменения сознания в деструктивных культах [Текст] / Т.Лири, М.Стюарт и др.; под ред. И.Митрофановой. – СПб.: «Экслибрис», 2004. – 224 с.
60. Литвин вбачає у процесі над Тимошенко дискредитацію судової системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newsru.ua/ukraine/29jun2011/leetveen.html>. – Назва з екрана.
61. **Лутковська В.** Усвідомлювати важливість виконання зобов'язань України перед ЄС [Текст] / В. Лутковська // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.23 –24.
62. **Марков С.** «Оранжевая» революция – пример революции глобального сообщества XXI века, революции неправительственных организаций // «Оранжевая» революция. Версии, хроника, документы. – К.: Оптима, 2005. – С.52 – 75.
63. **Михальченко Н.И.** Работали мы просто за обычную зарплату [Текст] / Н.И.Михальченко // Сегодня. – 2009. – 10 июля (№144 (3277)).
64. Міжнародний імідж України: міфи і реалії (аналітична доповідь УЦЕПД) [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2000. – № 3. – С. 2 – 68.
65. Місцеві вибори - 2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. - 228 с.
66. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
67. Модернізація України: визначення пріоритетів реформ (Проект до обговорення) [Текст]. – К., 2009. – 123 с.
68. **Небоженко В.** Україна: політична криза поглиблюється (за матеріалами соціологічних досліджень 1991–1993 рр.) [Текст] / В.Небоженко // Політична думка. – 1993. – №1. – С. 93 – 95.
69. **Немиря Г.** Налагодити ефективну роботу координаційного механізму євро інтеграційної політики [Текст] / Г.Немиря // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.24 – 26.
70. Нова влада – виклики модернізації. – К.: К.І.С., 2011. – 260 с.
71. **Новакова О.** Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства [Текст] / О.Новакова // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2005. – С.115 – 125.
72. **Новакова О.В.** Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні [Текст] : автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2007. – 31 с.

73. **Нозль-Нойман Э.** Общественное мнение. Открытие спирали молчания [Текст] / Э.Нозль-Нойман / Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. Мансурова Н.С. – М.: Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. – 352 с.
74. **Омельченко О.** Только 2 процента украинцев знают о планах изменений в правописании [Текст] / О.Омельченко // День. – 2001. – 4 апреля.
75. Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – Ст.379. – С. 935-948.
76. **Офіцинський Р.** Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу) [Текст] / Р.Офіцинський. – Київ: Інститут історії України Національної академії наук України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
77. **Паламарчук М.О.** Механізми народовладдя і внутрішньополітична безпека [Текст] / М.О.Паламарчук та О.В.Литвиненко. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 144 с.
78. **Паніна Н.В.** Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг [Текст] / Н.В.Паніна. – К.: Видавництво Софія, 2005. – 160 с.
79. **Паніна Н.** Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг [Текст] / Н.Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 93 с.
80. Передвиборна програма кандидата на пост Президента України В.Ф.Януковича «Україна для людей» [Текст]. – К.: Новий друк, 2009. – 8 с.
81. **Петропавловський Н.Н.** Самый короткий путь к власти: сборник технологий проведения политических выборных кампаний [Текст] / Н.Н.Петропавловский, А.П.Ситников, М.А.Артемьев, В.И.Гафт / Под общ. ред. Петропавловского Н.Н. – Таганрог: Сфинкс, 1995. – 256 с.
82. План дій Віктора Ющенка «Десять кроків назустріч людям» (поданий кандидатом на пост Президента України до Центральної виборчої комісії) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/WR009?PT021F01=51&PT001F01=500>. – Назва з екрану.
83. План дій Україна – ЄС: результати та перспективи [Текст] // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.2 – 5.
84. **Побочий І.А.** Політична боротьба: праксеологічний вимір [Текст] / Монографія / І.А.Побочий. – К.: Абрис, 2007. – 352 с.
85. Повторне голосування виборів Президента України 07.02.2010. Підсумки голосування. Підтримка лідерів по регіонах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WR0011>. – Домашня сторінка.
86. **Погребинский М.** Как Украина шла к «оранжевой» революции [Текст] / М.Погребинский // «Оранжевая» революция. Версии, хроника, документы. – К.: Оптима, 2005. – С. 106 – 118.
87. Політична реформа 2003 р.: ставлення громадян, їх участь в обговоренні та рівень підтримки пропонованих конституційних змін [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 3. – С.2 – 8.
88. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (аналітична доповідь) [Текст] // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С.15 – 60.
89. **Поліщук І.О.** Еволюція культури політичних виборів в Україні [Текст]: Монографія / І.О.Поліщук. – Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2008. – 352 с.

90. Половина прихильників Тігіпка обрали б президентом Януковича [Текст] // Дзеркало тижня. – 2011. – 21 жовтня.
91. Послання Президента України до Верховної Ради України від 06.03.2001 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-01&p=1312489080343412>. – Назва з екрана.
92. Послання Президента України до Верховної Ради України від 31.05.2002 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-02&p=1312489080343412>. – Назва з екрана.
93. Послання Президента України до Верховної Ради України від 15.04.2003 р. «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-04>. – Назва з екрана.
94. Послання Президента України до Верховної ради України. Доповідь «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0002100-06>. – Назва з екрана.
95. Постанова Верховної Ради України «Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.» від 18 листопада 1993 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 49. – Ст. 464. – С. 1133 – 1135.
96. **Почепцов Г.Г.** Имиджелогия [Текст] / Г.Г.Почепцов. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2000. – 768 с.
97. **Почепцов Г.Г.** Революция.com. Основы протестной инженерии [Текст] / Г.Г.Почепцов. – М.: Европа, 2005. – 532 с.
- Презентація результатів соціологічного моніторингу суспільних протестів в Україні [за період з вересня 2009 по грудень 2010 року] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/en/protestmonitor/17-monabout/58-release>. – Назва з екрана.
98. Презентація результатів соціологічного моніторингу суспільних протестів в Україні [за період з вересня 2009 по грудень 2010 року] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/en/protestmonitor/17-monabout/58-release>. – Назва з екрана.
99. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу, жовтень – вересень 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/archives/10260>. – Назва з екрана.
100. Рейтинги Януковича і Азарова падають [Текст] // Дзеркало тижня. – 2011. – 14 жовтня.
101. Репутація України у світі гірша, ніж у Болівії. Але краща, ніж у Ізраїля, Китаю та Росії [Текст] // Дзеркало тижня. – 2011. – 28 вересня.

102. **Реутов Е.В.** Легитимация региональной власти в Российской Федерации [Текст]: структура и практики: монография / Е.В.Реутов. – Белгород: Изд-во БелГУ, 2007. – 228 с.
103. Розпорядження Президента України «Питання Адміністрації Президента України» від 13 грудня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2%2F91-%F0%EF>. – Назва з екрана.
104. Розпорядження Президента України «Про затвердження Положення про Державну думу України, матеріальне забезпечення Державних радників України, фонд заробітної плати та чисельність апарату Державних радників України» від 6 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=37%2F91-%F0%EF>. – Назва з екрана.
105. **Самофалов В.** Управляемый имидж [Текст] / В.Самофалов // Еженедельник 2000. – 2010. – 29 октября – 4 ноября (№43 (531)).
106. **Сегела Ж.** Национальные особенности охоты за голосами. Так делают президентов [Текст] / Ж.Сегела. – М.: Вагриус, 1999. – 264 с.
107. **Силіна Т.** Анатомія душі майдану [Текст] / Т. Силіна, С.Рахманін, О.Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2004. – 11 – 17 грудня (№ 50 (525)).
108. **Силіна Т.** Екзит-пол: ходіння по муках [Текст] / Т.Силіна // Дзеркало тижня. – 2004. – 6-12 листопада (№ 45 (520)).
109. **Силіна Т.** Як повернути країні добре і'мя [Текст] / Т.Силіна // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 грудня – 11 січня (№ 51 (375)).
110. **Скиперских А.В.** Легитимация и делегитимация постсоветских политических режимов [Текст]: монография / А.В.Скиперских. – Елец: ЕГУ им. И.А.Бунина, 2006. – 142 с.
111. Соцдослідження: рейтинг Януковича – 17 %, Партії регіонів – 15 % [Текст] // Дзеркало тижня. – 2011. – 22 серпня.
112. Соціологи фіксують загальне зниження довіри українців до влади. Результат соціологічного опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.spa.ukma.kiev.ua/konst/article.php/20110311134938704/print. – Назва з екрана.
113. Соціологічне опитування Центру Разумкова: Чи підтримуєте Ви діяльність Віктора Януковича? (динаміка, 2002 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=90. – Домашня сторінка Інтернету.
114. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте Ви діяльність Арсенія Яценюка? (динаміка, 2006 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=77. – Домашня сторінка Центру Разумкова.
115. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте Ви діяльність Верховної Ради? (динаміка, 2000 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=68. – Домашня сторінка Центру Разумкова.
116. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте Ви діяльність Володимира

Литвина? (динаміка, 2005 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=95. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

117. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте ви діяльність органів місцевого самоврядування (динаміка, 2006 – 2010) [Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 18 по 22 листопада 2010 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=174. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

118. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте Ви діяльність Уряду України? (динаміка, 2000 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=75. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

119. Соціологічне опитування: Чи підтримуєте Ви діяльність Юлії Тимошенко? (динаміка, 2001 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=88. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

120. Соціологічне опитування: Якби найближчим часом знову відбувалися вибори до Верховної Ради України, за яку партію чи виборчий блок Ви проголосували б? (динаміка, 2010 – 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=115. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

121. Соціологічне опитування: Якою мірою зазначені особи зацікавлені в зміцненні незалежності України? [Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 10 по 17 серпня 2011 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=590. – Домашня сторінка Центру Разумкова.

122. Співробітництво України з ЄС: оцінки громадян [Текст] // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.37 – 56.

123. Стенограма засідання Верховної Ради України (1 скликання, 6 сесія, 13 засідання) від 13 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/131092_13.htm. – Домашня сторінка Інтернету.

124. Стенограма засідання Верховної Ради України (1 скликання, 6 сесія, 30 засідання) від 18 листопада 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/181192_30.htm. – Домашня сторінка Інтернету.

125. Стенограма засідання Верховної Ради України (1 скликання, 7 сесія, 45 засідання) від 21 травня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL17/200593_45.htm. – Домашня сторінка Інтернету.

126. Стенограма засідання Верховної Ради України (1 скликання, 7 сесія, 78 засідання) від 31 серпня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL17/310893_78.htm. – Домашня сторінка Інтернету.

127. Стенограма засідання Верховної Ради України (1 скликання, 8 сесія, 1 засідання) від 21 вересня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/zakon/skl1/BUL18/210993_01.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
128. Стенограма засідання Верховної Ради України (2 скликання, 3 сесія, 74 засідання) від 7 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl2/BUL23/070695_74.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
129. Стенограма засідання Верховної Ради України (3 скликання, 4 сесія, 58 засідання) від 13 січня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl3/BUL34/130100_58.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
130. Стенограма засідання Верховної Ради України (3 скликання, 9 сесія, 7 засідання) від 5 березня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl3/BUL39/050302_07.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
131. Стенограма засідання Верховної Ради України (3 скликання, 9 сесія, 9 засідання) від 6 березня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/zakon/skl3/BUL39/060302_09.htm. – Домашня сторінка Інтернету.
132. **Стоякин В.А.** Кадровая политика [Текст] / В.А.Стоякин // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С. 108 – 141.
133. **Стоякин В.А.** Стратегия реформирования [Текст] / В.А.Стоякин // Украина без Кучмы. Год оранжевой власти. Январь 2005 – март 2006 года / Составители М.Погребинский, А.Толпыго. – К.: Оптима, 2007. – С. 66 – 107.
134. Суспільна підтримка Незалежності висока, як ніколи [Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 10 по 17 серпня 2011 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ucps.org/ukr/news.php?news_id=375. – Домашня сторінка Центру Разумкова.
135. **Сушко О.** Україна в дзеркалі західних ЗМІ [Текст] / О.Сушко // Дзеркало тижня. – 2001. – 27 жовтня – 2 листопада (№ 42 (366)).
136. **Табачник Д.В.** Кучма думал, что победил Кравчук [Текст] / Д.В.Табачник // Сегодня. – 2009. – 10 июля (№144 (3277)).
137. **Тарасюк Б.** Європейська інтеграція – це внутрішня робота, яка насамперед потрібна Україні і українцям [Текст] / Б. Тарасюк // Національна безпека та оборона України. – 2008. – № 6. – С.28 – 29.
138. **Томенко М.** Майдан – це передовсім цінності свободи й гідності [Текст] // Дзеркало тижня. – 2008. – 22–28 листопада (№ 44 (723)).
139. **Трофимова Н.** Дело Гонгадзе – уголовное, а не политическое [Текст] / Н.Трофимова // День. – 2001. – 23 февраля.
140. **Трофимова Н.** Украине не угрожает социальный взрыв [Текст] / Н.Трофимова // День. – 2001. – 19 января.

141. Увага громадян повернулася до насущних соціально-економічних проблем. Тижневий огляд, 15-21 жовтня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cedos.org.ua/en/protestmonitor/33-reports/74-15-21-2011->. – Назва з екрана.
142. Указ Президента України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких указів та розпоряджень Президента України» від 8 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=431%2F95>. – Назва з екрана.
143. Указ Президента України «Про підтвердження чинності Указу Президента від 31 травня 1995 р. №431 «Про проведення опитування громадської думки з питань довіри громадян України Президентіві України та Верховній Раді України» від 5 червня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=420%2F95>. – Назва з екрана.
144. Указ Президента України «Про проведення опитування громадської думки з питань довіри громадян України Президентіві України та Верховній Раді України» від 31 травня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=413%2F95>. – Назва з екрана.
145. Указ Президента України «Про реорганізацію Адміністрації Президента України» від 27 жовтня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=544%2F92>. – Назва з екрана.
146. Указ Президента України Л.Д.Кучми від 26 червня 1996 р. №467/96 «Про проведення Всеукраїнського референдуму з питання прийняття нової Конституції України» [Текст] // Орієнтир [додаток до газети «Урядовий кур'єр»]. – 1996. – 4 липня (№122–123).
147. Україна за конкурентоспроможністю поряд з Ботсваною і Тринідадом [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2011. – 7 вересня. – Режим доступу: www.pravda.com.ua/2011/09/7/6567784/ – Назва з екрану.
148. Україна опустилася на 152-ге місце в рейтингу СБ щодо легкості ведення бізнесу [Текст] // Дзеркало тижня. – 2011. – 20 жовтня.
149. Українська республіканська партія. Програма [Текст] // Україна багатопартійна: програмні документи нових партій / Передмова, упорядкування: О.В.Гарань. – К.: Пам'ятки України, 1991. – С. 62 – 67.
150. Українське суспільство 1994-1997 // Політичний портрет України. Бюлетень фонду «Демократичні ініціативи». 1998. - №. 20. – С. 11 – 18.
151. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. Колективна монографія / Під. ред. М.О.Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 1999. – 688 с.
152. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] / С.Хантингтон / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
153. Хенкин С. «Партия власти»: российский вариант [Текст] / С.Хенкин // Pro et contra. – 1996. – Т.1. – № 1. – С. 32-45.

154. **Хмелько В.Є.** Референдум: хто був «за» і хто «проти» [Текст] / В.Є.Хмелько // Політологічні читання. – 1992. – № 1. – С. 40-52.
155. **Хмелько В.Є.** Через що політикам вдається розколювати Україну [Текст] / В.Є.Хмелько // Дзеркало тижня. – 2006. – 24 – 30 червня (№ 24 (603)).
156. **Холод В.** Політична модернізація: згусток протиріч [Текст] / В.Холод // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С.33 – 43.
157. Хроніки сучасної України [Текст]. – Т.1: 1993 – 1994. – К.: Основні цінності, 2001. – 160 с.
158. Хроники современной Украины [Текст]. – Т. 5: 2001 – 2002. – К.: Основные ценности, 2003. – 480 с.
159. **Цвиль В.** В центре касетного скандала [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.compromat.ru/page_25939.htm. - Назва з екрана.
160. **Чемшит А.А.** Философия геополитического выбора или Украина – не Европа [Текст] / А.А.Чемшит // Вісник СевДТУ. Вип. 94: Філософія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 8 – 14.
161. **Шарп Д.** От диктатуры к демократии: Стратегия и тактика освобождения [Текст] / Д.Шарп / Пер. с англ. Н.Козловской. – М.: Новое издательство, 2005. – 84 с.
162. **Щедрова Г.П.** Формування політичної культури в контексті розвитку громадянського суспільства [Текст] / Г.П. Щедрова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М.Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – № 30. – С.387 – 394.
163. **Ющенко В.** Кінець багатовекторної політики України (Виступ Президента України Віктора Ющенка у Європейському парламенті 23 лютого 2005 р.) [Електронний ресурс] / В.Ющенко. – Режим доступу: <http://euroclub.civicua.org/main.htm>. – Назва з екрану.
164. **Якубенко В.** Як я працював іміджмейкером Кучми [Текст] / В.Якубенко // Дзеркало тижня. – 1999. – 14 жовтня (№ 190).
165. **Alford C.F.** Rethinking freedom: why freedom lost its meaning and what can be done to save it [Text] / C.F.Alford. – New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 169 p.
166. **Aslund A.** How Ukraine became a market economy and democracy [Text] / A.Aslund. – Washington, DC: Peterson Institute for International Economics, 2009. – XXV, 343 p.
167. **Beng-Huat Ch.** Political Legitimacy and Housing: Stakeholding in Singapore [Text] / Ch.Beng-Huat. – New York: Routledge, 1997. – 189 p.
168. **Blokland H.T.** Modernization and its political consequences: Weber, Mannheim, and Schumpeter [Text] / H.Blokland. – New Haven; London: Yale University Press, 2006. – 261 p.
169. **Booth J.A.** The Legitimacy Puzzle in Latin America: Political Support and Democracy in Eight Nations [Text] / J.A.Booth, M.A.Seligson. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 355 p.
170. **Buchanan A.** Recognitional Legitimacy and the State System [Text] / A.Buchanan // Philosophy & Public Affairs. – 1999. – Vol. 28. – Issue 1. – P. 46 – 78.

171. **Coicaud J.-M.** Legitimacy and Politics: A Contribution to the Study of Political Right and Political Responsibility [Text] / J.-M.Coicaud. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 255 p.
172. **Conserva H.T.** Propaganda techniques [Text] / H.T.Conserva. – Bloomington, In.: 1st Books Library, 2003. – 120 p.
173. **Dalton R.J.** Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies [Text] / R.J.Dalton. – Oxford; New York: Oxford University Press, 2004. – XI, 230 p.
174. **Dalton R.J.** Political Support in Advanced Industrial Democracies [Text] / R.J.Dalton // Critical Citizens: Global Support for Democratic Government / ed. by P.Norris. – New York: Oxford University Press, 1999. – P. 57 – 77.
175. **Easton D.** A Systems Analysis of Political Life [Text] / D.A.Easton. – Chicago: The University of Chicago Press, 1979. – XVI, 507 p.
176. **Habermas J.** Remarks on legitimation through human rights [Text] / J.Habermas // Philosophy and social criticism. – 1998. – Vol.24. – Issue 2-3. – P.157–171.
177. **Holmes S.** Potemkin democracy [Text] / S.Holmes // The making and unmaking of democracy: lessons from history and world politics / Ed. Th.K.Rabb, E.N.Suleiman. – London: Routledge, 2002. – P. 109 – 133.
178. **Klingemann H.-D.** Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis [Text] / H.-D.Klingemann // Critical Citizens: Global Support for Democratic Government / ed. by P.Norris. – New York: Oxford University Press, 1999. – P. 31 – 56.
179. **Kornberg A.** Citizens and Community: Political Support in a Representative Democracy [Text] / A.Kornberg, H.D.Clarke. – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1992. – XVII, 285 p.
180. **Lakoff G.** Whose freedom?: the battle over America's most important idea [Text] / G.Lakoff. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006. – 277 p.
181. **Levitsky S.** The rise of competitive authoritarianism [Text] / S.Levitsky, L.A.Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – Issue 2. – P. 51 – 65.
182. **Martinelli A.** Global Modernization: Rethinking the project of modernity [Text] / A.Martinelli. – London; Thousand Oaks; New Delhi: SAGE Publications Ltd, 2005. – 158 p.
183. **Norris P.** Institutional Explanations for Political Support [Text] / P.Norris // Critical Citizens: Global Support for Democratic Government / ed. by P.Norris. – New York: Oxford University Press, 1999. – P. 217 – 235.
184. **Rostow W.W.** Politics and the Stages of Growth [Text] / W.W.Rostow. – New York: Cambridge University Press, 1971. – 410 p.
185. **Walker M.C.** The strategic use of referendums: power, legitimacy, and democracy [Text] / M.C.Walker. – New York: Palgrave Macmillan, 2003. – X, 156 p.
186. **Weatherford M.S.** Measuring Political Legitimacy [Text] / M.S.Weatherford // American Political Science Review. – 1992. – Vol 86. – Issue 1. – P. 149 – 166.
187. **Whitmore S.** State-building in Ukraine: The Ukrainian parliament, 1990–2003 [Text] / S.Whitmore. – New York: Routledge Curzon, 2004. – XIV, 222 p.
188. **Wilson A.** Virtual politics: faking democracy in the post-Soviet world [Text] / A.Wilson. – New Haven; London: Yale University Press, 2005. – XVIII, 332 p.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1. Особливості забезпечення легітимності державних структур на етапі утвердження української незалежності (1990-і рр.)	6
1.1. Зовнішньополітичний чинник модернізації суспільно-політичних відносин в Україні та його вплив на легітимаційні процеси	6
1.2. Використання технологій легітимації політичної влади суб'єктами українського політичного процесу як ознака раціоналізації та модернізації взаємовідносин влади та суспільства	19
Розділ 2. Криза квазідемократичної моделі модернізації на тлі формування та реалізації постмодерністського проекту забезпечення легітимності суспільно-політичних взаємовідносин (1999 – 2005 рр.)	36
2.1. Демократичні процедури як форми легітимації утвердження авторитаристської моделі влади	36
2.2. Технології ненасильницької політичної боротьби та їх делегітимаційний потенціал щодо владних структур авторитарного режиму	48
Розділ 3. Віртуалізація як провідна тенденція легітимації суспільно-політичних відносин (2005 – 2010 рр.)	64
3.1. Легітимаційно-технологічне значення курсу України на євроінтеграцію та його вплив на модернізацію суспільно-владних відносин	64
3.2. Криза віртуалізаційної моделі політичної модернізації, її причини та наслідки	71
Розділ 4. Централізаторський проект модернізації суспільно-політичних взаємовідносин та особливості їх легітимації (2010 – 2011 рр.)	84
4.1. Централізація та концентрація влади як спроба запобігання делегітимаційним загрозам існуючому політичному режиму	84
4.2. Делегітимаційні тенденції та їх наслідки щодо політичної модернізації в Україні	99
Висновки	110
Список використаної літератури	117

Наукове видання

ВИСОЦЬКИЙ Олександр Юрійович

**Політична влада в Україні:
проблеми легітимації та модернізації**

Монографія

Відповідальний редактор В.Л.Головань

Редактор О.Г.Клагарда

Технічний редактор Ю.Л.Мурзіна

Коректор Н.В.Леонова

Здано на складання 24.05.12. Підписано до друку 30.05.12. Формат 60x84/16.

Папір офс. Друк різнографічний. Гарнітура Times. Умовн.друк.арк. 6,21.

Умовн.фарб.-відб. 6,21. Обл.-видавн. арк. 7,10. Наклад 300 прим. Зам. № 115

Видавництво «Інновація»

49000, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова 70

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

серія ДК № 1761 від 22.04.2004 р.

тел. (0562) 36-02-81

e-mail: innovaciya@list.ru

ISBN 978-966-8676-58-1

Висоцький О. Ю.

В 53 Політична влада в Україні: проблеми легітимації та модернізації [Текст] : монографія / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Інновація, 2012. – 132 с.

ISBN 978-966-8676-58-1

У монографії з'ясовуються політико-владні практики правлячих суб'єктів в Україні, аналізуються їх позиції та внесок щодо політичної модернізації, визначаються способи та стратегії забезпечення легітимності влади. Обґрунтовано доводиться, що основні проблеми легітимації та модернізації політичної влади в сучасній Україні полягають, з одного боку, у надзвичайній слабкості суспільної солідарності та відсутності привабливої пропозиції моделі спільного майбутнього, а з іншого – у недооцінці теоретичного та практичного досвіду Заходу в досягненні збалансованої політичної системи, що є динамічним механізмом досягнення консенсусу.

Монографія розрахована на науковців, викладачів, аспірантів, студентів, державних службовців, політиків – усіх, хто цікавиться проблемами легітимації та модернізації політико-владних відносин у сучасній Україні.

УДК 32.019.51

ББК 66.06